
Časopis československé socialistické opozice

POTŘEBA OBČANSKÉ ODVAHY

Rozhovor s mluvčím Charty 77 prof. Dr. Jiřím Hájkem

Jak vypadá dnes situace deseti zatčených v Praze? Reuter hlásil před několika dny, že by měl proces brzy začít. Jsou stále obviněni podle § 98/2 trest. zákona, to jest z podvracení činnosti zvlášť velkého rozsahu a ve spolupráci s cizí mocí?

Slyšel jsem zprávu Reutera také, ale nevím, odkud vznikla. Obžaloba zatím nebyla zatčeným doručena, a pokud vím, nebylo obvinění dosud formálně změněno.

Jaký je Váš názor právníka na toto obvinění? § 98 se v politických procesech posledních let v ČSSR skoro nikdy nepoužíval.

Lidé, kteří jsou ve vyšetřovací vazbě, vycházejí ve své kritické činnosti z povinnosti, uložené článkem 17 Ústavy ČSSR. V něm se občanům i státním orgánům ukládá dbát na dodržování socialistické zákonnosti. Zatčení upozorňovali na konkrétní případy, o nichž se domnívali, že socialistická zákonnost zachována nebyla. Upozorňovali na to především příslušné státní orgány, a také veřejnost. Ze strany státních orgánů se jim nedostalo žádné odpovědi. Jediná cesta k objasnění oprávněnosti nebo neoprávněnosti jejich kritiky byla odpověď orgánů, případně dialog orgánů s kritiky. K tomu nedošlo, a místo toho byli obviněni z podvracení republiky. To je absurdní. Šlo jim o zachování zákonnosti, o respektování zákonů této republiky.

Měl jste možnost tlumočit svůj názor úřadům?

Velice omezenou. Prakticky pouze prostřednictvím rozhovorů, které občas musím vést se

«svými orgány», to jest s důstojníky STB. Pokud vím, existuje i v těchto kruzích na obvinění deseti zatčených z «Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných» poněkud odlišný názor: Nejde prý o «podvracení republiky», ale o trestný čin «schvalování či přípravy» trestního činu podle § 165 trest. zákona. Tím, že členové VONS popírali oprávněnost právoplatných rozsudků čs. soudů, dopouštěli se prý vlastně trestního činu.

To je ovšem pozoruhodná interpretace. Kdyby se byla uplatňovala dříve, nebyl by mohl Emil Zola vystoupit s «J'accuse» v Dreyfusově aféře, a v socialistických státech nebyli by mohli rehabilitovat oběti politických procesů. I Gustáv Husák by si ještě odpýkával svůj trest doživotního vězení, k němuž byl «právoplatně» roku 1954 odsouzen.

Zajisté. Charta 77 argumentuje právě tak. Je ovšem příznačné, že obvinění podle § 165 zatím proti 10 zatčeným – vlastně by se mělo mluvit o 11, protože Albert Černý k nim také patří – oficiálně vzneseno nebylo. Úřady ovšem už dříve tvrdily, že činnost VONS § 165 porušuje. Odmítáme samozřejmě tento názor.

Vyrozuměl jsem z poznámek «svého plukovníka», že by vyšetřovatelům přišlo vhod, kdyby mohli prokázat, že podpory, které pro pronásledované přicházejí ze zahraničí, nejsou «čisté» peníze, že je tu zamíchána CIA a pod. Podpory se k nám dostávají zákonnou cestou a podle všech předpisů, a mám za to, že i stát potřebuje valuty. Bylo by ovšem nešťastné, kdyby se do této humanitní akce nějaké nečisté peníze zamíchaly, a spoléháme na své přátele v zahraničí, že nic takového nedopustí.

Jaká je osobní situace zatčených? Měli během své dnes už tříměsíční vazby povoleny návštěvy příbuzných? Jak to je s jejich právními obhájci?

Pokud vím, zatím nebyla nikomu povolena návštěva příbuzných. Vyjímkou bylo, že policie dovezla Václava Havla na pohřeb jeho otce na konci července. Všichni zatčení mají své obhájce. Před krátkým časem byl ovšem pro statečnou obhajobu při politických procesech zbaven práva výkonu povolání dr. Josef Danisz. Případ vyvolal pobouření v mezinárodních právnických kruzích, a tak se teď proti Daniszovi hledá nějaké nové obvinění a nějaká nová «motivace» zákazu výkonu povolání.

Domníváte se osobně, že-nyní už mezinárodně ostře sledovaný-proces v Praze proběhne podle původních záměrů?

Zcela osobně si myslím, že se objeví tendence obvinění překvalifikovat a obviněné nějak «diferencovat». Pro režim by už asi bylo příliš kompromitující soudní řízení zrušit. Hodně bude i nadále záležet na mezinárodním ohlasu celé záležitosti. Příliš veliká kritická pozornost by mohla kolidovat se zahraničně-politickými zájmy jak SSSR tak ČSSR, a na to se bude brát ohled.

Vyvolala vlna zatýkání a výslechů v kruzích Charty 77 krizi?

Nikoliv. Politická moc nepostupuje proti nám chytře. Zásah v květnu byl příliš dramatický, a udeřil proto proti svým osnovatelům. Naši i světové veřejnosti bylo dokázáno, že občanská iniciativa se pokládá za účinnou a proto nebezpečnou. Kdyby místo represe proti nám byla s námi vedena diskuse, nebyla by především zahraniční reakce na naši situaci tak silná. A naše politická moc je velice citlivá na zahraniční reakci!

Jak se Vám jeví vnitřní situace Charty 77?

Diskuse, která probíhala v Chartě před zatčením našich 11 přátel, byla projevem diferenciací názorů, a řekl bych i projevem určité bezradnosti před otázkou «jak dál». Myslím diskusi kolem fejetonu Ludvíka Vaculíka a kolem mnoha dalších fejetonů, dopisů a dokumentů od podzimu 1978. Charta 77 existuje už dva a půl roku, a bylo by nepřírozené, kdyby k takovým diskusím nedocházelo. Výsledky naší iniciativy se zatím nemohly projevit v nějakých přesvědčivých změnách, ve zřetelném výsledku, pokud ovšem nepovažujeme za mimořádně pozitivní výsledek, že Charta vznikla a že trvá. Já sám to za pozitivní výsledek považuji, i když si jsem plně vědom, že naše snažení je stále ještě značně izolovanou záležitostí. Někteří mluví dokonce o «ghettu». Charta 77 je – obrazně řečeno – stále ještě v postavení fotbalového mužstva, které kope, a kterému lidé fandí, ale nejsou zatím ochotni kopat spolu, protože hra je nebezpečná. To je přirozená situace v typické konzumní společnosti, jaká dnes existuje i v ČSSR. Chartě se zatím nepodařilo docílit, aby statečnější občanské postoje zaujali např. českoslovenští vědci a technici. Snažil jsem se o to, ale bezvýsledně. Musím ovšem uznat, že můj osobní osud může být odstrašujícím pro vědce...

Máte na mysli vyloučení z ČSAV v roce 1976?

Ano. Protestoval jsem tenkrát proti rozhodnutí vlády, ale nedostal jsem žádnou odpověď. Napsal jsem po roce předsedovi vlády Štrougalovi i předsedovi ČSAV Kožešníkovi, a uvedl, že jsem byl zbaven členství v ČSAV bez uvedení důvodů, což je důkazem nelegálnosti rozhodnutí. Napsal jsem také předsedovi Federálního shromáždění a požádal, aby vzhledem k neexistenci Ústavního soudu prohlásilo FS rozhodnutí vlády za nelegální. Na žádný z těchto dopisů jsem nedostal odpověď.

Co bude dál?

Vše bude záležet na rozsahu občanské angažovanosti a odvahy. U ekonomů se začíná něco pozitivního dít. «Ekonomická revue», její tři samizdatová čísla, je znamenitá iniciativa v «paralelní struktuře». Řekl jsem už, že Charta sama bohužel zůstává seskupením uzavřeným v «ghettu». Atmosféra «ghetta» přirozeně vyvolává u některých lidí skepsi, u jiných křečovité radikální. Květnový zásah policie opět přesvědčil o potřebě a o oprávněnosti Charty. Dal do určité míry odpověď na vnitřní problémy a tendence. Sám jsem vždy patřil uvnitř Charty ke «konservativním», a držel se zásady, že Charta má výlučně jednat v rámci platných zákonů, ať jsou dobré nebo špatné. Věřím, že teď se pravděpodobně objeví nové občanské iniciativy a výzvy zaměřené především k ekonomice. Snad přijdou odjinud než zevnitř Charty. Vždycky jsem si myslel, že Charta sama o sobě může být jen příkladem občanského kritického postoje, že však takový postoj musí být aplikován také jinými občany v různých konkrétních situacích bez přímé souvislosti s Chartou. Je třeba iniciativy vědců, techniků, lékařů, učitelů, ekonomů, dělníků, rolníků – všech. Všude by se především mělo požadovat, aby se plnilo proklamované a slíbené. Zatím snad ani není třeba stavět otázky, zda proklamované je zcela správné či nikoliv. Jde o kritický konstruktivní přístup v nejrůznějších oblastech života – třeba v boji proti korupci a podobně. Myslím si dokonce, že na př. nedávný úvodník «Rudého práva» o zodpovědnosti vedoucích od «mistra do ministra» je něco, zač by se občanská iniciativa mohla zachytit.

Iste tedy do budoucnosti optimistou. Jaká je perspektiva Charty 77 jako původní iniciativy?

Perspektiva Charty je samozřejmě dnes především spojena s tím, jak to dopadne s 11 zatčenými. To je další rozhodující utkání po lednu-březnu 1977. Jinak je důležité, aby se rozvíjely především paralelní iniciativy v nejširším smyslu slova. Charta jako taková sotva stačí na rozšíření své činnosti, to by bylo nad její síly. I když se ukázalo, že náš poslední dokument – Téze o spotřebě – byl neobyčejně dobrý a organicky «zapadl» dokonce do aktuálních vládních opatření.

Nakonec osobní problém; co dělá Váš syn Jan, který je zatížen Vaším «dědičným hříchem», a který byl zbaven práva studovat na gymnasiu?

Nastupuje v těchto dnech do gymnasia v Praze 10. Změnu snad způsobila nabídka kancléře Bruno Kreiského z Rakouska a předsedy SPD Willy Brandta z NSR, že můj syn může studovat v

těchto zemích, jestliže mu to v Československu bude znemožněno. Informoval jsem o tom čs. úřady, a po jistém váhání byl Jan na gymnasium přijat. To víte – člověk přece jen zůstává dál tak trochu prominentem. V jeho případě se udělá výjimka, ale v případech stovek jiných tomu tak bohužel není.

A jak se zdravotně cítíte?

Výborně. Běhám, plavu, cvičím – i když, jak víte, už žádný mladík nejsem!

Děkujeme za rozhovor.

(Otištěno v Der Spiegel, 17. září 1979)

Resignace nebo radikální řešení?

Vídeň byla letos v létě plná Čechů, zejména mladých – píše čtenář. – Vypadalo to jako druhý rok osmašedesátý. Dostávali se sem přes nejrůznější hranice, nejrůznějšími způsoby, od nejprostšího k nejdůmyslněji naplánovaným. Znamená tahle nová vlna hromadné emigrace, že lidé rezignovali, nebo že rezignuje především nová generace?

Na ten jev i na tu otázku se neodpovídá snadno. Leč pokusme se. Masová emigrace po sovětském vpádu v roce 1968 měla řadu složek. Emigrovali ti, kteří se stali po roce 1948 obětí režimu a leta čekali, až se naskytne příležitost. Emigrovali talentovaní, nadaní lidé, kteří se dusili v českém prostředí stalinského období, získali naději na uplatnění v období postalininském a definitivně ji ztratili v létě 1968. Emigrovali lidé všelijak šikovní, věřící, že jejich šikovnost, česká zručnost, pracovitost a přizpůsobivost jim otevrou cestu k lepšímu životnímu standartu, než jaký se jim nabízel doma. Emigrovali Židé, kterých po válce beztak zbyla v Čechách jenom hrstka a které už nikdy nikdo nepřesvědčil, že po tom, co se stalo, bude následovat nová vlna antisemitismu a nejrůznějších, otevřených i méně otevřených, forem diskriminace. A emigrovali ti – tvořili v té emigrační mase jenom malou menšinu – kteří se od určitého okamžiku angažovali pro politiku demokratizace československého socialismu, připravili cestu k jaru 1968 nebo se s ním plně a aktivně identifikovali, a nyní, uprostřed trosek vlastní minulosti a přítomnosti, začínali znovu hledat svoje místo, svou funkci v novém lidském společenství, a možnost, jak pokračovat v nedobojovaném zápase.

Ti, kteří zůstali, tedy drtivá většina národa, patřili ke všem těmto kategoriím, a k mnoha dalším. Už jsme o tom psali při jiných příležitostech. Žili dál, rutinou, logikou každodenního života, obračejíce se stále více ke svému mikrosvětlu, za jehož stěnami se cítili přece jen jaksi v bezpečí. To, že nebyli vytrženi z kontextu země a národa, byla sa-

mozřejmě nesmírná výhoda, navíc se po leta zdálo, že škody, jež sovětská okupace způsobila, jsou především morální, zatímco v materiálním smyslu se život v okupované zemi jevil víceméně snesitelný. A za tím vším pořád někde probleskovala jiskérka naděje, onen «princip naděje», který je nezbytnou pohonnou hmotou lidské existence.

Husákův režim spoléhal především na mladou generaci. Na generaci bez paměti, na generaci nejsnadněji manipulovatelnou, na generaci, které praktická eliminace generace předchozí otevřela dveře k dobrým místům, pozicím a vlivu. Počítal s tím, že materiální výhody a rychlá integrace do nových poměrů dají vzniknout pragmatické generaci, která pochopí «reálný socialismus» jako jediný možný způsob existence, jako svou příležitost, a pokusí se vydolovat z něj co se dá, nejen pro sebe, ale pro zemi a národ jako celek. Tak měla proběhnout «husákizace» jako československá forma «kadarizace», a na jejím konci měl stát prosperující československý «reálný socialismus» jako model pro ostatní, neustále všelijak nepokojné a ekonomicky i politicky nestabilní země sovětské části Evropy. Prosperita československého «reálného socialismu» měla pak dát zapomenout na všechno, co mu předcházelo, protože úspěch, vítězství, je to jediné, co rozhoduje o tom, jak se budou psát dějiny. Nebo snad ne?

Tato kalkulace nevyšla především ze dvou základních důvodů. Tím prvním je neschopnost pochopit, že pragmatismus jako politická koncepce vede nezbytně k cynismu, pokud nemá ideu, které by se mohl dovolat, jež by byla přijatelná většině a jevila se jako smysl pragmatické akce, nebo přinejmenším jako záruka jisté kontinuity a zachování «principu naděje». – Druhým je spojení perspektivy ekonomického úspěchu «reálného socialismu» s jedinou zárukou, jíž je úspěch ekonomiky sovětské, a neschopnost poskytnout vlastní ekonomice a jejím kádrům virů ve vlastní síly, v možnost realizovat se jako tvorba, jako skutečný smysl vlastní práce na všech úrovních.

První chybná kalkulace vedla k vytvoření ideologického a morálního vakua, které nebylo možné vyplnit ani ideou národní, ani myšlenkou kontinuity kulturní (náboženské), jako se to do jisté míry podařilo v Polsku, v Rumunsku a zejména v Maďarsku, a jak se o to zoufale, leč bez větších úspěchů, pokouší NDR. Československý pookupační pragmatismus, který za záplavou praporů, hesel a oslav, zcela rezignoval na původní vlastní ideologii, vyvolal v život toliko politický a mravní cynismus, který v dnešní podobě nemá obdoby v celých dlouhých dějinách Čechů a Slováků. I v nejtemnějších okamžicích těchto dějin, v okamžiku maximálního přizpůsobení ve jménu prostého přežití, existovala totiž vždycky ideu, politická či mravní, která nedovolila, aby se pragmatismus proměnil v cynismus, to jest, aby se přístup straníci životu proměnil v přístup straníci smrti. A tato ideu měla vždycky svou reprezentaci, více či méně viditelnou, která hrála roli mravní a politické autority v obdobích, kdy nebylo takové autority v dimenzích státních a společenských institucí. CHARTA 77 správně pochopila smrtelné nebezpečí, které vzniká z naprosté rezignace režimu na zachování některých základních životních funkcí každého lidského společenství, včetně jeho vlastních mýtů a mytologie a nabídla režimu mož-

nost společného hledání východiska. Ryze byrokratická administrativní, policejní reakce «husákismu» na tuto iniciativu jen potvrdila a dál potvrzuje jeho neschopnost pochopit, oč jde. Včetně toho, že tím, jak odsuzuje k cynismu, t.j. k principu smrti a beznaděje národy Československa – ve chvíli, kdy Maďaři, Poláci, Rumuni, dokonce i východní Němci zoufale hledají, a někdy i nacházejí, východisko z této situace – odsuzuje k smrti i sám sebe.

Ekonomická stabilita a relativní prosperita – ať už dosahovaná jakkoli – se jevila jako to jediné, co mohlo nějak vyplnit hrozivě zející, smrtící vakuum politické a mravní. Situace svým způsobem znovu připomínala padesátá léta, kdy ve stínu šibenice a ve světle polského a maďarského roku šestapadesátého bylo slyšet jediný oficiální argument: Co chcete, žijete líp, než se žije ve vašem okolí.

I tehdy, jako dnes, se ukázalo, že tenhle argument je víc než křehký, a že jenom oddaluje propuknutí krize, jež má své kořeny ve vakuu politickém a mravním.

Ve chvíli, kdy světová energetická krize a inflační vlna otřásla nejen ekonomikou západní, ale i ekonomikou sovětskou, se začal hroutit i druhý předpoklad úspěchu československého «reálného socialismu». Kdekdo v sovětské části Evropy už pochopil, že v okamžiku, kdy SSSR dokáže plnit vlastní hospodářské plány sotva na padesát procent a sám stojí na prahu hluboké energetické krize let osmdesátých, je naprostým šílenstvím budovat perspektivy vlastní ekonomiky výlučně na perspektivách ekonomiky sovětské. Ve chvíli kdy se toto pochopí, jsou jenom dvě cesty. Tou první je rychlá výprodej vlastní podstaty, hypotekování vlastní budoucnosti ve jménu okamžité záchrany toho, co se zachránit dá. To je cesta, po které vykročilo Československo, když přistoupilo k nebývalé výprodeji vlastní, už beztak chudé surovinové základny. Tento výprodej dosahuje dnes katastrofálních rozměrů a přeměňuje průmyslové Československo stále více v zemi, v níž přibývá rapidně rysů charakteristických pro země málo vyvinuté, pro společnosti třetího světa. A v okamžiku, kdy pod údery inflace mizí i iluze jakési ekonomické stability aspoň v individuální perspektivě, mění všudypřítomný a všepromikající cynismus celkovou situaci ve všeobecný marasmus. Všechno se už smí, nejen z hlediska politického a mravního, ale i z hlediska zcela přízemní materiální existence. Plíživá korupce se stává oficiálním postojem, a s ní příživnictví, trvalý pokles produktivity, kvalifikace, jakékoli schopnosti vlastními silami oživit hospodářskou situaci. A co horšího, dochází ke ztrátě jakékoli víry, že jsme vlastními silami schopni cokoli napravit, cokoli dokázat. Což má opět svou příčinu v politice, která nedokázala poskytnout občanu ani to minimum záruk, jež jsou předpokladem vzniku takové víry. Není náhodou, že poslední úder, který režim vedl proti Chartě 77, dopadl v okamžiku, kdy Charta zveřejnila dokument o hospodářské situaci.

Je ovšem i cesta druhá, jejímž nejvýraznějším příkladem je dnešní Maďarsko. Politika kadárismu v sobě spojuje na jedné straně pragmatismus reálného socialismu, opírající se o ideu Maďarska jako státu, jako národa a jako kulturní kontinuity s výrazně vlastní osobností, odlišující se od jiných

společenství; a na druhé straně z této politiky plynoucí systém záruk, který vyvolává ovzduší relativní důvěry mezi vládnoucími a ovládanými a umožňuje hledat radikální a přitom o vlastní síly a schopnosti se opírající cestu z hospodářských potíží. Program, který dnes Maďarsko začíná uskutečňovat, a který zahrnuje nejen radikální zvýšení cen spotřebního zboží a roční inflaci ve výši asi deseti procent (jak odpovídá světovému průměru), ale i likvidaci desítek nerentabilních závodů a přeřazení a přeškolení desetitisíců dělníků a zaměstnanců ve jménu přechodu k principu striktní rentability výroby (s výjimkou některých základních potravin a energie), s perspektivou konvertibility forintu v roce 1983-1984 – takový program předpokládá víru v sebe a široký konsensus obyvatelstva, který, má-li být operace úspěšná a nemá-li skončit krveprolitím, musí být mandátem důvěry a nikoli policejně vynuceným mlčením. Tedy čímsi, co je v dnešním Československu zcela nemyslitelné.

Maďarsko – podobně jako Polsko – je dnes v sovětské části Evropy zemí s *nejliberálnějším* postojem v otázce volného cestování, výjezdu a návratu svých občanů. Zrušilo dokonce vízovou povinnost vůči sousednímu Rakousku. Maďaři nemají pocit, že odejet ze země znamená odejet navždycky. Ani, že možnost odjezdu a návratu záleží na libovůli státní moci. Ani, že, vracejíc se, třeba po několikaletém pobytu, zpátky do země, vracejí se do klece, z níž možná nikdy znovu nevyklouznou, a když, tak s nějakým tím závazkem. Za takové situace, která se téměř blíží normálnosti, se lidé nerozhodují k ilegální emigraci. Drtivá většina dává přednost životu ve vlastní zemi, v kontextu vlastního národa, tradic, kultury. Ale mnozí lidé, jmenovitě mladí, cítí zoufalou potřebu konfrontovat život v této zemi na základě vlastní zkušenosti se životem jinde, a to nejenom jako ad hoc turisté. Většina se po takovém vandru vrátí domů, ne proto, že nepochodila, ale naopak, zralejší o zkušenost, o kvalifikaci, rozhled, moudrost, všechno, co nakonec mohou nejlíp uplatnit doma.

Z dnešního československého pohledu se tohle jeví jako nereálný sen. Všeobecný marasmus, cynismus i těch nejoficiálnějších představitelů oficiální víry¹, princip smrti, který vystřídal princip naděje, pomalé zhroucení iluze alespoň soukromé prosperity vem kde vem, korupce, balkanizace – to všechno vede dnes znovu k emigraci těch, kteří se poctivě pokusili zůstat, kteří na emigraci nemysleli ještě před několika lety, ale kteří prostě nemohou dál, nejsou ochotni vzdát život, který sotva začal. Byla jich prý v létě plná Vídeň. I tak jich ovšem byla jen hrstka. Drtivá většina žije tuhle situaci doma. Otázka zněla, zda odchod znamená rezignaci nové generace. Řekněme to tak: Odchod je spíš radikální odpověď na nově vzniklou situaci. Ale variant radikální odpovědi je řada, a ti doma budou volit z nich.

Dalimil

¹ Významný západní hospodářský činitel navštívil nedávno Československo a měl jednání na nejvyšší úrovni. V jednom okamžiku se svěřil: Ještě nikdy jsem neviděl režim, kterým by tak pohrdali i jeho představitelé.

Charta 77, lidská práva a socialismus

JIRÍ DIENSTBIER *

Způsob, jakým se v současné době upraví mezinárodní vztahy, do značné míry rozhodne o osudech národů nejméně do konce tisíciletí. Nejbližší doba, snad rok či dva, musí na př. zodpovědět závažnou otázku, zda se věnují stamiliardy dolarů na nové zbrojní systémy. Jakmile by se doopravdy nekontrolovaně začlo s jejich výstavbou, povede to ke zhoršení mezinárodního ovzduší, k prudkému náporu už na tak dost oslabené ekonomiky rozhodujících států, zásadních a po delší dobu nezvratných priorit bez ohledu na společenské potřeby (a dokonce i zdroje), a v důsledku toho posílení vojensko-bezpečnostních aspektů kontroly mezinárodních vztahů (oživení mocensko-blokového schematu) i veřejného života na všech stranách.

To by ještě více zkomplikovalo snahy najít alespoň přijatelné řešení kardinálních otázek rozvoje světa, který oprávněně požaduje rovnoprávné možnosti. Nesetká-li se s poněkud větší ochotou než doposud, zejména v ekonomické oblasti, může přestat poslouchat jakékoliv návrhy, včetně sebekrásnějších řečí o solidaritě. Začne se doopravdy spoléhat jen na vlastní síly a má řadu prostředků, dnes už i politických a vojenských (jež se stále zdokonalují), jimiž může o rovnoprávnost usilovat bez ohledu na zájmy těch, kdo o jeho problémy projevují jen platonický zájem (na př. řízením cen nafty a jiných surovin, ozbrojeným bojem v Jižní Africe a pod).

Perspektivně je nekatastrofické řešení možné jen při pečlivém rozšiřování důvěry mezi všemi účastníky veškerých sporů a to zcela věcně. Příslušné dohody je ovšem třeba plnit, protože dnes už nelze téměř nikoho nutit, aby přistupoval k dohodám, o nichž soudí, že by poškozovaly jeho zájmy (viz na př. jednání USA-Filipiny, USA-Panama, Rumunsko-ostatní státy Varšavské smlouvy nebo naopak neexistence dohody na Středním Východě, mezi SSSR a Čínou atd).

Případné výjimky z tohoto pravidla rychle ukáží nereálnost jakéhokoliv nepřirozeného a vnuceného řešení a jsou zdrojem trvalé krize, na př. Československo, při čemž nejde jen o krizi vnitřní, ale o negativní vliv této krize na mezinárodní vztahy, včetně vztahů uvnitř určitých politických směrů, v případě Československa v mezinárodním komunistickém hnutí.

Při zachování rovnoprávných podmínek při jednání o dohodách je pak nepřilíš významné, zda podepsanou dohodu vydává jedna či druhá strana za vlastní vítězství a domnívá se, či z propagandistických důvodů tvrdí, že k ní druhou stranu přinutila, jak se na př. soudí o Helsinkách-jedna strana o celku, druhá o třetím koši atd.

Helsinské dohody jsou mimořádně významné tím, že komplexně postihují různé stránky sporných mezinárodních otázek evropské a seve-

roamerické, tedy v podstatě hospodářsky vyvinuté části světa. Je tedy nelogické vést spor, zda se mají chápat a plnit jako celek nebo jako soubor jednotlivých opatření, s důrazem na ten či onen závazek. Pokud některé strany ten či onen aspekt zdůrazňují, pak zřejmě proto, že se domnívají, že jiné strany příslušnou pasáž ignorují nebo porušují. Hovořit při tom o vměšování do vnitřních věcí, na př. v otázce lidských práv je absurdní, protože každý stát dobrovolným podpisem suverénně podřídil své chování společnému zájmu signatářů dohod tedy vlastnímu.

V Československu byl sice zveřejněn Závěrečný akt ve Sbírce zákonů i pakty o lidských právech, ale nikoliv Charta 77. Kdyby totiž moc Chartu povolila zveřejnit, stačil by samotný její text předem vyvrátit všechny doposud snesené vnitřní argumenty proti ní. Protože tohle je i moci jasné a protože ví, že Chartu zná v Československu dnes kdekdo, snaží se jakoby ofenzivně poukazovat na porušování práv jinde a signatáře začlenit do jakési mezinárodní fronty proti komunismu, socialismu, mírovému soužití, uvolnění, Helsinkám atd. Říkám záměrně «jakési» proto, že ani zde nemůže moc tuto frontu specifikovat. Ukázalo by se rychle, že v ní nehrají vůbec žádnou roli «revanšistické», «fašistické», a podobné elementy, že v ní nejsou Francovi dědici, bojující proti demokracii ve Španělsku, nýbrž právě tato komunistická strana, stejně jako komunistické strany Itálie, Francie, Velké Británie, Švédska, Japonska atd. spolu se socialisty, demokraty, křesťany a pod, patří do ní na úrovni diplomacie a mezinárodní politiky vůbec i vlády, které podepsaly helsinské dohody a je tu lhostejné, jaké jsou jejich motivy či meze a jaká je situace v jejich vlastním domě. Zde vystupují jako signatáři mezinárodních úmluv a jsou ve všech bodech závěrečného aktu právě tak podřízeny mezinárodní a vnitřní politice, pokud některé články neplní-a to bez ohledu na to, zda si to přejí či ne. Je ostatně na první pohled jasné, že čím více jsou v některé zemi lidská práva omezoována, tím méně se její vláda zapojuje do t.zv. «antikomunistické kampaně», již se tu rozumí odpor k akcím na př. proti signatářům Charty 77 (na př. vláda španělská, turecká, a j., o uruguajské nebo chilské nemluvě).

Získat pro mezinárodní argumentaci tohoto druhu mezinárodní oporu je tedy pro současnou moc značně obtížné. Kromě oficiálních východoevropských orgánů a to ještě ne vždy tak ochotných, jak by si to československá moc přála se v její prospěch vyjádřila jen hrstka malých komunistických stran. Za lucemburskou řekl v Praze René Urbany, že jeho strana «musí bránit reálný socialismus jako největší vymoženost mezinárodního dělnického hnutí», podle informačního oddělení KS Portugalska «se imperialistické kruhy snaží... rozpoutat druhou studenou válku», «znevážit vymoženosti socialismu a odpoutat pozornost od hluboké krize kapitalismu», podle Tribuny ludu «antikomunismu jde o vytváření takového ovzduší, které by bylo co nejméně přízni-

* mluvčí Charty 77, t.č.ve vězení. Uveřejněno bez souhlasu autora.

vé pro konstruktivní návrhy z iniciativy socialistických států. Jde o to, aby se tyto iniciativy ocitly v pozici «obviněných», jde o to, aby odpůrci zmírňování napětí vytěžili z Helsinského Závěrečného aktu jakýsi politický kapitál». Orgán německé KS Unsere Zeit pak usoudil, že obhájci lidských práv v Československu se sami odhalili, když nemluví o právu na práci a jiných vymoženostech. Rozmotávat tyto defenzivní úvahy nemá v této souvislosti (v jiných k nim ještě dojdeme) valný smysl, stejně jako polemizovat s nelogičností Unsere Zeit, když vytýká, že nehájíme právo na práci a současně tvrdí, že toto právo je u nás-na rozdíl od kapitalismu-zcela zajištěno. Nebývá zvykem požadovat, co máme.

Cituji tak obsáhle proto, aby lépe vynikl *mocensko-blokový způsob* myšlení, který tyto úvahy spojuje, při čemž bych ovšem mohl citovat i ze zdrojů zcela opačných. Toto blokové myšlení přežívá na všech stranách veškerých opon, které se spustily po druhé světové válce-a často i dříve-a které ve vědomí lidí, skupin i vlád přetrvává jako trvalá halucinace i tehdy, když opony dávno spadly. Tím spíše tam, kde se někdo snaží stále vytahovat a látat je. Toto myšlení vnímá svět pouze prizmatem vlastních problémů a ignoruje potřeby a zájmy *druhých*-a to i uvnitř každé dané společnosti. Jeho rubem je sumární kritika všeho za oponou a obdiv k výkonům na vlastním jevišti. Všude je to koneckonců bezpečnější, jenže k ničemu.

Z tohoto hlediska lze přiznat oprávnění argumentům, že by si Britové měli více hledět Ulsteru a Američané třeba vlastní role v Chile. Věrohodné je to ovšem tehdy, když onen-dejme tomu československý-kritik cizího postoje je stejně důsledný v prosazování stejných principů ve vlastním prostředí. V opačném případě je to jen obměna tupého vtipu o nefungování pražských tramvají v souvislosti s lynčováním černochoů na březích Missisipi. Tedy *ducha studené války*, kde se vzájemně spílá a nic neřeší, kde se pokřikuje o propadlých dějin, ve kterých ten či onen co nevidět zmizí, při čemž se spolupracuje na pečlivém sestrojování onoho propadliště pro všechny zúčastněné.

Tendence tlačit výbušné argumenty do starého blokového schématu představuje také vážné nebezpečí. Jako neslouží rozvoji soužití a uvolňování napětí potlačování lidských práv, na př. honička na signatáře Charty 77 v Československu, neslouží jim ani tendence některých kruhů obrátit tuto problematiku proti socialismu zcela v duchu primitivní antikomunistické hystérie, na př. útočné polemiky Amalrika s francouzskou s KS a dokonce s prezidentem Giscard d'Estaingem a pod. Tady skutečně platí, že neplnění lidských práv a také na př. práva na práci vůbec a práva podle vlastního zájmu a kvalifikace, jsou všechny existující společnosti mnoho dlužny.

Pro lidská práva je úrodnou půdou pouze mezinárodní uvolnění, rozvoj mírového soužití, spolupráce a vzájemné důvěry. Spojenci v tomto boji v Československu i jinde jsou lidé odlišných politických, společenských, náboženských a jiných názorů, ale bez ohledu na tyto rozdíly mají být zajedno v otázce těchto práv kdekoliv na světě. Ti, kdo se zajímají o lidská práva jen na opačném konci zeměkoule, jsou nositeli blokového myšlení a udržování mocenského blokového schématu a tedy

protagonisté studené války. Právě oni patří mezi ty síly, které odmítaly helsinskou konferenci jako nový Mnichov, přijímaly ji s nechutí jen jako je-kousi dohodu o statu quo a o hranicích v Evropě, či od ní naopak nic jiného nechtěly nebo si slibovaly jen propagandistický ohňostroj.

Všude se ovšem zmýlily. Počítaly s tím, že helsinské dohody zůstanou jen popsaným papírem ve světě, přivyklém blokovému schématu myšlení a po desetiletí unavovanému spoustou aktivit, jež k ničemu nevedou. Helsinky se však k jejich překvapení staly tím, čím může jakákoliv dohoda v nejlepším případě být- *možností*.

* * *

Boje za lidská práva nelze proti socialismu zneužít. Je ovšem velmi dobře možné využít potlačování lidských práv mocenskými orgány socialistického státu a zneužít toho proti socialismu samému.

Socialismu, jakkoliv «reálnému», *boj za lidská práva pouze prospívá*- ač se to může zdát paradoxní-prospívá mu v této chvíli už tím, že je vůbec možný. Nostalgici stalinisté v tom samozřejmě vidí nedostatek a sotva lze na nich chtít, aby pochopili, že je to nedostatek jich samých, ale především nedostatek nemluvněte, které by zahynulo bez rodičovské péče. Za Stalina bychom jistě Chartu nepodepsali, už proto, že bychom dříve skončili za mřížemi, ne-li hůře. Bylo by to ovšem hůř pro socialismus, ať už pro jeho vnitřní přesvědčivost nebo jeho obraz ve světě.

Stalinovo vítězství nad internacionalisty pod praporem socialismu v jedné zemi má řadu sporných rysů, nelze však upřít realistické chápání situace. Nepřipojím se tu ke sporům, zda přechod Ruska do XX. století nebo vítězství nad fašismem byly možné i jinak, protože pro tuto úvahu je důležité, že jinak to zkrátka nebylo. Dějiny jsou však nemilosrdné a to, co Stalin formuloval v Otázkách leninismu a zavedl jako reálpolitický model pro fantastický cíl (jehož v podobě, jakou si určil, dosáhl), přežívá v modelu socialistického státu, jenž si dnes sám říká «reálný».

Půlstoletou odbočku nelze nikdy snadno odstranit ze struktury společnosti, ani z vědomí generací, ale je třeba si zcela jasně uvědomit, že tento model vznikl jako model čelení *hospodářského rozvratu, válečného ohrožení a války*, tedy jako model *vyjíměčného stavu*. Uvažujeme-li však v kategoriích míru, rozvoje mírového soužití a jiného socialismu, je uchování prvků vyjíměčného stavu nejen znevýhodňováním socialismu v zápasu o přeměnu světa oslabováním možností socialistické perspektivy, ale také nebezpečným počínáním ve vztahu k obyvatelstvu samotných zemí «reálného socialismu». Varovným signálem může být i to, že nejvíce anti-komunistické opoziční elementy vycházejí ze Sovětského svazu, který právě oslavil 60. výročí revoluce, protože s ubíhajícím časem, ve kterém se uchovávají bez celospolečenských důvodů prvky vyjíměčného stavu, roste i počet těch, kteří nevěří v možnost vnitřní reformy systému a utíkají se k zásadnímu odporu.

K hledání východiska není třeba, jak ideologicky myslící lidé soudí, vracet se ke kořenům, které kdysi zaschly v nevhodné půdě. Je nutné obrátit se k dnešku a vyjít třeba i z toho, že podle

oficiální verze je půda dnes již velmi úrodná. Nicméně ani socialistická tradice není-jak soudí jinak ideologicky myslící lidé typu Solženicyna-pouze v miliónech zbytečných obětí, nýbrž především v tom, co je v marxismu nejcennější a základní, t.j. úsilí o osvobození člověka od jakékoliv nadvlády. Tato tradice nikdy ani v komunistickém hnutí neshořela v lávě stalinismu, přešla od Marxe k Leninovu politbyru, které jakkoliv omezované specifikou ruské situace, revoluce a války, včetně a především občanské, nikdy zcela neustoupilo od internacionálního chápání lidského osvobození (a logicky zahynulo v rukou stalinských katů), přes Gramsciho a Togliattiho k dnešním masám komunistů v zemích «reálného» socialismu-mnohých zbavených členství ve straně, ale velmi mnohých i uvnitř těchto stran-k velkým i menším komunistickým stranám ve světě a v neposlední řadě i «československému jaru» 1968, kde, jak soudí člen ÚV KSI Lombardo Radice, českoslovenští komunisté měli «autentickou hegemonii, založenou na souhlase a ne již na síle» a to «ve jménu obnoveného socialismu, který byl tím více socialismem, čím více byl obnoven».

V historické perspektivě sem patří ovšem Říjen 1918 a např. i Únor 1948, protože bez ohledu na deformace podmíněné specifickými vnitřními i mezinárodními poměry (v případě Února především rozpadem protiválečné koalice a černobílým viděním studené války atd), odstranily definitivně velké společenské brzdy osvobozování člověka. Pokud nahradily jedna privilegia druhými nezměnilo to nic na faktu, že ta první neodstranily. Slepou uličku tedy neznamená to, co tvoří základní historický význam Února, nýbrž způsob politického zápasu, determinovaný rozvíjející se studenou válkou a socialistickým modelem vyjimečného stavu a následujícím vývojem tohoto modelu. V Československu pak zvláště nevhodný proto, že úroveň společnosti byla již vysoká a přijatý model sice zaváděl předpoklady socialismu, ale současně brzdil rozvoj socialistických vztahů.

Z toho plyne, že jsou zcela nesmyslné argumenty, podle kterých je boj za lidská práva v socialismu snahou zvrátit poměry k dávno překonaným formám vykořisťování, útlaku a překážek lidského osvobození. V našich poměrech je tento boj především snahou o skutečnou normalizaci, odpovídající úrovni československé společnosti, o vytvoření podmínek, za kterých může na zákoněném podkladě probíhat celospolečenské hledání potřebných východisek. Působí proto poněkud nepochopitelně, když v otázce lidských práv zaujímá t. zv. «reálný» socialismus obranářský postoj a přenechává iniciativu těm, které označuje za třídní protivníky (což, jak jsme již řekli, není zdaleka pravda) a snaží se mezi ně zařadit významné komunistické a socialisticky orientované síly. Ve skutečnosti je to pochopitelné na př. i z takové reakce, jakou je výrok A. Cunhala, podle něhož je «marxistická ideologie jen jedna a cíle dělnického hnutí stejné». To může být i pravda, podle toho, co rozumíme cíly a ideologií, což výrok nezpřesňuje, ale hlavně v něm, stejně jako v ostatních ideologických argumentech, chybí nejpodstatnější složka-porovnání s praxí, kterou je na př. «reálný» socialismus.

T. zv. věcné argumenty jsou pak logicky pouze v seznamech porušování lidských práv jinde. I

kdyby byly sebe delší, nemohou přesto posloužit jako argument pro posuzování situace v «reálném» socialismu-lidská práva jsou výsledek stálého zápasu, buržoazních a socialistických revolucí, od socialismu je nelze odloučit a žádná porušování práv v Jižní Africe, Ulsteru či jinde neopravňuje jedinou nespravedlivost v socialistickém státě. Socialismus prokazuje svá historická oprávnění teprve tehdy, když zajišťuje občanům vždy více svobod, ekonomických, sociálních, politických a občanských práv, než kolik jich kapitalisticky strukturovaná společnost právě vzhledem ke své struktuře může poskytnout. Socialismus ruší buržoasní formální právo nikoliv tím, že ruší právo, nýbrž tím, že ruší jeho formálnost.

Boj o lidská práva je proto dnes podstatnou součástí nového *obrozeného internacionalismu*; plyne m.j.i ze stanoviska berlínské konference komunistických stran, že «odpovídá zájmům boje dělnické třídy a všech pracujících za reálná sociální a politická práva». Tento názor byl potvrzen v řadě dokumentů a vystoupení zejména velkých západních komunistických stran a navíc-v souvislosti s nynějším zápasem o lidská práva uvnitř socialismu-rozšířen i tak, že podpora lidských práv není vměšováním do vnitřních věcí jiných zemí (na př. Georges Marchais). Patří sem i úspěšné kampaně za osvobození politických vězňů v různých zemích, na př. za Franca ve Španělsku nebo Chile (L. Corvalán a další).

Je ovšem možné, že v případě obnovy a posílení blokového myšlení a blokového mocenského přístupu se bude na takové chápání internacionalismu útočit, v zemích «reálného» socialismu mohou být jeho stoupenci i osobně persekvováni-jako na vytváření jakési třetí síly, která se už několikrát dostala do slepé uličky, kde ztroskotala. Takové obvinění je falešné, protože stoupenci takového pojetí socialismu předkládají realistické požadavky, jejichž naplnění je nezbytné pro překonání skutečně existující krize kapitalismu, pozitivní spoluprací všech socialisticky a demokraticky orientovaných sil (na př. historický kompromis v Itálii, společný program levice ve Francii, demokratická junta ve Španělsku a podobně), čímž přispívají ke zrodu-zejména v Evropě-nové socialistické perspektivy, jež by vytvořila pozitivní alternativu překonaného, na místě se otáčejícího modelu socialismu. Vědomí nutnosti takové změny je dosti všeobecné i v zemích «reálného» socialismu a na př. v Československu je zakořeněné i ve většině státních a mocenských orgánů, přičemž jenom nevíra v aktuální možnost změny a národní zkušenost uchovává vnější konformitu vůči moci.

Takové změně se jistě lze mocensky bránit, ale nelze zabránit tomu, aby se bez ní dnešní model socialismu vymanil ze stagnace. Jestliže si však na př. čs. vedení může dovolit nerespektovat potřeby a spoléhat se případně nato, že odpovědnost budou muset převzít ti, kdo intervencí v roce 1968 způsobili rozpad více méně přirozených společenských struktur, neplatí to tam, kde nikdo odpovědnost vzít nemůže. A zdá se, že kvalitativní proměna sovětské společnosti, včetně celistvosti generací nevyvražděných válkou ani koncentračními tábory, se začíná významně projevovat. Všimli jsme si toho nejen na př. v sovětských filmech, ale i v řadě oficiálních stanovisk. Tak na př. Leonid

Brežněv 17.2.1977 při setkání s Akademií věd v Kremlu řekl, že «sama představa obecných zákonitostí výstavby socialismu a komunismu je s růstem zkušeností čím dál hlubší a mnohotvárnější». Navíc se v životě neustále objevují nové jevy, nové procesy, které je třeba vysvětlit z pozice marxismu-leninismu. Je to ovšem jen vyslovení určité tendence, jejíž naplňování znamená spoustu práce po mnoho let, při čemž při rozvíjení této úvahy a zejména při jejím praktickém uplatňování lze očekávat mnohé peripetie. Četným uším to jistě neznelo dobře. Ale ono objevení se takové úvahy je příznakem dosti silného *vědomí problémů uvnitř socialismu*. Čas otevřeného vnitřního dialogu nemusí být tak vzdálený, jak by se mohlo pesimistům zdát. Taková předpověď ovšem zůstává, řekněme s Grosem, spíše rázu logického než chronologického.

Vraťme se proto k současné chvíli, která vyvolává otázky, zda odpůrci rozbití mocenského blokového schematu se nerozhodnou ještě jednou učinit vše pro jeho udržení. V této kapitole nás zajímá především socialistické hledisko a zvláště stav lidských práv v jeho kontextu. I když vyjimečný stav v původní podobě stalinismu byl rozrušen vývojem od XX. sjezdu KSSS, projevuje se stále silně a zejména v krizových situacích odhaluje svou podstatu a ukazuje už svou brzdicí roli ve vývoji socialistické společnosti, ale i prvky mnohem horší, jako v současném Československu honičkou na signatáře Charty 77 s průvodními skandalizačními a dokonce teroristickými aspekty (na př. i takovými jako je propuštění ženy s ohroženým těhotenstvím z nemocnice – I. Hyblerové – pomalování zdi domu hákovými kříži P. Kohoutovi, přeřezání pneumatik auta neznámým pachatelem L. Lisovi) a zejména pak rušením či omezováním samozřejmých práv, kterých společnost dosáhla – jimiž se «reálný» socialismus chlubí – včetně narušování práv na práci, mocenskými tendencemi pronásledovat ty, kteří chtějí překonat nakupené nedostatky vyjimečného stavu a otevírat socialismu další perspektivy. «To není způsob, jak vést demokratickou debatu, která je tak životně důležitá pro rozvoj socialismu» (Morning Star).

Právě proto je Charta 77 součástí mezinárodního hnutí za mírové soužití, snížení napětí, rozšiřování důvěry uvnitř společnosti a mezi národy, odstraňování psychologie studené války se všemi hony na čarodějnice, jak je známe v různé míře v různých částech světa, a které dodnes přetrvávají, na př. v podobě masové persekuce v Československu nebo Berufsverbotu v Západním Německu.

Pro komunisty je součástí silícího směru, kterému už nikde nestačí socialismus, redukováný na základní ekonomické předpoklady a který samozřejmě potřebuje, aby se i t. zv. «reálný» socialismus vymanil ze svého byrokraticko-mocenského pojetí. Tentokrát však nikoliv jako snaha o naplnění ideje revolučního snu, ale jako úsilí všech pozitivních společenských sil o realizaci možného.

Charta 77 není ovšem politickým programem tohoto usilování, ale její požadavky po naplnění vlastních zákonů socialistického státu jsou pro takový vývoj mimořádně významné. Je iniciativou uvnitř socialismu, dokonce uvnitř určitého modelu socialistického státu. Tím, že se k tomuto státu a jeho zákonům odvolává, dává najevo, že je respektuje a nabízí tedy dialog vzájemný a konstruktivní. Respektuje tím tedy i reálné možnosti existujícího uspořádání společnosti a nevyvolává žádnou fatu morgana v poušti představ o lidském světě.

Z hlediska mezinárodního socialismu je prvkem nových perspektiv a tak ji chápou i významné složky světového komunistického a demokratického hnutí. Jde o to, zda se představitelé «reálného» socialismu alespoň pokusí už v této fázi vývoje přijmout tuto iniciativu jako možný zdroj podnětů či zda se uzavřou před objektivním stavem společnosti, v níž vládnou, do bunkru. Tato druhá možnost pak nečiní socialismus přitažlivý doma ani v zahraničí a už vůbec ne modelem budoucí společnosti, za jakou by se chtěl vydávat socialismus, zdobící svou fasádu výmluvným přívlastkem «reálný». Pokud to trvá, pak je nutné vymezovat socialismus i «lidskou tvář».

(Ze sborníku «Ost-Europa-Opposition ohne Hoffnung?», nakladatelství Rowohlt Verlag, Hamburg, 1979).

Morální občanství Alberta Černého

RUDOLF BATTĚK

Jedinec ve společnosti prodělává často složitý vývoj – křivka jeho sociální adaptability a mobility může ukazovat značné přeryvy v občanské, hospodářské a prestižní zařazenosti. Ale to, co má v demokratické společnosti svoji příčinu převážně v individuálních poruchách charakteru, v narušení nějakou událostí v nejbližším sociálním milieu nebo z důvodu vyšší moci, má v totalitním sociálním řádu v mnoha případech důvody vysloveně mocensko politické. Peripetie, jimiž prochází nonkonformní občan v komunistickém režimu jsou toho evidentním důkazem. Stále znovu a znovu si uvědomujeme i ověřujeme jak odvozená a

ustrášená moc napadá životní koncepce lidí odmítajících přijmout masově oligofrenní koncept nabízený a vnucovaný v univerzální podobě. Přitom nelze přehlédnout, že škála možností těch, kdo takovou nabídku přijmou je nevidaná, a tak se často divíme, že těchto «výhod» mocensky nabízeného konsensu – žít v souladu s řádem vládnoucí moci na základě respektování ideologických zásad, mýtů a rituálů na jedné straně a s využíváním všech možností hmotného zajišťování a rozšiřování blahobytu při minimálním pracovním zatížení na straně druhé, není plně využíváno.

Ve společnosti tvoří menšinu ti, kdo tento kon-

sens přijímají jako výraz svého osobního přesvědčení, plně se s ním ztotožňují a podle něho žijí. Největší část tvoří smírliví a smíření občané, jejichž životní deviza je tvořena dvěma postuláty: a) žijeme jen jednou a není účelné, abychom tento svůj absolutně vymezený čas strávili ve strastech, chudobě a nadbytečných starostech, ale naopak, měli přiměřený (ale raději co největší) hmotný blahobyt, pohodlí, abychom prostě žili civilizačně a kulturně «na úrovni» možností, jež nám tato společnost nabízí; b) protože víme, že toho můžeme dosáhnout jen budeme-li respektovat určité požadavky vládnoucí moci na v n ě j š í chování, přizpůsobíme se natolik, abychom tím «pokryli» rozsah svých vlastních soukromých požadavků a nároků. Svůj nesouhlas, kritičnost až odpor vůči formám a metodám mocenské elity nedáme najevo nikdy tam, kde by nám hrozilo prozrazení našich skutečných názorů.

Míra této dvojtvarné existence je odstupňována, ale vždy je přítomna a zcela nutně zanechává své hrozivé schizofrenní stopy na charakteru a v ještě děsivější podobě zasahuje výchovu nových generací.

Jedním z těch, jehož bychom zařadili do další – třetí skupiny občanů, je Albert Černý, jehož «life story» je dokladem vývoje jedné z mnoha variant nepoddajné mravní osobnosti vzdorující «životu ve lži», vstupující na cestu sebepoznání a sebeuvědomování a daleko překračující meze lhostejnosti i strachu z projevených obav o osudy vlastní země.

Jsou dva pojmy, jejichž sublimace v individuálním životě naznačuje směr komplexního prožívání – intelektuální odvaha a občanská statečnost; jejich nedostatek vede k defetismu, k obavám o vlastní postavení ve společnosti i k falešným obavám o osud vlastního díla a k pocitu stísněnosti, že ještě teď za mého života, já sám, osobně, nebudu přítomen a nebudu zažívat blahodárné vědomí společensky uznávané kvality (je to neschopnost smířit se se životem bez slávy a bez proslulosti v obecném povědomí). Naopak, jejich přítomnost je zárukou neodvozeného rozhodování, schopnosti zbavovat se nadbytečných závislostí materiálních i duchovních a schopnosti iniciativního jednání.

Když se Albert Černý v roce 1968 veřejně angažoval v opavském Klubu angažovaných nestraníků, nebylo možno odhadovat, kam jeho iniciativa dostoupí, jak se zachová v okamžiku osobní či společenské krize, co si uchová ze svého optimismu společenských perspektiv, s nimiž přistupoval k organizování a přesvědčování nedůvěřivých a často netečných spoluobčanů. Byla to vyjímečná příležitost projevit racionální intelekt, do té doby tlumený emotivním povoláním herce i specifickým prostředím kumštýřské společnosti. Jeho racionalita byla důsledná; projektovala se v požadavku koncepčně podložené veřejné práce. Bylo to tehdy jen krátké období naznačující možnosti jakési celospolečenské renesance. Už sám fakt, že občan může vyjádřit své pochybnosti, diskutovat o potřebných sociálně politických změnách, hledat své osobní uplatnění v obecně prospěšné práci, v organizování se, v působení na spoluobčany, vzbuzovala ve všech značnou naději. Neurčitost a fluidnost politických představ tehdejší vládnoucí garnitury stále navozovala potřebu promýšlet

možnosti angažované práce nekomunistů, míru jejich podpory oficiálnímu trendu, ale především otázku autonomního, rovnoprávného sociálního a politického partnerství s výhledem na prosazení hlavních zásad demokracie. Už v tomto období horečné aktivity se zřetelně projevila Černého vlastnost řadit důvody a soudy do logické souvislosti, snaha po vypracování ucelené dlouhodobější koncepce společensky opravného programu, snaha určit úkoly a prostředky, metodické i organizační, k tomuto cíli potřebné. Diskusní setkání v Opavě byla zásluhou také jeho aktivity. Avšak osud «malého národa», což bylo téma, k němuž se vracel ve svých úvahách, se opět jednou naplnil měrou vrchovatou – srpnová bratrská pomoc v roce 1968 naplnila také osud Alberta Černého. Jeho představy o společenské angažovanosti byly redukovány návratem k centralizovanému modelu řízení státu a občanů. Začalo období osobních peripetií tolik příznačné pro příslušníky oné třetí kategorie občanů, kteří nebyli ochotni vyměnit svoji lidskou – mravní identitu za poklidné prožívání v relativním nadbytku, s relativní prestiží v přiměřeně dobrém zaměstnání. Tim se dovršila jedna důležitá etapa života v té době jednatřicetiletého člověka. Záznam o létech předcházejících může být stručný:

Albert Černý se narodil 4. února 1937 v Bratislavě. Za okupace žil s rodiči v Praze; po válce se rodina přestěhovala do Krnova, kde vystudoval střední školu. Po maturitě studoval v Praze Akademii múzických umění – obor herectví, ale během prvního ročníku studia zanechal. Po absolvování vojenské prezenční služby pracoval jako inspicent v divadle v Opavě (1960-1961) a jako herec v Českém Těšíně (1961-1967). Vrátil se opět do opavského divadla, kde zpíval ve sboru. Pro svoji veřejnou činnost v opavském Klubu angažovaných nestraníků i v období po srpnové vojenské intervenci musel odejít z opavského divadla. To, co následovalo, je pak příznačné pro osudy těch, kdož se neuměli či nechtěli podříditi dočasné a přechodné moci stavějící jedince před alternativu odevzdat císaři, co císař za své považuje a určuje, a získat za to větší či menší služebnost anebo si ponechat svoji lidskou morálku a hrdost a přijmout na svá bedra všechny osobní starosti své, ale i starosti mnohých nepevných, nestatečných a rozkolísaných.

Po odchodu z opavského divadla získal Albert Černý místo v Mahenově činohře v Brně, kde pracoval nejprve krátce jako inspicent, pak jako elektrikář. Pokyny konsolidační kádrové politiky byly však důsledné – i tuto práci musel zanechat a byl z Mahenovy činohry propuštěn. Od r. 1971 pracoval jako řidič tramvaje, poté jako řidič dodávkového vozu a v poslední době před zatčením jako řidič osobního vozu u Okresního výboru Čs. červeného kříže Brno – venkov.

Změna prostředí, starost o rodinu a výchovu dvou dcer, určitá sociální izolovanost v nových podmínkách a tvrdá politická realita nutily k životní přeorientaci, rozvaze nad dalšími možnostmi – k hledání nových perspektiv. První polovina sedmdesátých let zastihuje Alberta Černého v určitém útlumu – jsou to však léta jeho osobního vzrávání, doba věnovaná studiu, seznamování se s teoriemi sociálních učení, filosofické roztříbenosti a hodnocení výsledků posrpnové konsolidace. Ná-

sledující období Charty 77 – jejího základního prohlášení, znamenalo konec pouhé sebereflexe a vstup do nové aktivní práce, zpočátku jako neproklamovaného příslušníka chartistického společenství. Černý si uvědomoval význam nezávislé kultury, potřebu její existence, jejich výkonů i za ztížených podmínek a nutnost jejího vlivu ve společnosti. Současně domýšlel možnosti aktivity politické a nikdy nepochyboval o potřebnosti koncepční politické práce v nenormálních podmínkách totalitní struktury. Svůj promyšlený demokratismus spojoval nejen s výrazným příklonem k socialistické a samosprávné tendenci z nedoktrinálních pozic, ale vždy kladl důraz na morální východiska jakéhokoliv politického rozhodování, v němž hlavní nebyla nikdy tvrzení, teze a poučky autorit a uzavřených soustav, ale kvalifikovaně promyšlený a tedy optimální model na úrovni možností dané společnosti.

Jeho angažovanost mu vynesla zájem Státní bezpečnosti a na jaře 1978 dvoudenní zadržení, výslech a domovní prohlídku, při níž byly zabaveny samizdatové knihy českých spisovatelů i politické testy formulující názory a východiska nezávislého socialismu. Po tomto zásahu se stává Albert Černý veřejným signatářem Charty 77 a později začíná působit jako proklamovaný člen Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Účastnil se na jeho práci a plnil úkoly ve spojení se svým domicilem.

26. března 1979 byl zadržen jako podezřelý, vyslýchán a 30. dubna 1979 byla na něho uvalena vazba na základě obvinění podle § 10 odst. 1c pro poskytování pomoci k spáchání trestného činu a podle dnes již proslulého § 98 odst. 1 pro podvrácení republiky. Zdá se, že se naplnila další etapa konstituující se osobností Alberta Černého. Represivní moc označuje podle svého výběru, kdo bude trestně stíhán a kdo pro stejnou aktivitu stíhán nebude. Je to «chytré» vytváření opoziční «elity» a pokus o narušování vzájemných vztahů nezávisle angažovaných občanů. Ale ani takovéto pracné a toporné konstrukce nedojdou svého cíle. Solidarita otřesených platí pro všechny – pro ty za mřížemi i pro ty před nimi. Morální občanství Alberta Černého však nerezonovalo jen ve vědomí represivní moci. Připomíná se také nám v pasážích jeho stati Pohled na problém českého národa, v níž se zamyslel nad současnou krizí naší národní komunity i nad potřebou spontánní společenské aktivity. Jak by mohl být rušivým společenským živlem autor, kterého trápí lidská lhostejnost.

«Systém státně politických prověrek, které mohou mít za následek existenční postih a o nichž nikdo nemůže předpokládat, že byly definitivně ukončeny, psychický nátlak a přehnané ideologizování i těch nejméně významných stránek života, vedené všemi sdělovacími prostředky, doslova nutí obyvatelstvo k uzavřenosti, k preferování konzumního způsobu života a k morální vlažnosti. Většině obyvatelstva jsou osudy země ne-li přímo lhostejné, pak jí alespoň nestojí zato nosit pro ni vlastní kůži na trh; a menšina obyvatelstva, které osudy země lhostejné nejsou, má strach své obavy vůbec projevit. Tuto lhostejnost a strach provází morální a pracovní apatie, kdy jediným stimulem práce je úzce sobecký vymezený prospěch. A to je to nejhorší, co mohl násilný zásah do života našeho národa způsobit.»

Zcela nekonvenčně posuzuje vnější známky

ztráty naší národní a státní suverenity: «Na první pohled by se mohlo zdát, že hlavní příčinou současné situace je přítomnost cizí armády na našem území, protože to vzbuzuje oprávněný pocit ztráty státní i národní suverenity, strach, nechuť a také neschopnost v takové situaci usilovat o nějaké pozitivní řešení.

Avšak strach, nechuť a neschopnost řešit vlastní problémy tu nejsou důsledkem přítomnosti cizí armády, nýbrž tato přítomnost je důsledkem toho, že jsme neuměli, nechtěli anebo se báli svoje problémy *sami* a včas řešit. Kořeny této neschopnosti je nutno hledat ve vyvoji chápání národní – ale také osobní – suverenity od obrození po dnešek.»

Černý je až neúprosně kritický při posuzování schopnosti národní rezistence, vůle k budování státu odpovědnou prací, a to už od vzniku republiky: «Rozbití a zánik ČSR byly především důsledkem toho, že občanům scházel ten pocit individuální občanské odpovědnosti vůči jejich státu, společnosti i vůči jim samým. Proto ta neschopnost občanů řešit problémy, které už nebyl schopen řešit státní aprát, neschopnost převzít odpovědnost za obranu státu do vlastních rukou. (A je otázka, zda si národ bránit se vůbec přál, když už bylo jasné, že nikdo jiný ho bránit nemůže, než on sám) Logickým výsledkem byl postoj národa vyjádřený heslem «přikrčit se a přežít», uchránit národ před ztrátami na životech. Ale zač stojí národ, který je ochoten vykonat pro sebe jen to, že přežije? Cožpak smysl existence národa je v pouhé jeho existenci? Při vši úctě k těm, kteří za národ bojovali a položili i život, musíme tuto otázku položit převážně většině národa.

Mám-li tedy stručně vyjádřit podstatu našeho národního postoje k vlastnímu státu a k vlastnímu osudu – pak je to vyčkávání: v letech 1914-18 jsme čekali, jak dopadne válka; v roce 1938 jsme čekali, jak o nás rozhodnou naši spojenci a jak se pak rozhodne náš prezident; ve 2. světové válce jsme čekali na to, kdo nás osvobodí; v roce 1948 jsme čekali, jak se dohodne čelný představitel prosovětské skupiny s prezidentem; v roce 1968 jsme přes veškeré občanské nadšení a aktivitu klidně a důvěřivě čekali na jedinou možnou reakci jedné ze supervelmocí na danou středoevropskou situaci. A přitom všem jsme byli schopni jenom tu více tu méně účinných gest: strhávání rakouských orlů, manifestací před parlamentem, symbolické stávky aniž jsme vlastně věděli zač stávkujeme – a malování azbukou po zdech.»

Ve svých vývodech důsledně sleduje traumatizaci národa a narušování jeho «společenského charakteru» (D. Riesman) v rozhodujících etapách národní existence: «Všechny klíčové události v dějinách našeho národa, ve kterých jsme se neosvědčili jako celek, zanechaly na charakteru každého jednotlivce své stopy. Bezmocnost, nedostatek sebedůvěry a strach jednotlivce tak formovaly budoucí charakter a budoucí selhání celého národa. Ukazuje se, že emancipace národa bez současné emancipace jedince není skutečně možná.»

Potřebu celospolečenské spontánní aktivity a výchovu jednotlivce k charakterové pevnosti vidí Albert Černý takto: «Ale přitom je už dnes zcela jasné, že řešení jakékoli současné složité situace, která je navíc nutně spjata se složitou situací me-

zinárodní (a ta je mimo jiné také důsledkem překotného a nezvládnutého vývoje technické civilizace 20. stol. se současným zaostáváním vývoje myšlení a etiky), že toto řešení není možné s vyloučením svobodné účasti kterékoli vrstvy společnosti, a s vyloučením její podstatné části už vůbec ne. K řešení je třeba sil a vědomé vůle *všech*.

Uvažme nyní, co by mohlo uvolnit tu spontánní celospolečenskou aktivitu, kterou tak potřebujeme. Obnovení suverenity státu? Ano. Tedy odchod cizích vojsk? Otevřel by tento odchod prostor pro svobodné a demokratické úsilí o nápravu? Obnovil by suverenitu národa a jedince? – Obávám se, že odchod vojsk sám nikoli.

Kořeny naší současné krize tkví totiž v nás samých, v naší osobní nesamostatnosti. Naše národní krize je *krizí mravní*. I kdyby nebylo státní-

ho aparátu, který má sám dostatečné prostředky k účinné kontrole společnosti, nebudeme schopni řešení, dokud nezačneme znovu, od samého začátku.

Pokud nezačneme trpělivě pracovat na vlastní výchově k vědomí povinnosti vůči sobě i jiným, k chápání pojmu spravedlnosti, k individuální odpovědnosti za současnost i budoucnost společnosti, za její stav a kvalitu – dokud nedovršíme naše národní obrození ve smyslu obrození jedince, jeho osobní suverenity, důstojnosti a svobody.»

Uvěznění Alberta Černého je planou pohrůzkou lidí zavírajících oči nad nespravedlností v naději, že bude odpuštěna a zapomenuta. Je to cesta z iluze reality do reálné iluze, ale žádné východisko a řešení.

Na okraj Prečanovy edice samizdatu

JAN TESAŘ

Dostaly se mi do rukou najednou dvě edice dokumentů neoficiální české politiky vydané v zahraničí: jedna je exilová česká, vydaná INDEXEM¹, druhou pořídil Hans-Peter Riese. Srovnání, které se vnucuje, dává tím spíš vyniknout profesionální úrovni edice Prečanovy².

Vycházím-li ze zásady, že vlastním smyslem recenze je kritika, nemám ovšem k edici samé vlastně co říci. Pořadatelé byli nepříznivě vymezení rozhodnutím nakladatelství sloučit do jedné publikace dokumenty pocházející ze dvou navzájem tak odlišných let jako 1976 a 1977, avšak díky logicky dobře promyšlené a pak důsledně realizované koncepci přemostili past, kterou jim připravilo nakladatelství. Pro rok 1977, tj. rok existence Charty a prvků její «institucionalizace», je výběr, řazení i textová kritika dokumentů perfektní. Ocenění by zasluhovaly i dodatky.

Nemám-li však příležitost tepat nedostatky, nechci mít ani pocit, že píšu jako nakladatelský agent. Využívám této recenze jako příležitosti k veřejnému přednesu tří poznámek, pro něž je edice argumentem.

Poznámka první: Někdy se setkáváme, a to jak mezi řádky v pracích českých historiků, kteří odešli do exilu, tak i u kolegů, kteří tu zůstali, s

jakýmsi dilematem, přesněji řečeno s komplexem: věrnost «vlasti» anebo věrnost povolání historika? Prečanova práce nutí konfrontovat tuto patetickou rétoriku s realitou. Reálné je pouze to, že skutečnou věrnost *poslání českého historika*, myšleno ve významu nikoli úzce profesionálním, nýbrž v celosti toho pojmu, jak jej vytvořil odkaz Werstadtův, Kroftův a Odložilíkův (jmenovaných za celé generace), projevíli za Husákovy éry činy prozatím nejvíce čeští historikové v exilu. Zvolili riziko a povolání a slouží české kultuře, zatímco my... dokonce někdy podléháme tlaku pseudomorálních norem prostředí a usilujeme v etablování v nových «povoláních». Proto, přátelé v exilu, když už s ohledem na vnější podmínky naší existence a v duchu edice, o níž je tu řeč, rozlišujeme na «domov» a exil (ačkolí musíme stále důrazněji proklamovat, že je to jedno a totéž a vyhraněné proti těm druhým), zaregistrujte ještě jeden «hlas z domova»: je to výraz uznání a úcty k vaší práci pro českou historiografii a pro českou národní kulturu.

Poznámka druhá: Jako dodatek připojují editoři k edici mj. seznam došlých samizdatů, který svědčí o velmi slušném jejich přehledu o této produkci. Toho je třeba využít: *Je třeba vytvořit archiv čs. samizdatu a získat mu takovou autoritu, aby v něm samizdatoví autoři spatřovali záruku uchování svých autorizovaných textů*. A takový archiv může vzniknout pouze v exilu. Uspořádání edice, jakou jsou *Hlasy z domova 76/77* bylo v silách nás, kteří bydlíme in provincia Bohemorum, a to pravděpodobně s menšími obtížemi, např. při textové kritice (jak se o nich v předmluvě zmiňuje Prečan). Pravděpodobně by se nám mělo vytknout, že jsme to neudělali. Avšak vytvoření *archivu* čs. samizdatu naprosto není v možnostech zde žijících historiků. Možná, že není všem jasná potřebnost takového počínu. Možná, že někteří kolegové vedeni rutinou historického studia společnosti s běžnými

¹ *Hlasy z domova 76/77, Kniha Charty, vyd. INDEX, společnost pro čs. literaturu v zahraničí v koprodukcii s časopisem LISTY, č. 4 řady DOBA. Sestavil a předmluvu napsal Vilém Prečan, do tisku připravil B. Utitz, red. A. Müller, 368 stran.*

² *Jsem si vědom jisté nepřesnosti, nazývám-li edici «Prečanovu» a rozhodně nemám v úmyslu snižovat tu jakkoli podíl jeho spolupracovníků, ať již v tiráži uvedených či nikoli. Nicméně, jde mi tu o odborné problémy historiografie a archeografie. Po této stránce jde jistě především o práci Prečanovu.*

typy státního zřízení spoléhají, že z činnosti jednotlivých sektorů současné administrativy beztak vznikají fondy. Možná, že argumentují, že též «veřejné» mínění ve společnosti, kde se veřejně projevat nesmí, lze s dost velkou přesností zjišťovat z presidiálních, respektive policejních fondů správních archivů, kde jsou obvykle v hojně míře též výtvary neoficiální politiky, včetně ilegálních letáků. Rutina by mohla vést k naději, že jednou bude možno studovat duchovní klima nynější české společnosti ze sejfů StB. Ale tato naděje by byla planá. Předně totiž je samizdat fenomen *tohoto typu* totalitarismu, a za druhé nelze současnou čs. administrativu co do profesionální výkonnosti a kázně přirovnat k žádné z těch, jejichž archivy známe. Režim, který sám sebe nazýval Konsolidací, je dovršením rozvratu, jehož prvky jsou v čs. veřejné správě patrné již od r. 1945. Z činnosti jeho institucí nevzejdou ani archivy, které by s obvyklou mírou věrnosti obrážely činnost těchto institucí, natož pak underground, jímž se v totalitarismu v některých ohledech stává téměř celá společnost a jehož jediným autentickým mluvčím pro budoucí časy je samizdat.

Vím, že čs. úřady neznají ani zlomek samizdatové produkce podchycené edicí, o níž je tu řeč, natož aby ji archivovaly. (Předpokládám, že seznam čs. samizdatové produkce připojený k edici, je pro «příslušná místa» objeven.) Mám důvody pochybovat, zda vůbec existují běžné policejní archivy obvyklé v civilizovaných zemích – četné symptomy napovídají spíše opak. Ještě více bych pochyboval, zda písemné zlomky, které se zachovávají z tohoto středověku, jsou či někdy budou k dispozici komukoli v ČSR. (V r. 1968 nebyly materiály z úřední činnosti StB z let nedávno minulých k dispozici ani pro soud, dokonce ani pro vojenský tribunál s příslušníky StB, a to pravděpodobně proto, že na území republiky vůbec neexistovaly). A nakonec (vystupuji zejména v tomto bodě jako svědek) vím i o záměrné falsifikaci dokumentů prováděné přímo původci a zaměřené nikoli k aktuálnímu politickému boji, nýbrž *pro budoucnost* – neboť vskutku, třebaže «oni» jsou naprosto cyničtí, někdy jim záleží na mínění příštích, alespoň v tom, že se snaží poplivat své odpůrce před vlastními potomky. Obtíže, které z toho budoucím historikům vzniknou, by zčásti překonával navrhovaný archiv autentických samizdatů všeho druhu.

Archivování autorizovaných samizdatů v exilovém archivu by poskytovalo budoucímu badateli též skvělou možnost studia veřejného mínění sledováním filiace, srovnáváním autorizovaných textů s jejich postupnými úpravami opisovači a případně i policejními agenty. Není totiž tajemstvím, že policejní úřady, alespoň v ČSR, pochopily, že nejlepší zbraní proti samizdatu je jejich vlastní aktivita na tomto poli, a to zejména pro ně žádoucí upravování autentických textů. Zachová-li se budoucím badatelům autorizovaný text vedle upravených verzí, bude to zdrojem závažných poznatků.

Protože neznám podmínky našeho exilu, nemohu se vyslovit, jak by měl takový archiv být organizován. Pléduji pouze pro něj a pro to, aby jeho podpora byla považována za národní kulturní úkol. Z hlediska historika a samizdatového autora žijícího v Čechách musím pouze poznamenat, že

doručení autorizovaného textu do exilového archivu muselo by být chápáno jako povinnost autora či editora – obdobně jako existuje podobná povinnost nakladatele vůči Národní knihovně. Samo úsilí o takovouto morální autoritu exilového archivu, byť samozřejmě praxe by zůstala vždy odlišná od ideálu, mělo by ostatně i další mnohostranné stimulující účinky.

Sjednocujeme se stále více v závěru, že překonání rozvratu způsobeného bolševismem nelze očekávat ani od cizí moci, ani od nové destrukce ve stylu revolučního utopismu, ani od toho, že by bolševismus sám vyřešil svou «kvadraturu kruhu» – nýbrž od oživení společenské aktivity a budování nových struktur. Zde máme tedy – domov s exilem ruku v ruce – příležitost k jednomu konkrétnímu malému krůčku, a to přímo v oboru, který je vlastní specializací mnohých z nás.

Ostatně tu nejde pouze o přítomnost. Také tuto neslavnou etapu českých dějin bude muset české národní vědomí jednou překousnout, a myslím, že to bude sousto ještě trpčí nežli ta dřívější; snad právě samizdat z těchto špinavých let jednou pomůže, aby pocit hanby, jejíž velikost národ jednou pozná, nevyústil v nihilismus.

Proto by archiv čs. samizdatu, nikoli osobní ani skupinový, měl mít náležité místo, to jest přednost před mnohým jiným v usilování našeho exilu, ať jsou prostředky jakkoli skromné.

Poznámka třetí: Život miluje paradoxy. Pro historika v tradici «starých pánů» Gollovy školy by bylo téměř šokem registrovat Prečana jako editora samizdatů. Neboť to byl zejména právě Prečan, kdo v druhé polovině 60. let v Československu obnovil jak úctu k edicím pramenů k nejnovějším dějinám, tak také (a především) kulturu v jejich přípravě. Prečanovy zásluhy v tomto oboru jsou dány nejen šíří, ale zejména hloubkou – že totiž domyslel osvědčené staré zásady přípravy pramenných edicí, přizpůsobil je práci s materiálem současných dějin a ukázal příklad aplikace těchto zásad v praxi. Podstatným přitom byl důraz na původce dokumentu a rekonstrukci jeho vzniku. A nyní se právě tento vědec představuje jako průkopník edice samizdatu! – Není v tom ovšem rozpor vnitřní – vždyť i tehdy prosazoval, co v daných podmínkách bylo nové. Zaměřením na samizdat projevilo Prečan jen věrnost své vlastní tradici věnovat se praxi archeograficky nejnáročnější, pro niž je si nutno základní teoretické principy teprve ujasňovat, a čs. samizdat získal v Prečanovi toho nejkompentnějšího odborníka. Nicméně, všechny problémy «archeografie» takového fenoménu, jako je současný samizdat, nejsou vyřešeny ani praxí recenzované edice, ani Prečanovým úvodním slovem.

Bylo by potřeba o tom psát a zde na to není místa. A potřeba vědeckých edic samizdatu je přitom velice naléhavá, a to zvláště pro západní historiografii sovětského bloku – má-li se vymanit ze svého nynějšího jednostranného zaujetí pro mocenskou špičku a ze svých primitivních představ přenesených odjinud, jako např. mylného dojmu, že i v totalitních zřízeních je tisk výrazem či aspoň zrcadlem veřejného mínění... Zřejmě zůstane tato práce na nás.

Pročež svůj «Hlas o potřebě archivu českého samizdatu v zahraničí» doplňuji ještě voláním po odborném vědeckém «Věstníku», jež by takové

dokumentační středisko vydávalo a který by umožnil kritickou výměnu názorů nejen v této naší dílčí záležitosti, ale i v mnoha otázkách jiných. Snad by takový rotaprintovaný časopis, věnovaný odborným problémům historiografie, mohl být i morální vzpruhou pro doma umlčené historiky, neboť by jim dal to hlavní, co jim chybí, což nejsou ani vědecké kariéry, ani společenská prestiž, nýbrž pracovní perspektiva.

Uklízečka aneb Pavouk koniáš

Shýbám se s hadrem v ruce nad kbelíkem lyzolu a najednou PRÁSK! Otočím se a ještě jsem zahlédla škleb člověka, uklouznuvšího na podlaze, ale už je tu zas kamenná tvář soudruha, který vstává ze země a uhlazuje si kravatu se slovy: «Vy jste to vytřela na mokro, soudružko!» «Na sucho se to vytřít nedá», odpovídám. A nejsem soudružka, myslím si a shýbám se opět s hadrem v ruce nad kbelíkem lyzolu. Mám poněkud nabitější pracovní náplň než moje kolegyně uklízečky, které úspěšně složily jisté prověrky – to jen já se tu potýkám s obrovskou chodbou, patnácti kanceláři a velkými toaletami, poněvadž odmítám se jich zúčastnit. A tak se častěji shýbám nad kbelíkem lyzolu. Tuk, tuk – maličkej mě při tom příjemně šimrá v břiše – BUM, BUM, BUM! Teď se nazlobil: Mámo nemůžeš dávat pozor! Mně je tady tak dobře a ty vyvádíš, jako bys mě chtěla vyhnat ven. Dříve jsi se mnou takhle neházela! Jo dříve, broučku, říkám mu, to jsi se mnou byl v krámku s knihama a nedělali jsme tam uklízečku. Teď jsme v domě Nového ředitelství Staré huti. Ne že by se obrovská budova Starého ředitelství Staré huti zbourala, naopak, všechna patra jsou přeplněna fukcemi,, ovšem kam se hrabe na nás, kde krom jiných vysoce postavených soudruhů úřaduje 12 nových ředitelů Staré huti.

Protože se cítím přetažená, odebirám se do nejmenší místnosti velikánské budovy. Kamrlík, zhruba 1 metr krát 1 metr s větrákem do dámského záchodu, je moje jídelna. Vlastně ne moje, jsme tu tři a je nejen jídelnou, ale taky šatnou a oddechovým koutkem zároveň. Zrovna jsme se sešly k svačině. Rozbalujem z ubrousku svoje sousto za souhlasného šustění toaletního papíru od vedle, přerušeno hukotem splachovacího zařízení a už se dusíme v smradu. Zvedá se mi žaludek. Přesto koušu do krajíce, polykám – předváděju sama sebe, že je nutné mezi prací načerpat kalorie. Malej se vzpouzí: Mámo, proč jsme tu? Uklidni se, vysvětluj, musíme si nějak vydělat, právě na tenhle krajíc a ještě na pár jiných krajíčů. Pokouším se aspoň protáhnout si unavené nohy, ale ty končí na protější zdi a tak tu sedím zapřená zády a chodidly mezi dvěma zdmi a svačím a zkus mi odstrčit židli z pod zadku a sedím tu dál jako fakír. Ale malému se to opět nelíbí, prudce buší pěstičkami s vytrvalou otázkou: Mámo, proč tu jsme? Nevyzvídej, odmítám odpovědět. Nemohu přece tomu nevinátku říct všechno naráz, mohla by se mu zamotat pupeční šňůra.

Vybavuje se mi v myšlenkách útulná prodejna Knihy v Ostravě – Mariánských Horách, kde jsem byla dříve zaměstnána. Práce je lehká a tak si tu zvolna prodávám a netuším překážky. K mému překvapení se s nimi setkávám velmi brzy. Vedoucí si mě volá do skladu: «Musím vás naučit také jiné práci,» usmívá se. Soustřeďuji k ní svou bezelstnou pozornost, ale naráz ztuhnu! Žena bere do ruky knihu a ŘIZ vazbou o hranu stolu. Znehodnocený svazek padá na zem a než se stačím vzpamatovat, leží jich tu hromádka. Poprvé si uvědomuji, že moje vedoucí se svým vzděláním ukončeným devátou třídou ZDS měla jít dělat dřevorubce. Otevírám ústa k otázce, vedoucí však v zápalu horečnaté činnosti rozráží vzduch vlastními slovy: «Chápu, zdá se to poněkud namáhavé, hned vám předvedu jiný způsob, ten si osvojíte snadno». A rozprostírá po podlaze smírek a už na něm leští knihy nohou, jako hadrem po parкетách. «Tak tohle si osvojovat nebudu!» konečně jsem se ozvala. «Proč to děláte?» «Potřebuji vyprázdnit sklad». «Tak proč nedáte knihy do prodejny?» ptám se znovu. «Jsou to ležáky, musíme je vyřadit a vy mi v tom pomůžete,» zdůrazňuje vedoucí. Zdůrazňuji svoje «Ne.» «Jestli si myslíte, že s takovou dostanete prémii, tak se mýlíte. Jak si asi představujete, že se to dělá na jiných prodejnách?» Sleduji očima ty ležáky: Zeyer, Durych, Huxley, Muntche, obrázková publikace Světelský oltář... «Jděte prodávat dopředu, já se na ten váš ksich nemohu dívat!» slyším z úst členky KSC, předsedkyě SSM, funkcionářky v Krajské odborové radě. Přečítám zpět k své obvyklé práci a uvažuji: tyhle knihy jsem na pultu ještě neviděla, jejich vydání se pohybuje sice kolem roku 1970, ale jistě by se prodaly i dnes.

Teď teprve poznávám, že prodávání knih není práce lehká. Vedoucí se mnou jedná s patra svých třiceti let a navršených funkcí a snaží se mne zadusit jako vlastní svědomí. Nesnesitelnost situace bych mohla komentovat mnoha prvky, například mám zakázáno stýkat se s určitými svými zákazníky, kterým jsem doposud ráda prodala spoustu knih. Odvolávám se u oblastního vedoucího a žádám přeřazení na jinou prodejnu. V tomhle mi nevyhovuje, zato mi po prudké debatě ochotně podstrkuje výpověď na hodinu, ke které mě vyprovokoval. Podepisuji. Ale nenechám to jen tam, pomyslím si. Píší stížnost řediteli Knihy Olomouc a zároveň Ministerstvu kultury ČR. Z ministerstva jsem obdržela zprávu, že záležitost předali KNV v Ostravě, odtud mi po čase odpověděli, že stížnost je neoprávněná. Čekám na vysvětlení z Olomouce a sháním nové zaměstnání. Při vstupních prohlídkách k místu knihovnice se dovídám, že jsem dva měsíce gravidní. Jsem zmatena svým stavem a nepřístupností pracovních institucí. Jakoby najednou na celém území neexistovalo jediné volné místo, přestože tisk denně nabízí plné stránky inzerátů. Poradili mi, ať žádám přijetí zpět u předešlého podniku – ten k mému údivu mě předešel pozvánkou ke kárnému řízení. Několik mých bývalých nadřízených se odělo do rolí spravedlivých. U výsledku poznávám ředitele, náměstka, ekonoma, oblastního vedoucího – ovšem jen podle jejich vzájemného oslovování – mně neuznali za vhodné se představit. Všechno je naruby, podávají si mě tu, štítivě, jako nepohodlnou veš. Požaduji vysvětlení případu Koniáš, vzápětí sleduji, že tady něco nesedí. Jak je mi z historie známo, smutně proslulý pán se se svou činností netajil, avšak tito zde jakoby měli strach. Slyším vyhýbavé odpovědi a nakonec z úst

ředitele i oblastního vedoucího, že tedy nikdo knihy neničil, protože to vedoucí a jedna paní v důchodu – jediné, které se ničení zúčastnily – popřely. Ocitám se v zajetí jakési pavučiny. Takřka nepostřehnutelná vlákna spojila funkce, se kterými se během svého případu setkávám. Kontrolor nezjistil jakékoli násilné poškození, když se v červnu minulého roku vyřazení knih – za 57000, – Kčs – zúčastnil. Vysvětlují, že knihy se takto «připravily» už v květnu. Popřeli mi to.

Pokouším se trvat na tom, aby mě přijali zpět do Knihy, jelikož je zřejmé, že jako těhotná neseženu dobrou práci. Ředitel se dává slyšet: «Jak jste si ten život zpackala, děvenko, takový ho máte.» Chci na něm vysvětlení. Vysmál se mi. Chci, aby mi dal písemně, co řekl, že ho nezajímá, z čeho budu – v té době svobodná – žít a ptám se, jak si může člověk v socialistickém státě zpackat život tím, že otěhotní v době, kdy rozvazuje pracovní poměr. Ředitel namítá, že mi písemně nic nedá, jelikož nic konkrétního neřekl. Zato mi předkládá svědeckou výpověď mé vedoucí a její společnice, kde se dočítám samých malicherností, namířených proti mé osobě. Ostatní dvě prodavačky, které se ničení nezúčastnily, ale toto popřely, odmítly proti mně cokoli říci.

Poněvadž se stále dožadují písemného stanoviska, mám přislíbeno, že napíšu vyjádření a zašlou. To, co jsem po čtrnácti dnech obdržela, se vůbec neshodovalo s průběhem jednání, téma zprávy se úplně vymykalo rozhovorům na Oblastní správě, kde se

«kárné řízení» projednávalo – stála zde jediná konkrétní věta, a to, že narušuji mezilidské vztahy.

A tak tu sedím zapřená mezi dvěma zdmi se zbytkem svačiny, ale je třeba se zvednout a sehnout se nad kbelíkem lyzolu. Vlhké pánské toalety používané asi stem osob si vyžadují důkladnou údržbu. Poctivě drhnu mušle a tu a tam se nevyhnu momentu, kdy některý soudruh v mé přítomnosti bez zábran močí. Vždycky se mi nahrne krev do hlavy.

V tomto pokořujícím postavení prožívám poznání, že soudruzi se na svých věčných školeních ještě neseikali s pojmen cudnot, nebo třeba slušnost, zato se prokazují neochvějným učením, vidět v těhotné mladé ženě pouze pracovní sílu. Marně přemýšlím, proč se soudruhům pravidelně vyzdobují kanceláře čerstvými květy. Opět vyvstává otázka, proč to všechno snáším; nyní, v osmém měsíci těhotenství, už počítám dny, kdy tohle peklo skončí. Dříve jsem se snažila z něj vymanit, ale když jsem požádala o přeřazení, dostala jsem pokaždé stejnou odpověď: «Máme pro vás jen místo uklízečky a jestli se vám nelíbí, podejte výpověď, «Samozřejmě tohle řešení by pro mne znamenalo žít bez finančních prostředků. A tak se dál shýbám nad kbelíkem lyzolu.

V Ostravě, květen 1979

K Mezinárodnímu roku dětí podle
skutečných zážitků Aleny
Ptaszkové, Dagmar Vokatá.

Solženicynova kritika západního světa, její zdroje a hranice

LUBOŠ DOBROVSKÝ

Alexandr Solženicyn, nositel Nobelovy ceny za rok 1970, přednesl po tříletém mlčení na Harvardu úvahu o «rozbitém světě». Tato Solženicynova přednáška vyvolala celou škálu ohlasů, jak pozitivních, tak odmítavých a stane se nejspíš podnětem i k pracem obsáhlejší, které posoudí stanoviska velkého současného ruského spisovatele kvalifikovaněji a fundovaněji, než to může učinit autor této krátké recenze.

Solženicynova úvaha je plamenná, ostře kritická výzva k popření západní představy světa, humanisticko-materialistické podoby člověka, jak ji podle názoru Alexandra Isajeviče dědíme z renezanze. Svět je rozbit, pokus sjednotit ho v rámci představy západu o svobodě s demokracií, v níž je člověk mírou všeho, je vadný ve své podstatě i ve svých důsledcích. Západní inteligence zklamala, nedostává své roli; znechucena neúspěchy systému západní svobody sympatizuje s představami o komunistickém řádu jako východisku z krize. Tisk svévolně a nikým nekontrolován zavaluje lidi povrchními a zaujatými informacemi podléhajícími módě. Právní existence občana degradovala ve

spoléhání na instituce, politici a intelektuální činitelé západu jeví známky úpadku odvahy, na druhé straně pak trpí neúměrnými návaly statečnosti a neústupnosti vůči vládám bez moci a vůči slabým státům. Pod záminkou demokratické kontroly je zajišťováno vítězství prostřednosti. Západní myšlení je konzervativní: Kéž by svět zůstal takový, jaký je!

V dnešní západní společnosti, pokračuje kritik Solženicyn, lze konstatovat nerovnováhu mezi svobodou konat dobro a páchat zlo. Autorita odpovědného vedení je podkopávána a státní moc ve všech západních státech značně oslabena. Společnost není chráněna před propastmi lidského úpadku, např. před svobodou páchat mravní násilí na mládeži: teoretickým protějškem svobody nabízet pornografii je pouze svoboda tuto pornografii nekupovat. Tak se ukazuje, že život pojatý právně se sám nedokáže bránit proti zlu a nechává se pozvolna nahlodávat.

Solženicynovi se zdá, že východiskem zla bylo blahovolné humanistické pojetí člověka jako pána světa.

Kritickému pohledu Alexandra Isajeviče neuniká téměř nic: Neuspokojuje ho ani mravní stav ducha západního občana ani chybné kroky vlád, které nepochopily specifiku jiných světů a zahrnuje do jejich počtu někdejší i dnešní Rusko. Jeho sympatie nezískává ani západní tisk, ani americký občan odmitající válku ve Vietnamu a krátkozrace přehlížející, že svým odporem k této válce přibližuje nebezpečí komunistického zmaru i pro svoji vlastní zemi. Málo pochopení má kritik i pro západní hudbu, která mu zní nesnesitelně.

To všechno jsou pro Solženicyna důsledky začínající katastrofy, «beznáboženského lidského vědomí». Svoboda, jak jí rozumí západ, je svobodou, která je zbavena trvalé náboženské odpovědnosti. V člověku, který se domohl vysokého stupně lidských práv, zakrnělo jeho vědomí odpovědnosti před Bohem a před společností. To znamená těžkou duchovní krizi a slepou uličku.

Recenzent Solženicynovy úvahy je dalek toho, aby viděl západní svět jako ráj na zemi, tím méně mu imponuje princip západní technizované civilizace. Nicméně Solženicynovo vidění západu nemůže označit jinak než jako vidění úzké, nepřesné, zaujaté, provokované vším možným, nejméně ovšem hlubším pochopením principů, na nichž je tento svět uspořádán.

Solženicynova kritika západu je nesporně vyvolána takovými nedostatky světa, v němž je dnes spisovatel přinucen žít, které bijí do očí. Je to kritika vyrůstající ze zklamaného očekávání. Nikoliv jistě osobního; Solženicyn je zklamán a roste v něm obava, že západní svět není sto postavít hráz silám, jichž se kritik právem obává a které způsobily tolik příkoří všem, jejichž jménem spisovatel již léta mluví a jejichž neštěstí a hloubku bolesti svým dílem odhalil světu.

Zároveň je ovšem Solženicynova kritika podmíněna výrazně rozdílnými světonázorovými východisky:

Na jedné straně západní člověk beroucí všechnu odpovědnost za své činy, za své jednání i za své myšlení na sebe, vědomý si dvojakosti své přirozenosti, v níž dobro i zlo jsou přítomny stejnou měrou. Člověk reklamující pro sebe právo být posuzovatelem sebe sama před lidmi i před Bohem, kterého si svobodně vybírá nebo ho svobodně odmítá tak jako cokoli jiného, pozemského. Až dosud, zdá se, tato svoboda výběru přináší ve smyslu lidskosti, jak ji chápeme dokonce spolu s kritizujícím Solženicynem (viz jeho literární tvorbu), více dobrého než zlého.

Na druhé straně pak kritik, křesťan pravoslavného ražení, jak ukážeme později, hledající orientační bod lidskosti vně člověka.

Bod, řídicí centrum, sílu, která mravními principy uplatňovanými třeba i sankcemi (jak jinak, vezmeme-li vážně tvrzení o slabosti vlád či nekontrolované svobodě ke zlu) usměrní člověka, společnost k jednání, jež bude v souladu s kodexem odpovědnosti vůči společnosti a vůči Bohu.

To je podstata sporu, který vede Solženicyn se západní společností. Této podstatě se kritik ve své úvaze bohužel vyhýbá, nenazývá ji, nedefinuje výchozí body svého pojetí člověka dostatečně jasně, zůstává u mlhavých slov jako «sebeomezování člověka», «duchovní plamen», «vzestup k nové výšině pohledu, k novému způsobu života, který by nezatracoval naši přirozenost, jako středověk,

ale ani nepošlapával naši přirozenost duchovní, jako moderní doba».

Solženicynův hlas, líčící apokalyptické zlo dnešního světa vůbec a západu zvláště, zní tu nepřilíš nově. Není snad historického období, v němž by takový hlas nebyl zaznamenán, v němž by svět nebyl viděn jako civitas diaboli v protikladu k civitatis dei. Zněl tak už i hlas svatého Augustina, zněl tak hlas Gogolův v korespondenci s přáteli, a zůstaneme-li v Rusku, zněly velmi podobně i hlasy slavjanofilů.

«Je nepopíratelnou skutečností», praví Solženicyn ve své úvaze, «že na západě se charakter člověka oslabil, kdežto na východě upevnil. Náš národ za šest a národy východní Evropy za tři desetiletí prošly duchovní školou, která nechává zkušenost západu daleko za sebou. Složitý, smrtelný a drtivý život tam vykoval charaktery silnější, hlubší a zajímavější, než západní život s řízeným blahobytem... Lidská duše sklíčená desetiletími násilí touží po něčem vyšším, vřelejším a čistším, než je to, co může dnes nabídnout masová existence na západě, která se jako navštívenkou ohlašuje odporným tlakem reklamy, hrubostí televize a nesnesitelnou hudbou».

Kdo by si při četbě těchto řádků nepřipomněl někdejší slavjanofilskou víru ve spasitelské poslání Ruska, jehož síla spočívá právě v popření západního racionalismu a zhoubného osvícenství. Kdo by si ovšem nepřipomněl také slova Gercenova, jimiž v roce 1851 kriticky oslavil slavjanofily: «Největší omyl slavjanofilů spočíval v tom, že v pouhé otázce viděli odpověď a možnost směřovali se skutečností. Domnívali se, že vstoupili na cestu, která směřuje k velkým pravdám a musí změnit náš pohled na současné události...».

I Solženicyn je upřímně přesvědčen, že vstoupil na cestu, která směřuje k velkým pravdám, a nám nezbyvá, než opakovat Gercenův výrok o «zneužívání prázdných slov», neboť Solženicynova kritická slova budou znít dutě a prázdně potud, pokud nenabídne jako východisko krize víc, než subjektivně viděnou a ničím nepodloženou statistiku charakterů a jako cíl něco jiného, než mlhavou autoritu Boha prosazovanou pevným s silným státem v zájmu potlačení zla, pocházejícího od ďábla humanisticky pojaté svobody.

Při četbě Solženicynovy úvahy se velmi ostře připomínají charakteristické pasáže ze spisovatelových literárních i publicistických prací. Konkrétně pak z románu Srpen 1914, z Dopisu vůdcům a z interview při návštěvě Španělska.

V románě Srpen 1914 je zachycena nesmírně silná, umělecky působivá scéna z pohřbu velitele. Rusko je poráženo, vojáci trpí, propadají malomyslnosti, hynou, ztrácejí síly tělesné i mravní. Padl velitel, je třeba něco udělat, pokusit se obnovit ztracenou morálku. Takovým obnovujícím činem se stává improvizovaná panychida za mrtvého velitele. Za zpěvu starých pravoslavných žalmů, posunujících svým rituálem skutečnost k jakési mysticky chápané tradici, vyrůstá tu síla, která jako mávnutím kouzelného proutku popře všechnu racionalitu okamžiku konce, zmaru a smrti, povýší samu smrt na cosi velkého a mysticky tajemného, před čím celá, proti Rusku spolčená Evropa, se svou moderní technologií a se svým rozumářstvím je náhle ubohá a směšná. Tolik síly nachází Solženicyn v pravoslavném náboženském rituálu.

To je jeden moment Solženicynova nazírání světa, moment pravoslavné religiozity. Druhým momentem je pak víra v mravní a duchovní sílu Ruska a ruského národa, který, jak se dočteme v Dopisu vůdcům, je vyvolen k tomu, aby přijal úlohu obnovitele přirozenosti světa.

Třetí součást Solženicynova pojetí nového světa pak vystupuje na povrch v interview, které Alexandr Solženicyn poskytl madridské televizi 29. března 1976 a v němž doslova říká: «Slyšel jsem, jak vaši političtí emigranti říkají, že vás občanská válka stála půl milionu obětí. Nevím, na kolik je tato cifra přesná. Dejme tomu, že je přesná. Musím pak ovšem říct, že naše občanská válka nám také vzala dva tři miliony životů, ale vaše i naše občanská válka skončila rozdílně. U vás zvítězil křesťanský světový názor, protože na tom jste také chtěli s válkou skončit, abyste zhojili rány. U nás zvítězila komunistická ideologie, a konec občanské války neznamenal její konec, ale začátek...».

Z těchto tří součástí, z pravoslavné religiozity, z

nekritického nacionalismu a z militantního odporu ke komunismu roste pak celá budova Solženicynova kritického pohledu na současný západ, a tyto tři principy jsou také hraničními body jeho světonázorového obzoru. Takto vymezen a takto určen, není kritik Solženicyn schopen nabídnout našemu očekávání nic víc než návrat, a návrat nebývá východiskem přitažlivým.

Nabádá-li Solženicyn západní svět k tomu, aby se pozastavil nad svou neschopností porozumět jiným světům, včetně světa ruského, nemůžeme než s ním souhlasit. Je ovšem třeba, aby i on zpozorněl ke specifické západu a s větší kritičností aby revidoval svět svůj, neboť je to zatím svět, z něhož právě vyrostlo to, co transformováno do nových současných podob vyhnalo velkého spisovatele z domova, aby z něho učinilo, jak se zdá, cizince kdekoliv na tomto našem rozbitém světě.

(Otištěno v italském socialistickém týdeníku
«Critica sociale»)

POLSKO:

Situace v zemi a program opozice

JACEK KURONĚ

Biuletyn Informacyjny KSS-KOR, č. 3/1979

Východiskem mých úvah je skutečnost, že v současném Polsku existuje vážné riziko exploze lidového hněvu. Tato exploze by pravděpodobně byla ještě násilnější než tomu bylo v červnu 1956, v prosinci 1970 a v červnu 1976. S ohledem na možnost sovětské intervence by taková exploze snadno přerostla v národní tragedii.

Na čem se zakládají mé obavy? V Polsku probíhá tíživé snižování životní úrovně, které lze srovnat jen s rokem 1953, kdy se rozpadl tzv. šestiletý plán. Situace je však jiná dnes než tehdy. Tehdy byly teror a strach tak velké, že efektivně znemožňovaly každou protestní akci. Obyvatelstvo žijící stále ještě ve stínu válečných hrůz a běd nemělo velké nároky pokud šlo o životní úroveň. Přesun velikého množství lidí ze zemědělství do průmyslu se chápal jako úspěch. Nová generace dělníků postrádala bojové tradice. Konečně i masivní propaganda o «lepší budoucnosti» mnohé neutralizovala a zabraňovala jim protestovat.

Od té doby však byl každý pokus o snížení životní úrovně pracujících provázen více či méně násilnými protesty. Nyní prožíváme nejhlubší krizi poválečného období, a rychlejší zhoršování životní úrovně než kdykoliv před tím. Dnes je nemožné vrátit se k teroru z časů Stalina. A co víc – dnešní dělnictvo má určité zkušenosti, a pamatuje si úspěchy z minulých střetnutí se státní mocí. Protože však tyto úspěchy byly jen omezené a stály mnoho životů, existuje mezi dělnictvem skrývaný hněv a pomstychtivost.

Naše země je dnes na rozdíl od minulosti do té míry «otevřenější», že informace o vysoké životní úrovni na Západě dosahují veřejnost bez větších překážek. To vede ke srovnávání a ukazuje ohromné rozdíly v životních podmínkách dělníků na Západě a v Polsku.

Značný růst nominálních mezd a platů a sliby komunistické strany z roku 1970 vzbudily velkou naději v rychlý blahobyt. Tím tvrději se nyní prožívá krach těchto nadějí. Od června 1976 kompromitovala se moc v očích lidu víc a více. Dnes už se jednoduše nevěří, že tato moc je schopná vést stát. Ochromení státní moci a desorganizace společnosti vyjevují se stále zřetelněji, a jsou větší než kdykoliv po válce. Stále větší část občanů – včetně členů a části funkcionářů strany – kritizuje více méně otevřeně vládu a stranické vedení.

Rozhodující pro dnešní situaci je existence nového činitele – otevřené demokratické opozice. I když je její přímý vliv dosud omezen, ovlivňuje i její pouhá existence vztahy lidí k moci, a v dalším vývoji může hrát významnou roli. V tomto ohledu má úloha opozice dvě částečně protikladné stránky: Zčásti vyzývá svou existencí k odporu, zčásti přispívá k tomu, aby se zabraňovalo spontánní explozí nespokojenosti, a namísto toho cílevědomě usilovalo o postupné zlepšení poměrů nenásilnými prostředky.

Je naprosto zřejmé, že nepokoje, spontánní demonstrace a – v ještě větší míře – násilná povstání musíme vyloučit z našich úvah. V našem systému by nevyhnutelně vedly – tak jako dříve – k velikým obětem na životech a k velikému strádání.

Tolik síly naše moc stále ještě má, aby mohla udeřit, a – jak zkušenosti ukazují – nezastavuje se před lidskými oběťmi.

Demokratická opozice chce dosáhnout vývoje k parlamentní demokracii a k znovuzískání národní nezávislosti cestou reforem, nenásilnými prostředky. Pokoušet se odstranit vládnoucí systém nějakým spiknutím nebo revoltou je prostě nesmysl. Takový pokus by přinesl ohromné hmotné ztráty i ztráty na lidských životech. Se vši pravděpodobností by takový pokus přivodil i sovětskou intervenci se všemi tragickými následky. Výsledek takového pokusu byl by proto zcela pochybným.

Program «Výboru pro společenskou sebeobranu – KOR», který směřuje k vytváření nezávislých hnutí – výbory pro obranu rolníků, svobodné odbory, studentské výbory solidarity, svobodné univerzity a jiné – je v nynější situaci jediné správnou cestou k uskutečnění lidových tužeb. Pokračování v této cestě je jediný možný způsob jak dosáhnout klidného vývoje k žádoucímu cíli.

Co může opozice učinit, aby bylo zabráněno explozi? Chtěl bych především zdůraznit, že jsem přesvědčen o tom, že zabránit jí je možné, a že vidím jako přední úkol opozice, aby jí zabráněno bylo. Řekl jsem již, že nejlepší cestou k tomu je tvoření lidové sebeobran, tvoření nových lidových hnutí. Musí se ovšem vzít v úvahu, že hněv, nespokojenost a hořkost rostou rychleji než nová nezávislá hnutí. Proto se domnívám, že je třeba usilovat o ovlivnění situace prostřednictvím existující struktury a existujících organizací. Každý z nás je členem některé takové organizace – včetně Sjednocené dělnické strany. Kdybychom jako členové těchto organizací dokázali, aby na několika stech – ba třeba jen na několika desítkách – shromáždění přijaly se rezoluce požadující konkrétní zlepšení a reformy, byl by to určitě krok vpřed. Současně bychom přispěli k odstranění nebezpečí výbuchu nespokojenosti a rozpadu pořádku. Lze dokonce počítat s tím, že by v takovém případě následovaly tisíce jiných organizací. V poslední době stalo se nejednou, že určité organizace přijaly rozhodnutí proti linii vedení. Myslím tu na odsouzení násilných přepadení lidí kteří se podíleli na činnosti svobodné univerzity. Přepadení byla, jak známo, organizována vedením oficiálního studentského svazu. Odsouzení těchto násilností provedly pak jednotlivé organizace tohoto svazu, různé skupiny vědců a univerzitních učitelů na celé řadě veřejných shromáždění.

Vyslovováním konkrétních požadavků vůči závodním výborům odborů v podnicích lze ovlivnit místní poměry. Rezoluce přijaté na veřejném shromáždění může se pak stát volebním programem. I když to eventuálně nepovede přímo k volbě nových a čestných členů výborů, je to účinný nátlakový prostředek na odbory a na vedení závodů. Mimoto to nevyžaduje stejnou odvalu a stejné oběti jako otevřené výzvy k zaměstnancům, aby se připojili k nezávislým odborům. Je také lehčí jen hlasovat pro žádoucí rezoluci. Zdá se naléhavým, a může být úspěšným, jestliže teď rozvineme aktivitu uvnitř existujících organizací. Může se namítnout, že nejčastější požadavky budou se týkat zvýšení mezd a platů. Zvýšení nominálních mezd však přináší zvýšení cen a prohloubení ekonomické krize. To je pravda. Přesto však mohou i poža-

davky po zvýšení mezd donutit moc, aby zahájila dialog s lidem o situaci v zemi. I to znamená krok vpřed.

Může být vyslovena otázka, zda naše výzva k tlaku na moc prostřednictvím oficiálních organizací má se chápat jako účast opozice v zápase různých frakcí uvnitř komunistické strany. To není nová otázka. To je otázka stará, a naivní. Po celou dobu mé opoziční činnosti – a to je skoro 25 let – jsem slyšel, že ta či ona akce bude využita tou či onou frakcí ve straně. Jednou byly tu obavy, že akce bude zneužita k tvrdšímu postupu proti nám, jindy zas obavy, že poslouží «liberálům». Musí být konečně jasné, že v této zemi neexistují možnosti takové společenské aktivity, která by se nemohla využít jako nástroj v zápase rozličných skupin uvnitř strany. Jestliže něčeho chceme dosáhnout se strany držitelů moci, musíme počítat i s tím, že lidový tlak může být využit v boji frakcí ve stranickém vedení. Tak tomu bylo v zápase o propuštění zatčených dělníků z Radomi, později v zápase o propuštění Swiatoně – moc byla donucena akceptovat stávkou i existenci opozice! Musíme rozvíjet svou politickou činnost v souhlase s našimi základními principy nezávisle na tom, která frakce eventuálně využívá tuto činnost pro své účely. Víme konečně velice málo o tom, jak tento proces probíhá, a je proto celkem bezúčelné příliš se zabývat touto stránkou věci. Teprve až některá z frakcí učiní známým svůj program, můžeme a musíme k němu zaujmout své stanovisko. Rezignovat na reformní úsilí jen proto, že může být využito některou frakcí uvnitř moci by bylo motivováno jen tenkrát, kdybychom chtěli usilovat o přímé svržení celého systému anebo byli zastánci zásady «čím hůře v zemi, tím lépe pro opozici». Avšak takové stanovisko by podle mého mínění bylo jak nemorální tak hloupé.

Za nejúčinnější v dnešní situaci pokládám, jestliže se rozvíjejí nové a nové iniciativy s požadavky řešení – třeba dílčích – těch konkrétních problémů, které lid nejvíce pálí. Tyto požadavky mají se vyslovovat v existujících oficiálních organizacích a institucích. Jestliže tlak bude dostatečně silný, vznikne tak hnutí směřující ke zlepšení a nikoliv ke svržení systému. Toto hnutí bude moci požadovat, aby úřady zveřejnily údaje o ekonomické situaci země a své návrhy na řešení problémů. Pak bude moci vzniknout otevřená diskuse, a v ní bude možné vznést požadavky, aby úřady okamžitě přijaly opatření, která zabrání zhoršení životních podmínek pracujících, a která zlepší jejich pracovní prostředí.

Jako další krok bychom měli vypracovat svého druhu minimální program. Měl by obsahovat tři skupiny požadavků. V první skupině by měly být vysloveny požadavky týkající se práva organizovat se odborově, družstevně a zájmově. Rolníci mají mít právo organizovat se v zemědělském hnutí. Sem by měl patřit i požadavek práva na stávky, shromažďovací svobody a svobody slova, požadavek přístupu ke sdělovacím prostředkům.

Druhá skupina požadavků měla by se týkat ekonomické reformy. Zde by měl být vysloven požadavek větší samostatnosti pro podniky, decentralizace řízení, práva spolurozhodování pro zaměstnance, příznivějších podmínek pro rodinné zemědělské podniky, možnosti rozvoje soukromého řemesla a jiných drobných podniků.

Třetí skupina měla by obsahovat požadavek skoncování s nezákonnostmi, a požadavek oddělení výkonu práva od státní a stranické moci. Uskutečnění takového minimálního programu by pak záviselo na tom, jak silnou podporu by získal mezi občany. Čím větší občanská podpora bude dosažena, tím pevnější bude kontrola té frakce v

komunistické straně, která nakonec bude podporovat naše požadavky, tím větší bude tedy nezávislost opozičního hnutí na této straně.

A i když bude moc donucena jen k dílčím a bezprostředním zlepšením životních a pracovních podmínek, bude to veliký úspěch demokratického hnutí.

Polská cenzura a samizdat

JAN KOTT *

«Nepoužívat termínu 'NĚMECKO' ve vztahu k dnešní NDR, NSR nebo Západnímu Berlínu; při zmínce o hlavním městě NDR používat termínu BERLÍN, na rozdíl od 'Západní Berlín' . . .

Veškerý materiál (včetně běžných zmínek, fotografií atd.), vztahující se k Iránu, ať už dnešnímu nebo v minulosti, k osobě šacha, k jeho rodině i k osobám jakkoli se šachem spjatým, je třeba konsultovat . . .

Žádné absolutní číselné údaje o dopravních nehodách, požárech či úmrtích utopením, se nesmějí objevit v tisku, rozhlase a televizi; zbytečně alarmující líčení na tato témata musí být zmírněna».

Toto jsou tři tajné instrukce, namátkou vybrané z brožurky, vydané polskou cenzurou pod titulem *Index a směrnice*. Cenzura se oficiálně jmenuje GUKPPIW neboli Hlavní správa dozoru nad tiskem, publikační činností a veřejným vystupováním. Úřad sám má sídlo ve varšavské Myší ulici.

Stejně jako u Kafky, i tady máme jak Knihu, tak Úřad. KNIHA je jedním z nejpřísněji střežených tajemství v každé jednotlivé zemi sovětského bloku. Když však jeden z cenzorů, Tomasz Strzyzewski, přesídlil z Polska do Švédska, odvezl jeden exemplář KNIHY s sebou, a jakmile dostal politický azyl, odevzdal KNIHU Výboru společenské obrany a KOR (Výboru na obranu dělníků), kteří jsou představiteli polských disidentů. KNIHA vyšla polsky v Londýně pod titulem *Ciarna kniga cenzury PRL* (Černá kniha polské cenzury), v emigračním nakladatelství Aneks.

Až dosud jsme znali cenzuru toliko zvenčí, jako její oběti či jako pozorovatele jejího působení. ČERNÁ KNIHA poprvé ukazuje cenzuru v totalitním systému jako dokonalý systém přetváření skutečnosti v «neskutečnost». Nejúděsnější je přitom perverzní modernost tohoto systému. Jako by cenzura jako systém dováděla k logickým důsledkům post- strukturalistický princip, že skutečnost je toliko poselství, jež lze libovolně měnit podle určitých pravidel. Cenzura je nejdokonalejší realizací Mac Luhanovy teorie informací: pro cenzuru není informace pravdivým či lživým obraz-

em skutečnosti, nýbrž jedinou reálnou skutečností.

Podle směrnic polské cenzury, «polsko-německá hranice» neexistuje. Existuje pouze «hranice na Odře a Nise», nebo, v krajním případě, «hranice mezi PLR a NDR». Na tom není nic divného, protože «nelze připustit uveřejnění žádných materiálů, vztahujících se k blížícímu se dvacátému výročí ukončení válečného stavu s Německem». Podle cenzurní sémantiky není žádná Severní Korea, ale jenom Korejská Demokratická Republika. Jižní Korea naproti tomu existuje, i když cenzori dávají přednost «seulskému režimu» nebo «jihokorejské loutkové vládě». Mezi oběma Koreami není pochopitelně hranice. Nepřípustný je dokonce i termín «linie na 38. rovnoběžce»; existuje pouze «demarkační čára».

Fakta existují pro cenzuru teprve, když byla zveřejněna. «Údaje o celostátní spotřebě kávy za rok nesmějí být publikovány, aby se znemožnil výpočet množství reexportované kávy». Nepovoluje se zveřejnění informací o polském vývozu masa do SSSR. Informace o tomto zákazu je určena toliko cenzurním pracovníkům». Údaje o polském vývozu masa do SSSR jsou v Polsku pochopitelně všeobecně známé. Skutečné státní tajemství kryje však nejenom fakta, ale i jakoukoli vědomost o zákazu jejich zveřejnění.

«Nezveřejňovat žádné údaje o skutečném stupni znečištění řek, pramenících v Československu, polským průmyslem. Informace o znečištění těchto řek průmyslovou činností na československém území je možné uveřejňovat».

V socialistických zemích vlastní průmysl nikdy řeky neznečišťuje. Ve skutečnosti, přijatelné pro cenzory, se povoluje znečišťování řek toliko průmyslu v sousedních zemích. Samozřejmě s výjimkou Ruska.

Cenzura jako systém nesleduje cíl chránit socialistický stát před otevřenou kritikou (na něco takového nelze ani pomyslet!). Jako sémantický systém chrání a brání před kritikou nikoli stát a systém, ale spíš jejich ideální model. Cenzura je tvorba ideálního obrazu státu a národa.

V takovém ideálním modelu státu není například místo pro alkoholismus (Polsko je jednou ze zemí nejvíce stížených alkoholismem): «Masovým sdělovacím prostředkům se nepovoluje zveřejňovat číselné údaje ilustrující stav a růst alkoholismu v celostátním měřítku». V ideálním státě neřádí dobytčí mor a hmyz nepoškozuje úrodu. Přesné směrnice zapovídají šíření jakýchkoli infor-

* *Autar, profesor varšavské univerzity, jehož 'Shakespeare, náš současník' pronikavě ovlivnil evropské divadlo šedesátých let, je dnes řádným profesorem srovnávací literatury na univerzitě státu New York, ve Stony Brooku.*

mací o výskytu devíti konkrétních chorob obilí a devíti druhů dobytčí nákazy. «Je třeba vyloučit i obecná konstatování o existenci dobytčí nákazy v určitých oblastech země». Nicméně je možné povolit zveřejnění materiálů a informací «o úsilí a úspěších veterinárního personálu v boji proti výše zmíněným chorobám, pokud jejich existence byla již zveřejněna či hlášena Mezinárodnímu epizootickému ústavu v Paříži». Neohlášené choroby totiž samozřejmě neexistují.

Ve svých slavných *Dopisech z Ruska*, uveřejněných před více než sto padesáti lety, vyslovil markýz de Custine úžas nad tím, že v Rusku jsou veškeré zprávy o znásilnění, vraždách a katastrofách pečlivě střeženým státním tajemstvím. Dokonce i zprávy o přírodních pohromách, tuhé zimě či jarních záplavách nebyly vhodné k publikaci. V ideálním socialistickém státě nedochází však ani k nehodám: «Veškeré informace o nehodách a nedostatecích polských dopravních letadel lze citovat toliko v oficiální verzi Polské tiskové kanceláře PAP».

Ve státě všeobecného štěstí nedochází ani k případům hromadné otravy, ani k epidemiím:

«Veškeré informace o případech hromadné otravy či hromadných onemocnění (bez ohledu na příčinu), jež postihují širší vrstvy obyvatelstva... o případech hromadné otravy v závodních jídelnách, prázdninových osadách, letoviscích (např. v důsledku požití potravin postříkaných prostředky proti hmyzu), o výskytu zvláště nebezpečných chorob (např. neštovic či cholery) ... o epidemiích nakažlivých chorob, včetně chřipky... mohou být zveřejněny v masových sdělovacích prostředcích toliko se souhlasem ministerstva zdravotnictví».

V našem socialistickém státě může i epidemie chřipky vzniknout toliko na základě předchozího povolení.

Ideálnímu modelu se však musí přizpůsobovat nejenom skutečnost vlastní země. Otřesy v jiných zemích, dokonce i v zemích kapitalistických, by mohly narušit model nebezpečnou analogií. «Veškeré materiály podporující změny ve vojenských předpisech armád socialistických zemí (v duchu vojenských předpisů platných v ozbrojených složkách kapitalistických států) a dotýkající se například práva nosit dlouhé vlasy, nesmějí proniknout do masových sdělovacích prostředků...». Hipíci, byť američtí, mohou působit jako nakažlivý příklad: «Nepovolují se materiály o hnutí zvaném 'hippies' v Polsku, pokud by jejich tón byl souhlasný, tolerantní, lehkovážně humorný a pod. Uveřejnit lze pouze materiály otevřeně kritické. Materiály, hodnotící kladně toto «hnutí» v jiných zemích, musí být konzultovány s Dozorem».

Polský tisk, podobně jako tisk sovětský, se jen velmi lakonicky zabýval americkým skandálem 'Watergate'. Tolik povyku, a konec konců... pro nic. «Až na další nepublikovat žádný vlastní materiál o případu Watergate ve Spojených státech». Veřejné pobouření nad skandálem by zřejmě mohlo sloužit jako nakažlivý případ.

V ideálním modelu socialistického státu je industrializace toliko výsledkem úsilí a vynalézavosti vlastní dělnické třídy. Doma můžete sice mít barevnou televizi, vyrobenou na základě západních patentů, polské 'Fiaty' mohou jezdit po ulicích, a

také jeřáby a traktory lze vyrábět v německé licenci. Avšak «veškeré informace o patentech, které polsko zakoupilo na západě, musí být vymýceny ze sdělovacích prostředků... Hromadění takových informací by mohlo uvádět masového čtenáře v domněnku, že základy našeho průmyslového rozvoje spočívají na patentech zakoupených ve vyspělých kapitalistických zemích».

Podle západních tiskových agentur dosáhly polské zahraniční dluhy částky přes dvanáct miliard dolarů. Nicméně, «veškeré materiály a informace dotýkající se zahraničních úvěrů a půjček, poskytnutých Polsku, musí být předloženy Dozoru a schváleny vedoucími orgány».

Už Balzac psal o *le pays réel* (skutečná země) a *le pays légal*. Legální země tvoří zákony, administrativní rozdělení, úřady, zatímco země skutečná je dílem zvyků a náboženství svých obyvatel, jejich mínění a světového názoru. Na polské cenzuře je nejpodivnější, že nejenom eliminuje *le pays réel*, ale dokonce částečně škrtá i informace o *le pays légal*. 'Legální' země je totiž svým způsobem také součástí skutečnosti. Protože však 'skutečnost' neexistuje, musí se i 'legální' země stát součástí 'ne-skutečnosti' a být přizpůsobená ideálnímu modelu. A tak protože *le pays légal* je jenom sdělení uvolněné pro masové sdělovací prostředky «mohou být veškerá rozhodnutí Nejvyššího soudu uveřejněna v masových sdělovacích prostředcích toliko se schválením dozoru v každém jednotlivém případě».

Dokonce i udělení nebo neudělení milosti v případech, v nichž byl vynesena rozsudek smrti, je mystériem, jehož zjevení závisí výlučně na rozhodnutí Dozoru: «Každá zmínka či informace o tom, zda Státní rada udělila či neudělila milost v tom či onom případě, musí být konzultována s vedením Dozoru».

V tomto dokonale orwellovském systému «musí být veškeré fotografie prvního tajemníka a ostatních členů ústředního výboru před uveřejněním schváleny Dozorem». Fotografie stranických a státních hodnostářů nejsou podobizny, ale ikony. A ikony jsou sémantické znaky, které se nesmějí měnit.

Dokonce i oficiální měnové kurzy, platné mezi socialistickými zeměmi, jež si může zjistit v bance každý občan, odjíždějící do ciziny, se nesmějí stát předmětem veřejné informace: «Kurzy měn Bulharska, Československa, Kuby, Mongolska, Rumunska, Maďarska, SSSR a Jugoslávie ve vztahu k jiným směnitelným měnám, jmenovitě vůči 'směnitelnému' rublu, ani kurzy platné mezi vyjmenovanými zeměmi, nesmějí být zveřejněny. Informace o tomto zákazu nesmí být zveřejněna mimo rámec Dozoru».

Polsko je ona země v sovětském bloku, v níž došlo k největší masové emigraci inteligence, jednak za války, jednak po válce, kdy její příslušníci emigrovali jak z pracovních, tak z politických důvodů. Intelektuálové, kteří se stali *persona non grata*, mohou tu získat výjezdní povolení snadněji než v jiných zemích bloku a jsou dokonce vystaveni nátlaku, aby emigrovali. Po roce 1968, v období komunistickou stranou vedeného «boje proti sionismu», byli především Židé a osoby židovského původu nuceni, aby se vystěhovali a vzdali se polského občanství. Podle hrubého výpočtu učí dnes na tři tisíce těchto emigrantů, většinou z pováleč-

ného období, na amerických, západoevropských, izraelských a australských univerzitách.

Je mezi nimi i řada vynikajících spisovatelů. V SSSR emigranti prostě přestávají existovat. Uvnitř polského cenzurního systému je otázka existence či neexistence emigrantských spisovatelů a vědců mnohem složitější. Existují či neexistují buď vůbec, nebo napůl, či ze čtvrtin na pětadvacet procent. Podle zvláštních cenzurních instrukcí, které se periodicky doplňují a mění, dělí se v emigraci žijící intelektuálové do několika kategorií. V některých případech, k nimž patří například vynikající filosof Leszek Kolakowski, «se nepřipouští zdůrazňování jména či kladné hodnocení děl zmíněných osob». Je však přípustné uveřejnit stručná informativní sdělení o dílech, jež publikují, jakož i materiály, polemizující s jejich díly». V jiných případech, k nimž patří i největší žijící polský básník Czesław Miłosz, «se nepovoluje přehnaná chvála jejich díla, ani jejich líčení v příliš příznivém světle». O další kategorii, do níž patří i autor* těchto řádek, platí, že «jejich jména jakož i zmínky o jejich díle je nutné vymýtit z tisku, rozhlasu a televize», avšak «jejich jména a tituly jejich děl se mohou objevit ve vědeckých a odborných publikacích, v bibliografiích a indexech». Mistr aforismu, Stanisław Jerzy Lec, napsal před lety: «Základní podmínkou nesmrtelnosti je smrt». Pro spisovatele, žijící v emigraci, je smrt základní, ale ne vždycky dostačující podmínkou toho, aby se jejich knihy znovu tiskly a směly existovat v jejich vlastní zemi.

Spisovatele a vědce žijící v Polsku rozděluje cenzura podobným, leč ještě diferencovanějším způsobem, do různých kategorií existence a neexistence. Cenzura jako systém kontroluje nejenom díla, ale i autory. Kdo je však autor? Křestní jméno a příjmení, jimiž podepisuje své články nebo které se objevují na obálce knih. V uzavřených sémantických systémech však není rozdíl mezi osobou a jejím dílem. Osoba je toliko souhrnem informací, které lze podrobit cenzuře.

Cenzurní příkaz může odsoudit spisovatele k totální neexistenci tím, že zakáže jak publikování jeho děl, tak jakoukoli zmínku o něm v tisku. Jeho dílo může být vypovězeno toliko z rozhlasu a z televize, a jeho jméno se smí objevit toliko v odborném tisku. Jiná možnost: Smí publikovat pouze v provinčním tisku, ale nesmí do celostátních publikací. Právě tak se kontrolují i náklad a nová vydání knih, bez ohledu na jejich popularitu, ba tím spíše, čím jsou populárnější. Lze například povolit vydání knihy, a zakázat uveřejnění recenzi. «Nevhodný» film se smí promítat, ale nesmí se o něm psát»: 27. ledna 1977 bude uveden nový film Krzysztofa Zanussiho *Barwy Ochronne* (Kamufláž). Ve sdělovacích prostředcích se nesmí objevit ani zmínka o této události, ani informace, reklamní oznámení či recenze, a to ani před uvedením, ani po uvedení filmu».

Zákaz recenzování či uveřejňování reklamních notiček se netýká jenom toho, co je na cenzurní listině. Občas se naopak objeví knihy, považované za «příliš horlivé», naivně a nevhodně odhalující některé tendence a záměry státní politiky. Nikdo nesměl například recenzovat Machejekův čtyřsvazkový, otevřeně antisemitský román. Antisemitismus v Polsku oficiálně neexistuje. Nejenom negativní, ale i pochvalné recenze knihy by se nebyly

mohly vyhnout slovu, které není dovoleno vyslovit.

V sémantickém systému cenzury existuje slovo 'cenzor', ale chybí výraz pro 'cenzuru'. Svoboda slova a tisku jsou slavnostně zaručeny ústavou Polské Lidové Republiky. V Polsku prostě není 'cenzura', protože cenzura cenzuruje slovo 'cenzura'. Cenzura si dokonce ani neříká cenzura. Existuje pouze GUKPPIW, Úřad, Dozor.

Donedávna existovala dvoji polská literatura: «svobodná» literatura v emigraci, a «cenzurovaná» doma. Ale v posledních více než dvou letech se objevila literatura třetí, *samizdat*. Dnes vychází v Polsku přinejmenším deset samizdatových periodik. Čtenáři sami je rozmnožují či opisují. Jako *samizdat* vycházejí básně, sbírky esejů či povídky, buď zadržené cenzurou nebo nikdy cenzuře nepředložené.

Polský *samizdat* je však jiný než sovětský. Na titulních stránkách těchto *ilegálních* publikací jsou vytištěna jména, adresy a telefonní čísla redaktorů. Ilegální vydání básnických či prozaických textů jsou podepsána autory. Mnozí z nejznámějších polských spisovatelů, žijící v Polsku, publikují pod vlastním jménem v emigračních nakladatelstvích, v pařížské Kulturě a londýnském Anexu. Jedinou cestou z uzavřeného systému vnucené sémantiky, vymyšlené jako nástroj intelektuálního ujařmení, je jeho otevřené odmítnutí, jakož i odmítnutí pravidel policejního státu. Polský *samizdat* je 'ilegální' legalita – dosažená legalita.

Vůči tomuto legálně ilegálnímu *samizdatu* je cenzura bezmocná. Slovo *samizdat* není ve slovníku cenzorů. Co tedy Dozoru zbývá?

«V Bydgoszczi vznikla básnická skupina PAR-KAN (Ohrada). Její členové zveřejňují svá díla na plakátech, které vylepují na reklamních návěštích, ohradách, vývěsních štítech a pod. Každá informace o tomto zvláštním způsobu šíření poezie musí být potlačena ve všech masových sdělovacích prostředcích».

Polská cenzura je možná jediná, která se pokouší kontrolovat i čerty na zdi.

MAJÍ STRACH

Ze strachu se někdy tropí hlouposti. Neboť strach má velká kukadla. Někdy se pak zdá, že čím mocnější, tím větší strach. Proto ten kopec doprovodných policajtů, hlídačů a slídlů, neprolezlé ploty u vil, zabezpečovací elektronická zařízení, neprůstřelná okna a podobné ostražitosti.

V poslední době jsme se začali bát nejen lidí, ale i jídla. Málokterý oficiál novým opatřením zhubne a klub obézních zcela určitě neztratí ani jednoho člena.

V některých moravských vískách a tamnějších JZD se vyrábí maso, zelenina, ovoce a další pochutiny pro špičkové stoly a stolovníky po staročesku. Bez herbicidů, umělých hnojiv, bez antibiotik, bez krmných směsí pro prasata a hovada.

Vracíme se k přírodě, k zdravé stravě? My všichni? Jak by! Jen naši mluvčí a špičkoví lidé. Přímé dodávky od výrobce k velkožroutům jsou zajištěny.

Možnosti a cesty změn « reálného socialismu »

(Nad knihou « Alternativa » Rudolfa Bahro)

JIŘÍ PELIKÁN

Práce Rudolfa Bahro « Alternativa »* je nesporně jedním z nejdůležitějších podnětů posledního desetiletí k diskusi o charakteru systému v zemích Východní Evropy a o možných perspektivách vývoje t. zv. reálného socialismu. Bude-li skutečně využita jako podklad k diskusi mezi marxistickou opozicí těchto zemí i západní levicí a poslouží-li jako východisko k dalším pracem tohoto druhu, můžeme bez přehánění mluvit o *nové etapě boje za socialistickou alternativu* a za změny ve Východní Evropě; tato etapa je charakterizována jednak objektivní a vědeckou *analýzou* (nikoli emotivní publicistikou) t. zv. sovětského modelu socialismu a z ní vycházejících politických závěrů *o strategii a taktice v boji za změnu nynějšího stavu*.

Protože však změny ve Východní Evropě nemohou zůstat bez vlivu na vývoj v Západní Evropě (který zase podmiňuje do značné míry vývoj na Východě), dotýká se tato debata bezprostředně i všech politických sil na Západě, jež usilují o změnu nynějšího politického status quo. Kniha Rudolfa Bahro je vhodným podkladem pro takovou obecnou, mezinárodní diskusi, tím spíše, že se neomezuje na analýzu poměrů a perspektiv v NDR, ale zahrnuje celou oblast, v níž byl uplatněn sovětský model socialismu a všímá si také vývoje ve světě. Bahro vidí *východisko* z nynější krize obou systémů *v emancipačním procesu, který musí probíhat, byť v různých formách a s různou intenzitou, na celém světě*.

Hlavní přednost Bahrovy studie vidím v tom, že vychází z hluboké a osobní znalosti společnosti, o níž pojednává a současně se dovede natolik povznést nad tuto osobní zkušenost, že nevydává jen svědectví (jakých nyní máme víc), ale je schopen *vědecké analýzy, zobecňující tuto bezprostřední zkušenost*. Bahro dokazuje svou knihou, že na rozdíl od většiny ideologů zemí « reálného socialismu » skutečně studoval Marxe, Engelse a Lenina a že ovládá historicko-materialistickou metodu jako nástroj analýzy nových jevů. V tom pomáhá těžce pošramocnému a zdiskreditovanému marxismu, i když je třeba říci, že právě *marxistická terminologie odradí od jeho práce mnoho těch, kdo dnes v zemích Východní Evropy usilují o změny, ale odmítají při tom všechna oficiální klišé a terminologii, která dosud brání poznat holou skutečnost a je zneužívána oficiální propagandou k zastírání skutečnosti*.

Chci se omezit na dva problémy, na něž mám částečně shodné a částečně odlišné názory: na

rozbor změn, které vyvolala v zemích Východní Evropy sovětská intervence v srpnu 1968 a na formy a obsah boje za alternativu.

CO SE ZMĚNILO PO INTERVENCI ROKU 1968?

Souhlasím s hlavními tézami Bahrovy analýzy nynějšího režimu v zemích Východní Evropy. Naše názory se začínají rozcházet v hodnocení důsledků sovětské intervence proti Československu v srpnu 1968. Zdá se, že Bahro *podceňuje negativní důsledky tohoto zásahu nejen v samotném Československu (« mravní autorita reformní politiky zůstává nezlomena », str. 407), ale i v státních zemích jako celku (« přestože dnes trauma z roku 1968 má stále ještě následné psychologické účinky, mají ostatní země sovětské mocenské sféry vnitropoliticky větší manévrovací prostor » – str. 395)*. Vojenská intervence v roce 1968 byla provázena *ve všech zemích východní Evropy čistkami stranického a státního aparátu*, při nichž byly vyloučeny ze strany a z veřejného působení tisíce aktivních komunistů, podezřelých ze sympatií k « pražskému jaru » nebo prostě považovaných za « potencionální revizionisty », a aktivizaci dogmatických a stalinistických elementů ve všech oblastech politiky a ideologie (spolu s rozšířením úlohy orgánů bezpečnosti). V Československu došlo po zásahu k zásadní změně situace: vyloučením 500.000 komunistů byla KSČ přeměněna v poslušný nástroj sovětské politiky bez jakéhokoliv spojení s masami a bez oné části, která byla otevřená dialogu, změnám, a byla základem procesu demokratizace v šedesátých letech. Kromě faktu, že « reformní komunisté » byli zcela vyřazeni z politického života a stali se předmětem rozsáhlé represe, působí na prestiž socialismu i to, že *Dubčekovo vedení-samozřejmě pod nátlakem-podepsalo kapitulaci ve formě t. zv. moskevského protokolu a otevřelo tak cestu k « normalizaci », která postihla negativně většinu obyvatel. To nesporně přispělo k oslabení prestiže « reformní politiky » roku 1968*. Sám Rudolf Bahro správně kritizuje tehdejší postoj vedení KSČ, když říká (« Tady chyběla politickému seskupení kolem Dubčeka definitivní rozhodnost, což souviselo především s iluzemi o Sovětském svazu a o společenské podstatě i zájmové základně moskevského vedení ») a *připomíná příklad Tita*. Dubčekovo vedení ovšem zdůrazňovalo, že « Československo nechce být druhou Jugoslávií », čímž svěřovalo osud « Pražského jara » do rukou sovětského vedení, zcela v protikladu s cítením-politickým i národním-většiny Čechů a Slováků, včetně členů strany. Jak může po takovém postoji a zejména po všem, co následovalo po této

* Rudolf Bahro: *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*. Bund-Verlag Köln, 1977. Autor knihy byl odsouzen v r. 1978 v NDR na 8 a půl roku vězení. Byl propuštěn letos v říjnu v rámci všeobecné amnestie.

kapitulaci, zůstat morální autorita reformní politiky roku 1968 nedotčená?

V jiných zemích Východní Evropy byly negativní následky vojenského zákroku méně dramatické, pokud jde o represii, ale stejně hluboké, pokud jde o působení na mentalitu mas. Vojenská intervence dokázala, že jakýkoli pokus o demokratizaci v jednotlivé zemi východního bloku nutně narazí na nepřátelský postoj nynějšího sovětského vedení a bude potlačen stejně rozhodně jako «pražské jaro» roku 1968. To nutně vede k určitému pocitu bezmocnosti a pasivity a mezi komunisty k ještě hlubšímu pragmatismu a cynismu, který tak výstižně líčí Bahro, když mluví o stranickém aparátu a jeho kádrech i spolupracovnících. Jedině v Polsku si výbuch nespokojenosti vynutil v roce 1970 změnu ve vedení strany, jež zase bylo nuceno poskytnout určitý prostor pro působení veřejného mínění, čehož využili velmi obratně a pružně různé opoziční proudy. Polsko je však dnes jedinou zemí ve Východní Evropě, kde existuje skutečný paralelní politický a kulturní život téměř na legální platformě a kde ve vládnoucí straně lze pozorovat podobnou diferenciaci jako v KSČ před rokem 1968. Zůstane-li však tento stav izolovaným jevem, je otázka, jak dlouho odolá spojenému tlaku moskevských a domácích byrokratů, volajících po «obnovení pořádku a disciplíny» a «skončení anarchie».

Tato situace vede některé bývalé komunisty k závěru, že porážkou «pražského jara» skončila éra reformního komunismu či revizionismu pro celou Východní Evropu (Leszek Kolakowski). Tyto názory najdeme dnes i v opozičním hnutí v Československu a zvláště v Polsku, nemluvě o samotném SSSR, kde většina «disidentů» – s výjimkou Roje Medvěděva a dalších jednotlivců – identifikuje socialismus se stalinismem (nemá totiž jinou vlastní zkušenost) a proto jej odmítá jako systém, byť jakkoli reformovaný nebo obrozený. Osobně s těmito názory nesouhlasím, i když je chápu jako emocionální a morální reakci na daný stav. Objektívni rozbor situace ve Východní Evropě a poměr sil v celém světě mne vedou k souhlasu s Bahrem, že *budoucnost těchto zemí je v «socialistické alternativě» na základě postupných, ale zásadních reforem nynějšího systému až k dosažení skutečné emancipace celé společnosti ve smyslu původních ideálů socialismu.*

Důsledky vojenské intervence proti Československu jsou ale především v tom, že zatímco do roku 1968 existovaly možnosti, aby tlak zdola nacházel partnera uvnitř vládnoucí strany, kde existoval proud, otevřený dialogu a chápající nutnost ekonomických a politických reforem, a spojení těchto dvou tlaků vytvářelo možnost graduálních reforem bez násilností a dramatických konfliktů, po roce 1968 se přenáší *těžiště změn především mimo stranu a oficiální instituce.* Vzniká tak *hnutí protestu* či *opozice* nebo prostě projevy disidentství a celkové nespokojenosti, které může vykonávat nátlak na moc a donutit ji k ústupkům a koncesím nebo se může projevit spontánními výbuchy. Dosáhnout *skutečného vlivu* na vládnoucí moc může hnutí opozice jen tenkrát, bude-li dost silné a bude-li zahrnovat takové hlavní nositele změn jako je *dělnická třída, mládež a angažovaná inteligence.* Bude-li tento tlak silný a trvalý, může vyvolat i uvnitř vládnoucí strany *proces diferenciaci*

ce a může vést (opět!) ke vzniku tendence, nakloněné reformám. Ale tentokrát *se nebude opakovat proces «shora», tak typický pro situaci v Československu před rokem 1968 (částečně i v Polsku a i Maďarsku v roce 1956 nebo i v SSSR za Chruščeva),* kdy počáteční podněty k reformám a změnám přicházely «shora», zevnitř vládnoucí strany, byť jen jedné její části, a dávaly tak podnět k rozvíjení procesu demokratizace i v základně, dole. Vládnoucí strany a jejich aparáty, jak správně ukazuje Bahro, «jsou dnes odpůrci jakýchkoli změn, jejichž důsledky by nepochybně postihly především je... a k ochraně své vlatní bezpečnosti trvale využívají latentní vojenské intervence» (str. 378). Proto se stává nyní *rozhodujícím elementem dalšího vývoje. «hnutí zdola».* V tom se s Bahrem zcela shodujeme. Rozcházíme se však v hodnocení úlohy, jakou v tomto hnutí mohou mít «komunisté» a «marxisté» a jaký má být jeho obsah a cíl: «*kulturní revoluce*», směřující ke «skutečnému komunismu», jak to vidí Bahro nebo *pluralitní, demokratický socialismus,* který považují za jediné možnou alternativu dnešního stavu.

K ÚLOZE KOMUNISTŮ A K PROBLÉMU POLITICKÉ PLURALITY

Protože cílem emancipace lidské společnosti je pro Rudolfa Bahro «skutečný komunismus», je zcela logické, že za nositele změn považuje především komunisty (ne ovšem komunisty z aparátu a s aparátem spjaté) a za nástroj boje proti «dikta-tuře politbyrokracie» *novou stranu,* která se bude nazývat Svaz komunistů (Bund der Kommunisten). Domnívám se, že právě takto vytýčená perspektiva i prostředky k jejímu dosažení jsou vzdáleny skutečnosti a citění značné části těch sil, které v zemích Východní Evropy usilují o změny ve směru demokratizace systému.

Především je třeba vzít v úvahu, že sám termín «komunismus» je v očích národů Východní Evropy diskreditován, protože je spojován s představou vlády jedné strany, tedy diktatury aparátu, opřené o hegemonii Ruska. *Odpor proti komunismu nelze ztotožňovat s odporem proti socialismu jako společenskému systému, založenému na kolektivním vlastnictví výrobních prostředků.* I většina těch, kdo se ve Východní Evropě považují za anti-komunisty a nevěří v socialismus jako ideologii, *považuje sotva za možné, aby se po odstranění diktatury komunistického aparátu velké továrny a podniky vrátily do rukou soukromníků nebo aby se zemědělská družstva rozpustila v jednotlivá hospodářství.* Určitá opatření se stala prostě součástí života a rozumní lidé chápou, že se nelze vrátit zpět přes všechny jejich nedostatky. Lidé chtějí, aby znárodněné podniky byly řízeny kvalifikovanými odborníky, aby vyráběly pro potřeby obyvatelstva a ne podle diktátu byrokratických aparátů a potřeb Moskvy, aby dělníci a technici dostávali plat, odpovídající jejich kvalifikaci a výkonu a aby si za tento plat mohli koupit to, co potřebují. Současně chtějí, aby ekonomika byla kontrolována veřejností, aby byly zveřejněny statistiky o jejím stavu a aby se pracující mohli podílet na jejím řízení a výsledcích. Samozřejmě k jejich požadavkům patří samostatné odbory, schopné hájit zájmy pracujících i proti státnímu či kolektivnímu zaměst-

navateli, a takový politický život, který by umožnil kontrolu ekonomiky i výkonné moci a vyjádření nejrůznějších, i rozporných zájmů různých vrstev společnosti.

Za překážku realizace tohoto cíle považují lidé především *vládnoucí komunistické strany a jejich mocenský monopol*, který je zdůvodňován marxistickou terminologií a prezentován jako «diktatura proletariátu», nutná pro přechod společnosti ke komunismu jako konečnému cíli. Některé z vládnoucích komunistických stran měly skutečně oporu v masách, když slibovaly realizovat socialismus jako společnost, která dá většině pracujících více svobody, více spravedlnosti a více účasti na vládě než systém parlamentní demokracie, (na př. v Československu). Tento cíl však nerealizovaly a postupně se začaly masám odcizovat a vládnout administrativními methodami donucování, jejichž vyvrcholením byly politické procesy a represe v době Stalinově. Po XX. sjezdu KSSS se sice objevila naděje, že bude možné se vrátit k původním ideálům a že ohromné tragédie byly jen «dočasnými deformacemi», ale tyto naděje byly zadušeny jednak krvavou intervencí proti maďarské revoluci v roce 1956, «normalizací» polského Října Gomułka i absurdními opatřeními jako byla stavba «berlínské zdi». «Pražské jaro» mohlo znamenat nové obrození těchto nadějí nejen v Československu. Jeho zničení vojenskou intervencí potvrdilo však v očích většiny občanů reakční charakter komunistických stran u moci a tím celé jejich ideologie. Dnes považují komunisty za příčinu této katastrofální situace a chápou jako součást svého boje jen ty bývalé komunisty, kteří se jasně minulé a přítomné politiky komunistické strany zřikají a od ní distancují a přijímají pravidla demokratických vztahů. *Komunismus je pro národy Východní Evropy příliš spjat se stalinismem a hegemonií SSSR, než aby mohl být dobrovolně přijat v jakékoli své podobě, byť obrozené.*

Přispívá k tomu i okolnost, že cíle komunismu, jak jsou líčeny ve školách (ale i jak je líčí Rudolf Bahro), připadají dnešním občanům, žijícím v t. zv. reálném socialismu naprosto nereálné, a proto i nebezpečné, neboť svým idealizujícím obrazem zastírají a často ospravedlňují nejhorší represivní režimy.

Možno namítnout, že jde především o terminologii a že k «rehabilitaci» komunismu bude stačit jeho očištění od nemarxistického voluntarismu a změn jeho praxe. Obávám se však, že ani to není možné, neboť *rozpor* mezi tím, *co chtějí masy* v zemích reálného socialismu a *co vytyčuje jako východisko Rudolf Bahro*, se liší i v obsahu. Projevuje se to především v Bahrově vztahu k požadavku politického pluralismu, jak jej formuloval ve své knize: «Koncepce stranického pluralismu mi připadá anachronistická a bezmyslenkovitá, protože se zcela míjí s historickým materiálem našich zemí» (str. 416). Pro Bahra zůstávají totiž politické strany *výrazem různých třídních zájmů*, jak to neustále zdůrazňuje oficiální ideologie vládnoucích komunistických stran, aby tím ospravedlnila svůj mocenský monopol. Avšak práce četných českých i jiných marxistických sociologů i filosofů dokázaly již před rokem 1968, že i v *socialistické společnosti existují různé třídní a skupinové zájmy* a že je tudíž zcela *oprávněné, aby se mohly projevit prostřednictvím politických struktur*. Těmi nemusí

být jen politické strany, nýbrž i odbory, dělnické rady, masové organizace všeho druhu, ale také politické strany, které mohou mít *různé koncepce socialismu*. *Politický pluralismus* v podmínkách socialistické společnosti nespočívá jen v existenci několika politických stran, včetně opozičních. *Nemůže prostě existovat bez této formy politické alternativy vyspělé společnosti*. Právě tak si představovali další vývoj socialistické společnosti a proces demokratizace mnozí komunisté v Československu, i když viděli jeho uskutečňování jako *graduální vývoj*, probíhající v etapách, podmíněných vnitřní i mezinárodní situací. Ale masy pracujících musí mít *záruky, že právě toto je cíl, ke kterému se směřuje* a že za «přechodnými opatřeními» není zase skryta nějaká «diktatura» jedné strany či jejího aparátu.

Rudolf Bahro vychází stále z jakéhosi *mystického poslání*, které právě a jedině komunistům dovoluje řídit proces lidské emancipace, v případě Východní Evropy pak proces přeměny totalitní diktatury aparátu ve stát demokratického socialismu. Má to jistě svůj *reálný důvod*: protože v těchto zemích je komunistická strana jediná politická instituce a platforma, přes níž je možné působit na společnost a politicky žít, tak mají to být především *komunisté, kteří tento proces zahájí a budou řídit*. Ale v důsledku událostí, které jsme popsali a jež nelze vymazat z vědomí lidí, *komunisté ztratili v očích většiny občanů morální právo řídit takový proces* (včetně komunistů reformních nebo revizionistických či jinak obrozených) a museli by si je *znovu vydobýt*, ale především loyální spoluprací s ostatními, bez nároků na hegemonii či jiné výsadní postavení (o to se pokoušejí čs. komunisté, vyloučení z KSČ, v rámci hnutí za občanská práva Charta).

Sám Bahro chápe, že jeho představa o vedoucí úloze komunistů nebude zřejmě sdílena obrodným hnutím «Bohužel (!) je dokonce do jisté míry pravděpodobné, že se minimální program demokratické revoluce proti politické byrokracii historicky osamostatní a bude si klást nárok na vlastní etapu» (str. 366) «Bohužel» vidí sice tyto «demokratické požadavky», ale domnívá se, že se jimi «hnutí samo omezuje na specificky intelektuální zájmy» (str. 367). S tím souvisí podivuhodně tradiční, v komunistickém hnutí zakotvená představa, že takové požadavky jako *svoboda slova, shromáždění, přístup k informacím, svoboda bádání a umělecké tvorby* ale v první řadě *svoboda slova* jsou jednak součástí «buržoasního systému bez třídního obsahu» a že vyjadřují *specifické potřeby intelektuálů, kteří usilují o «rozšíření svých privilegií»*. V této souvislosti stojí za stručnou polemiku Bahrovo pojetí úlohy čs. intelektuálů v přípravě a realizaci «Pražského jara». Několikrát se zmiňuje, že těmto intelektuálům šlo především o jakousi *jejich «glorious revolution»*, která neměla mnoho společného s celkovým demokratizačním procesem, o který usilovaly masy. Je v tom jakési *nepochopení úlohy čs. intelektuálů*, o to podivnější, že sám Rudolf Bahro správně ukazuje, jak aparát se snaží využívat zaostalosti části obyvatel k vytváření závisti a antagonismu vůči intelektuálům právě pro jejich schopnost analyzovat situaci a zasáhnout nejcitlivější místa vládnoucího režimu. Čs. intelektuálové v letech 1963-67 nežádali nová privilegia pro sebe, ale využívali své mo-

rální prestiže a svých «privilegií» jako byla možnost vyjadřovat se před veřejností, cestovat a poznávat, formulovat buď uměleckou formou nebo žurnalisticky – aby vyjadřovali názory, pocity a potřeby *většiny obyvatel*, kteří byli zbaveni možnosti uplatňovat své zájmy prostřednictvím politických a odborových struktur a organizací. Čs. intelektuálové získali svou prestiž a tradici v historických podmínkách nesamostatnosti českého a slovenského národa a proto mohli dobře plnit úlohu lučavky demokratizačního procesu, v přípravě i během jara 1968 (na tomto pozitivním hodnocení nomohou nic změnit některé výstřelky a prvky exhibicionismu malé menšiny intelektuálů, ostatně často vyvolané odporem dogmatických sil a nedůvěrou v trvalost nastávajících změn). V podstatě lze říci totéž o úloze intelektuálů v ostatních zemích Východní Evropy, včetně SSSR, ovšem s tím, že i v této vrstvě existuje silná diferenciace a že se určitá skupina stala pevnou součástí vládnoucího režimu, že právě ona patří k nejdogmatictějším elementům a iniciátorům kampaní proti intelektuálům, a v určitých situacích i represe.

Za velmi důležité považují Bahrovo zjištění, že boj o změnu a konflikty mezi silami nového a silami moci «nelze pochopit v kategoriích tradičních třídních rozporů» a že «subjektem emancipačního hnutí jsou energické a tvůrčí živly uvnitř všech společenských vrstev a oblastí» (str. 287). Zní to u Bahra téměř nemarxisticky a kacírsky, ale mluví zde z něj zřejmě jeho vlastní zkušenost ze života v zemi, kde vládne anonymní byrokracie, jež potřebuje poslušné služebníky bez vlastního názoru a iniciativy. K těmto tvořivým silám počítá Bahro zcela jistě jak *intelektuály* (vědce, techniky, lékaře, umělce atd), tak *mládež*, tak i *dělníky*, na něž má správný, neorthodoxní názor bez iluzí, tak drahých mnohým západním marxistům, zvyklým posuzovat vše «z hlediska zájmů dělnické třídy». V přátelské polemice s Volkerem Braunem Bahro říká, že «prozatím neexistují žádné náznaky toho – ba ani v Polsku – že by za podmínek, jaké u nás vládou, dělníci mohli být třídou o sobě a že by jejich objektivní zájmy mohly ovlivnit příští krok ve směru všeobecné emancipace» (str. 389). Dlouholetá depolitizace stalinského systému má na tom jistě velkou vinu. Proto Bahro připouští, že pokrokovým intelektuálům přísluší v této struktuře úloha iniciátora změn. «Sotva politická byrokracie přestane dávat pozor, sotva si jen trošičku zdřímne, začne okamžitě fungovat faktická hegemonie intelektuálů nad celým společenským blokem, jehož latentní vědomí jim okamžitě začne naslouchat . . . Tak se stává, že u nás každá vážná opozice intelektuálů, jakmile jen dosáhne určité šíře, zasáhne rychle nerv mocenského aparátu» (str. 391-2). K tomu je však třeba podotknout, že nejen pracující se poučili, jak nezbytné je pro ně *spojenectví s intelektuály*. Také vládnoucí skupiny si vzaly poučení z událostí v Československu, Maďarsku a Polsku a dělají vše možné, aby intelektuálům znemožnily sehrát jim připadající roli v krizové situaci (cenzurou, ideologickou kontrolou, výběrem kádrů, represí i podplácením a rozdělováním intelektuální fronty).

Z toho, co známe z reality zemí Východní Evropy, vyplývá, že *hlavní požadavky* většiny pracujících se nesou ve smyslu *demokratizace* a nikoli

komunismu, i když mezi bezprostředním a konečným cílem v pojetí Bahrově a antibyrokratických marxistů nemusí být zásadní protiklad. Společnou *podmínkou* obou těchto procesů je *oslabení moci aparátu a prolomení monopolu moci jedné strany*. Bahro má pravdu, když tvrdí, že «bez určitého soustředění sil nelze už, v dnešní fázi ideologické připravenosti, bojovat proti aparátu», a že politickou podmínkou celkového procesu emancipace musí být «zbavení politické byrokracie moci, odstranění vlády aparátu nad společností, nová úprava vztahů mezi společností a státem, nové konstituování . . . komunistického hnutí» (str. 372). Ale nechápe, že právě požadavek *demokratizace a občanských práv* jsou tím, co masy cítí jako *nejbližší a nejdůležitější požadavek v této etapě v celé Východní Evropě*.

Tento boj za občanská práva nevznikl z iniciativy Carterovy administrativy (na př. Charta 77 vznikla před tím, než Carter vyhlásil tyto principy za součást politiky své vlády), nýbrž z tvrdé zkušenosti nejlepší části obyvatel zemí Východní Evropy, včetně porážek emancipačních hnutí v Maďarsku, v Polsku a v Československu. Pro rozvinutí tohoto boje *není ovšem nejlepším nástrojem Bund der Kommunisten* nebo jakkoliv zreorganizovaná komunistická strana, nýbrž spíše něco *formou i obsahem zcela nového*, co by bylo možné nazvat *hnutí pro demokratický socialismus*. V podmínkách totalitní diktatury totiž *není ani reálné vytvářet novou stranu* či organizovanou «operativní základnu», jakou by měl být Bund der Kommunisten, neboť moc by ji okamžitě prohlásila za ilegální organizaci, a její organizátory i spolupracovníky zatkla a odsoudila jako «nepřátele socialismu» a «konspirátory». Kromě toho však založení nové či jiné komunistické strany by vyvolalo u značné části občanů klamný pocit, posilovaný záměrně odpůrci socialismu, že jde vlastně o «*interní boj mezi komunisty*», kde na jedné straně stojí ti, co jsou u moci, a proti nim ti, kdo byli z podílu na ní vyloučeni a kdo se k ní chtějí dostat. Takový boj «*uvnitř mocenské elity*» dělníky a pracující nezajímá, ba vyvolává nedůvěru a lhostejnost.

Naproti tomu «*Hnutí*» za občanská práva či demokratický socialismus má tu výhodu, že *svým charakterem* dává jasně najevo *svou novost a rozdílnost od organizací a institucí establishmentu* a *svou organizační volnost* umožňuje existenci i v podmínkách totalitní diktatury či vlády aparátu. Nepotřebuje zvolené vedení, ale pouze *mluvčí*, nemusí mít organizační strukturu, která umožňuje policii infiltrovat se do ní a odhalením jednoho článku narušit celý organismus, a především umožňuje praktické *uplatnění politického pluralismu*, který je dnes tak charakteristický i pro socialistickou opozici v zemích Východní Evropy. Jeho hlavním nástrojem mohou být *časopisy typu «samizdat»*, které mohou publikovat *nejrůznější, i rozporné názory všech, kdo se k hnutí hlásí, a prohlášení*, jež se budou omezovat na taková stanoviska, která vyjadřují společné názory hnutí k jednotlivým problémům země. *Praktickými příklady* takového hnutí jsou *Charta 77* v Československu a *KOR* (Výbor pro sociální sebeobranu) v Polsku. Jejich platforma umožnila spolupráci bývalých komunistů, socialistů, křesťanů, trockistů a liberálů, nikoli na základě ideologické platformy, nýbrž

respektu zákonů a občanských práv, jež vládnoucí aparát nerespektuje, protože nemůže, nechce-li být smeten.

Možno namítnout, že taková hnutí představují *nebezpečí, že politické skupiny s vlastním programem se v něm rozpustí* a že při nedostatku společného politického programu se hnutí omezí na prosazování každodenních požadavků bez jakékoli perspektivy. Takové nebezpečí by skutečně hrozilo, kdyby společné hnutí znamenalo likvidaci všech názorových proudů a rozdílů. Ale *spojení v hnutí neznamená, že jednotlivé složky opozice mají přestat existovat či vzdát se svých názorů*. Společná solidarita, disciplína a tolerance přece nevylučují pokračování diskuse i *rozvíjení paralelního politického života mimo rámec hnutí*, v samostatných skupinách či proudech. Jedním z nich bude jistě *«reformně komunistický»*, který může pro svou zkušenost a reálný program i pro své četné vazby s bývalými soudruhy, kteří zůstali uvnitř vládnoucí strany, *sehrát velmi důležitou aktivní roli v procesu demokratizace a vytváření podmínek pro socialistickou alternativu*. Vedle něho však se budou uplatňovat – s rovnými právy – i jiné proudy a tendence a jen vzájemná spolupráce a respektování může vést k vytvoření paralelního politického života, který může dokázat nedůvěřivým, že změny jsou možné a že socialismus může být i jiný než nynější «reálný».

Reálným a bezprostředním cílem tohoto boje může být vytvoření «situace jež bude de facto dvojvládím «(str. 429)», rozštěpení společenské moci, nastolení progresivní dialektiky státu a společenských sil». To znamená prakticky *vytváření struktur paralelních vůči oficiálním institucím*, jako jsou «edice» knih a časopisy, létající univerzity, *autonomní odbory* či dělnické komise, petice vedoucím místům, výbory na obranu pronásledovaných atd. Především to však znamená, že *hnutí musí vytyčovat takové požadavky, jež nejsou vlastní jen jemu, t. j. menšině odvážných, kteří riskují, ale širokým vrstvám pracujících*, kteří tak musí pocítit, že nové hnutí se dovede jejich zájmů zastat lépe než oficiální organizace a že moc je pak nucena dělat ústupky ve prospěch pracujících.

O NEBEZPEČÍ NACIONALISMU A NOVÉM INTERNACIONALISMU

I v případě, že by toto hnutí bylo tak silné, že by si vynutilo nejen jednotlivé koncese, ale i změnu situace a otevření cesty k novému obrodnému hnutí typu «Pražského jara», *nemohlo by počítat s trvalým úspěchem, pokud by se omezilo jen na rámec jedné země*. Poražené nebo zatlačené konzervativní síly by neváhaly zachránit své pozice novou sovětskou intervencí. Zkušenosti Maďarska a Polska z roku 1956 a Československa z roku 1968 to jen potvrzují. Hlavním předpokladem úspěchu demokratizačního procesu v budoucnu bude jeho *rozšíření na několik zemí východního bloku*, na př. Polsko, Československo, NDR a Maďarsko. To sice ještě nevylučuje eventualitu vojenské intervence, ale velmi ji ztěžuje. Bude-li totiž sovětské vedení postaveno před alternativu vojenského zákroku v několika zemích (s rizikem lidového odporu a krvavých bojů, se všemi mezinárodními i vnitropolitickými důsledky), anebo politických koncesí a

kompromisů, jež by umožnily autentickým vůdcům národů příslušných zemí realizaci politických a ekonomických reforem systému ve smyslu demokratizace, výměnou za záruky respektování vojensko-strategických a ekonomických zájmů SSSR ve Východní Evropě, není vyloučeno, že zvolí právě druhou cestu. Jeden z čelných představitelů polské opozice *Jacek Kuroň* charakterizoval tuto alternativu jako *«finlandizaci Východní Evropy»*, která by, na rozdíl od «finlandizace» Západní Evropy, byla pro národy této části kontinentu historickým pokrokem na cestě k emancipaci a demokratizaci.

Proto lze jen vřele souhlasit s vývodem Rudolfa Bahro o tom, že «neuralgickým bodem opozičních koncepcí je jejich nacionalistická omezenost». Bahro sice vidí správně, že «nacionalismus hraje objektivně nutnou roli v procesu rozkládání svaté aliance stranických aparátů», ale současně zdůrazňuje na adresu nové opozice: «Opozice se naučí vidět za meze svých okamžitých národních podmínek, chápat celé východoevropské jeviště jako svoje bitevní pole a přitom se oprostit od všech nacionalistických předsudků a stereotypů... Směrodatné nejsou totiž národnostní rozdíly a animozita, nýbrž základní rozpor mezi společenskými zájmy VŠECH národů východní Evropy a zájmy jejich politických byrokratů» (str. 396-7).

Solidarita s Chartou v ostatních zemích východního bloku nebo zase naopak *Charty 77* se sovětskými disidenty a s polským výborem KOR či s Rudolfem Bahro jsou konkrétními náznaky nového vědomí společného cíle i nutnosti společného boje. Rozvíjet je v nejšířších vrstvách obyvatelstva patří k předním úkolům všech demokratických opozičních proudů, a marxistických zvláště.

Bahro přikládá oprávněně velký význam *rozvoji socialistických a eurokomunistických sil ve vyspělých zemích Západní Evropy* a vidí v něm jednu z podmínek procesu demokratizace ve Východní Evropě. Zdá se mi však, že poněkud přeceňuje stupeň rozvoje t. zv. eurokomunismu, který je zatím jen potenciální tendencí uvnitř mezinárodního komunistického hnutí, aniž se mu zatím podařilo vypracovat vlastní ideologickou platformu a organizační alternativu (mnozí jeho představitelé se takovým intencím dokonce brání). Zcela správně vycitňuje Bahro jako hlavní překážku solidarity eurokomunistických stran a jiných skupin levice s opozicí ve Východní Evropě onu *«Nichteinmischungsmentalität»*, která je zatím pro většinu západních KS charakteristická. V tomto smyslu také přeceňuje možnost «účinné solidarity západoevropských komunistů s vážnou a vlastní odpovědností si uvědomující opozicí v zemích reálného socialismu» (str. 405) a možnost, že tyto strany poskytnou socialistické opozici z Východu tribunu ve svých časopisech a vydavatelstvích. *Tyto strany mají totiž oficiální styky s vedoucími aparátů těchto zemí a připadá jim obtížné, často nemožné, rozhodnout se mezi solidaritou s «utlačovanými nebo jejich utlačovateli»*. Dokazuje to ostatně postoj západoevropských stran k odsouzení Rudolfa Bahro a k režimu, který jej odsoudil. Konkrétní kroky k «internacionalizaci» boje socialistické opozice na Východě, jak je navrhuje Bahro bude moci spíše realizovat *nekomunistická levice*, jež není vázána

«pravidly hry», platnými uvnitř mezinárodního komunistického hnutí, zejména ve vztahu k SSSR.

Rozhodující krok, který budou muset udělat euromunistické strany Západní Evropy i ve svém vlastním zájmu, chtějí-li získat pro svou tendenci kredibilitu a který by ovšem byl velkou pomocí levé opozici ve Východní Evropě, spočívá v tom, že *nebudou požadovat «jiný socialismus»*, t. j. demokratický, se svobodou projevu a opozice, s autonomií odborů a samosprávou a s politickou pluralitou jen pro své země, t. j. *vyspělé země Západní Evropy, ale také pro národy Východní Evropy*. Teprve až představitelé západních komunistických stran vystoupí na tribunu sjezdu KSSS v Moskvě, aby žádali uplatnění zásadních principů demokratického socialismu i v Sovětském svazu, a odmítli monopol moci a systém jedné strany a monopolu odborů a cenzury i v SSSR a zemích Východní Evropy, teprve pak lze očekávat, že by se mohla obnovit důvěra mas ke komunistům a že dnešní menšinové skupiny opozice marxistického a re-

formně-komunistického zaměření by mohly hrát v procesu změn systému aspoň zčásti takovou čestnou úlohu, jak si to přeje Rudolf Bahro.

Přes tyto a další výhrady považuji Bahrovu knihu za mimořádně plodný podnět pro celou evropskou levici a zvláště pro ty, kdo bojují za obrodu socialismu ve Východní Evropě. Studium této knihy a diskuse o ní by se mohly stát *základem paralelního ideologického ruchu a hnutí, jež Bahro považuje za tak důležité*.

Pro toho, kdo prožil «Pražské jaro» 1968 je Bahrova kniha mimořádně cenným povzbuzením pro poznání, že naše úsilí posloužilo jako laboratoř ověření nových myšlenek a že jeho ideje přes dočasnou porážku dále žijí a pronikají do vědomí stále širšího okruhu lidí. Příklad a osobní statečnost Rudolfa Bahro jim dává ještě větší sílu.

(Příspěvek do sborníku «Antworten auf Bahros Herausforderung» des «realen Sozialismus», nakladatelství Olle u. Wolter, Z. Berlín).

O čem Rudé právo nepíše

SPOLUPRÁCE SOCIALISTICKÝCH STÁTŮ A MEZINÁRODNÍHO KAPITÁLU

Charles Levinson, generální tajemník Mezinárodního odborového svazu chemie a energetiky, poukázal nedávno na fakt, že se bez ohledu na «ideologickou válku» rozvíjí stále širší spolupráce vlád socialistických zemí s mezinárodním kapitálem Západu. Od roku 1964 bylo multinacionálními podniky ve Velké Británii, USA, NSR, Francii, Rakousku a Finsku zahájeno 41 velkých projektů takové spolupráce. Multinacionální podniky získávají přístup k laciné pracovní síle bez stávek, a socialistické země vytouženou západní techniku a technologii. Výsledkem jsou produkty, které se na západních trzích mohou prodávat za nízké ceny a s velkým ziskem. Zaměstnanci v kapitalistických zemích ovšem ztrácejí práci a dostávají se do obtíží při prosazování svých požadavků.

Jako příklad uvedl Levinson smlouvu mezi podnikem Occidental Petroleum, SSSR a Čínou. Occidental dodává SSSR techniku a technologii pro výrobu amoniaku, laciný amoniak pak kupuje – a prodává do Číny. Jiným příkladem je podle Levinsona italská půjčka 500 milionů dolarů NDR. NDR jí «vrací» tím, že podniky Montedison a Dunlop-Pirelli s velkým ziskem prodávají na trhu EHS výrobky z kooprodukce s NDR. Pneumatiky Pirelli lze v rámci tzv. vnitroněmeckého obchodu takřka bez poplatků dostat do NSR a odtud pak na jiné trhy v západní Evropě. Dunlop-Pirelli při tom nepotřebuje vést spory se stále náročnějšími severoitalskými dělníky.

Zasedání Všečínského lidového shromáždění

«5. Všečínské lidové shromáždění», které je se svými 3.279 poslanci čínským zákonodárným sbo-

rem, konalo od 18. června do 1. července 1979 své druhé zasedání. Poprvé byli jak čínská veřejnost tak zahraniční novináři podrobněji informováni o jeho průběhu a usneseních. Poprvé byla také uveřejněna některá statistická data o soudobé Číně. Byl např. udán počet obyvatel: bez Tajvanu má dnes Čína 960 milionů obyvatel, z nichž tvoří 80 procent zemědělci. V evropských termínech vyjádřeno činí počet intelektuálů, to jest lidí s vyšším vzděláním, 25 milionů, počet vysokoškolských studentů 850.000 a počet studentů středškolských 65 milionů. Každý rok přichází ze škol do produkce asi 10 milionů mladých lidí. V roce 1978 změnilo pracoviště asi 7 milionů zaměstnanců. Nabídka pracovních sil převyšuje poptávku, takže v zemi je jistá nezaměstnanost. Nejdůležitějším výsledkem tohoto zasedání Lidového shromáždění bylo přijetí trestního zákona a procesního pořádku, které se stávají základem nového právního řádu v Číně. Novým zákonem o «joint ventures» byla otevřena cesta zahraničním investicím a jiné mezinárodní ekonomické spolupráci. Pro rok 1979 bylo uzákoněno pomalejší růstové tempo ekonomiky než jaké bylo v roce 1978 ohlášeno. Došlo také k přesunu priorit: nikoliv jen těžký průmysl nýbrž i zemědělství, lehký průmysl, energetika, doprava a stavebnictví dostávají přednost. Obrat vnitřního obchodu, který v roce 1978 vzrostl o 8,5 procenta, má v roce 1979 vzrůst o celých 14,6 procent. Je tu patrná orientace na růst soukromé spotřeby a tím životní úroveň obyvatelstva.

NDR buduje pozice v Africe

Vojenská i jiná aktivita Kuby v Africe je známou a diskutovanou záležitostí. Méně známý je fakt, že také NDR vyvíjí na tomto kontinentu pozorhod-

nou aktivitu. V řadě afrických států má početné a pečlivě vybrané sbory vojenských instruktorů a jiných «poradců». V Angole je podle neúplných údajů 1.000, v Mozambique 600, v Etiopii 400, v Guinei, Guinei-Bissau a v Kongo-Brazzaville po 100 východoněmeckých «odborníků». Východoněmečtí vojenští poradci jsou také u guerilových skupin ve státech sousedících s Rhodesií. Všude pomáhají zejména k tomu, aby byl vojenský a bezpečnostní aparát budován podle sovětského a východoněmeckého vzoru. Tvrdí se, že Moskva vysoko oceňuje tuto činnost NDR. Němci prý lépe vycházejí s domácím obyvatelstvem než Kubánci, jsou znamenitě vyškolení a mají vysokou disciplínu.

Jugoslávsko-sovětská polemika

Moskevská «Pravda» ostře napadla knihu záhřebského profesora Predraga Vranického «Marxismus a socialismus», a «Rudé právo» útok pohotově převzalo. Kniha všude jinde vzbudila velikou pozornost a kladná ocenění. Pojednává o problémech poststalinismu, a patří do řady autorových prací, které vycházejí jako «Dějiny marxismu». Bělehradský časopis «NIN» konstatoval 18. srpna 1979, že útok «Pravdy» má «zabránit, aby se i sovětské marxisté mohli podílet na plodné diskusi, kterou Vranického práce vyvolává. Ačkoliv všude jinde zjistili původnost a komplexnost, s nimiž Vranickí o problémech píše, v Moskvě se pokládalo za nutné provést jeho exkomunikaci jako marxistického teoretika, a prohlásit výsledky jeho bádání za «antisovětismus», «revizionismus» a «reakcionářství».

Časopis KSF o sovětské kulturní politice

Měsíčník Komunistické strany Francie «Nouvelle Critique» uveřejnil v srpnovém čísle článek Claude Frioux o výstavě «Paříž-Moskva». V článku se píše: «Po celá desetiletí byla většina vystavených sovětských výtvarných děl pomlouvána, ničena a zatajována sovětské veřejnosti. Ždanov označoval vše, co mělo svůj původ před rokem 1917, za «hanbu ruské kultury». Mnozí tito umělci byli pronásledováni, zbavováni možnosti práce, odsuzováni k bídě a osamělosti. Skutečnosti jsou strašné a nesmějí se bagatelizovat. Tím spíše, že antimodernistická ideologie je stále ještě oficiální sovětskou ideologií. Tato výstava ukazuje, jaké zpuštění dogmatismus způsobil. I když obrazy a rukopisy přece jen nebyly spáleny a nakonec se prosadily, přece jen jejich zatajování a bezpráví způsobené jejich tvůrcům představuje nenapravitelné a neodpuštělné v dějinách!»

Evropský parlament zahájil svou činnost

Poslanci Evropského parlamentu, kteří byli zvoleni ve volbách 7.-10. června, sešli se 17.-20. července 1979 k ustavujícímu zasedání parlamentu ve Strassburku. Prvním předsedou byla jako kandidát liberálů zvolena bývalá francouzská ministryně zdravotnictví Simone Veil. Dostala 192 hlasů z 380 přítomných, zatímco kandidát socialistů

Mario Zagari dostal 138 a kandidát komunistů Giorgio Amendola 47 hlasů. Socialistická frakce je se svými 112 mandáty největší, avšak ani spolu se 44 mandáty komunistů a s mandáty některých levicově orientovaných «ostatních» nemůže v parlamentě vzniknout levicová většina. Většinu mají se svými 290 mandáty křesťanští demokraté, liberálové, konzervativní a «pokrokoví demokraté». V jednotlivých zemích utrpěli citelný volební neúspěch zejména Labour Party ve Velké Británii – jen 17 mandátů proti 60 mandátům konzervativním – a sociální demokraté Dánska – jen 3 mandáty ze 16. Přími odpůrci evropské integrace byli do parlamentu zvoleni z Dánska a Velké Británie. Největší počet «osobních» hlasů získali ve volbách známí «evropané» Leo Tindemans v Belgii a Emilio Colombo v Itálii. S výjimkou členů vlád zasedají v Evropském parlamentě všechny významné osobnosti politického života zemí E H S. Předseda Socialistické strany Francie François Mitterand se však po volbách vzdal mandátu na protest proti – podle jeho mínění nespravedlivým – dodatečným «úpravám» volebního výsledku ve Francii. Obstrukce malých skupin poslanců – zejména italských radikálů – způsobily zdoluhavý průběh jednání, a poslanci parlamentu objevili hned při ustavujícím zasedání, že konstruktivní práce nebude žádnou lehkou a jednoduchou záležitostí.

Přesto přijal parlament již na svém prvním zasedání rezoluce o pomoci uprchlíkům z Vietnamu a o pronásledování signatářů Charty 77 a členů VONS v Československu/její znění přinášíme na jiném místě/a vyjádřil ústy Willy Brandta, že se hodlá zapojit do přípravy evropské konference v Madridu, aby tak kontrola helsinských usnesení nezůstala jen věcí vlád a diplomatů, jak se to stalo loňského roku v Bělehradě. Dokázal tím, že se nemíní zabývat jen ekonomickými problémy 9 zemí EHS, jak by jeho pravomoc chtěly omezit některé politické síly/zvláště francouzští gaullisté a komunisté/, ale že chápe svou sounáležitost se zeměmi Střední a Východní Evropy a s celým světem.

O časopise «Poiski» a sborníku «Metropol» v SSSR

Přes to, že policie vícekrát zabavila připravený materiál i psací stroje, dokázali vydavatelé samizdatového časopisu «Poiski» (Hledání) v Moskvě za rok vydat 5 čísel tohoto časopisu. Každé číslo mělo 200 až 250 strojopisných stránek. V redakci časopisu je bývalý docent filosofie Pjotr Jagidez, právník Vsevolod Kuvakin, penzionovaná novinářka Raisa Lert – která je stále ještě členem KSSS! – a několik dalších intelektuálů a dělníků. Podle Jagideze je tížadostí časopisu, aby «rozvíjel debatu o možnostech demokratického socialismu v SSSR». Časopis se snaží rozšířit problematiku lidských práv a problematiku demokracie a socialismu, a zabývá se i sociálními a ekonomickými otázkami.

V letních měsících 1979 byl však časopis vystaven tak velké pozornosti policie, že to ohrožuje jeho další existenci. Redakce se obrátila s výzvou k protestům k zahraničním novinářům a jejich organizacím.

Dilema komunistických stran

Represivní opatření proti opozici v zemích «reálného socialismu», vojenské intervence jedněch tzv. socialistických států do vnitřních záležitostí jiných těchto států, a ohromné problémy, které tato «politika» vytváří dnes především v jihovýchodní Asii, zatěžují západovropské komunistické strany i tenkrát, když se od těchto skutečností zřetelně distancují.

V prohlášení výkonného výboru Komunistické strany Velké Británie, které uveřejnil «Morning Star» 16. června 1979, a v němž strana hledá příčiny poklesu počtu členů, se m.j. zjišťuje, že tento pro stranu nepříznivý vývoj je způsobován «rozpory v mezinárodním komunistickém hnutí, ozbrojenými konflikty mezi socialistickými státy a potlačováním demokracie v socialistických zemích». Na zasedání ústředního výboru Komunistické strany Itálie v červnu, kde byly hodnoceny nikoliv zcela příznivě výsledky parlamentních voleb, řekl Enrico Berlinguer m.j.: «Nesmí se zapomínat, že takové dramatické události jako v Kambodži nebo ve Vietnamu a konflikt mezi Vietnamem a Čínou činí obraz «existujícího socialismu» temným, a zesilují – především mezi mládeží – ideologickou nejistotu». Lucio Lombardo Radice na tomto zasedání upozornil, že bude čím dál obtížnější omezovat se jen na formální protesty proti pronásledování opozice a současně udržovat přátelské styky s vládnoucími stranami v zemích tzv. «reálného socialismu».

Polemika uvnitř IKS

Michal Reiman, český historik, který byl nedávno zbaven čs. občanství pro článek o říjnové revoluci, otištěný v týdeníku italské KS «Rinascita» (viz Listy, č. 2) se obrátil prostřednictvím téhož listu otevřeným dopisem na italské komunisty, aby se angažovali v kampani za osvobození 11 zatčených signatářů Charty 77 a členů VONS a za zastavení represe v Československu. Jeho dopis byl

otištěn v «Rinascita» 10. srpna 1979 s komentářem nového šéfredaktora týdeníku Luciano Barca, který sice opakoval známé stanovisko KSI proti jakékoliv represii v Československu, ale současně soudil, že je těžké pro KSI být «soudcem» pro «nedostatek znalosti všech faktů». Vyslovil pak přání, aby v Československu převládl duch tolerance a svobody myšlení a aby se znovu spojili «všichni, kdo věří v socialistické ideály».

Na komentář šéfredaktora «Rinascity» reagovali protestními dopisy tři známí komunističtí historikové: Giuseppe Boffa, redaktor «Unitá», Adriano Guerra z Institutu Gramsci a Giuliano Procacci, člen ÚV KSI a poslanec italského parlamentu. Všichni tři vyjadřují nesouhlas s tím, že KSI nezná fakta a obviňují naopak čs. úřady, že ony brání ve znalosti faktů cenzurou a tajnými procesy. Žádají vedení KSI, aby rozhodně odsoudilo procesy a persekuci, protože, jak píše G. Boffa, «je těžké přát si jednotu když jedna část lidí, ke kterým se Rinascita obrací – t.j. ta u moci-postihuje ostatní represí a zatýkáním». Guerra k tomu dodává: «Dialog a jednotu? Jistě, ale dialog o socialismu se přece nemůže vést v sálech tribunálu». Šéfredaktor «Rinascity» Barca sice všechny tři dopisy otiskl v plném znění, ale zatím na ně nereagoval. To vyvolalo značnou pozornost italského tisku, který se ptal, zda určitá část vedení KSI neopouští «eurokomunistické pozice» a nevrací se na prosovětskou linii. Tento dojem posílilo také interview člena ÚV KSI Gian Carlo Pajetta, odpovědného za zahraniční politiku KSI, který v odpovědi na otázku redaktora týdeníku «Panorama» jednak hájil «socialistický charakter» Sovětského svazu a zemí Východní Evropy (překonání třídních rozdílů a zásadní změny výrobních vztahů, i když s «nedostatky demokracie a novými nerovnostmi») a označil Husáka za «legálního představitele čs. komunistů». Rychle však dodal: «Avšak neupíráme ani Dubčekovi charakter soudruha a komunisty. A když mu jej upírají jiní čs. komunisté, tak jim říkáme, že s tím nesouhlasíme».

Jak vidět, diskuse o vztahu k SSSR a zvláště ke KSČ budou pokračovat a budou do značné míry barometrem toho, zda «eurokomunistická tendence» se nedostává v důsledku přechodu KSI do opozice do defenzivy.

Nová vystoupení polské opozice

V nezávislém časopise «Robotnik» byl uveřejněn «Dokument č. 1 Charty dělnických práv» ze srpna 1979. Dokument je podepsán «Výborem společenské sebeobraný-KOR», redakcí «Robotnika» a asi 100 dělníky z různých oblastí Polska. Kritizuje bezprávné postavení dělnictva a sociální a pracovní nespravedlnosti a nepořádky, a vyzývá k boji za změnu situace jak «společenskou sebeobranou» tak tlakem uvnitř stávajících odborů i organů tzv. samosprávy v závodech. Ohlašuje také založení svépomocného fondu dělnictva – «Kasy Pomocy».

22 signatářů ohlásilo v červnu 1969 dokumentem o situaci rolnictva v Polsku vznik «Centra pro ideový vývoj nezávislého rolnického hnutí». Centrum nemá být organizací, nýbrž občanskou iniciativou.

Z. H.

Telecí řízky a ztracená kůže

JIRÍ RUML

Prší. Už třetí den prší a citelně se ochladilo navzdory viděňskému polibku Brežněva s Carterem. Moskva a po ní i Praha a ještě pár spřátelených meteorologických stanic sice hlásí, že se celkově značně oteplilo, ale můj teploměr tvrdošijně trvá na svém. Citelně se ochladilo. Asi bude třeba vyměnit teploměr.

Prší už třetí den a vypadá to, že sprchne i dneska. Jen díky tomu jsem se z našich novin dověděl, jak upřímně a nadšeně vítám právě uzavřenou dohodu světodějného významu. Kdyby nepršelo, neměl bych čas na čtení novin a přišel bych o svůj souhlas. Vlastně o zprávu o svém souhlasu. Tak je tomu napořád, když člověk dělá, ani pak neví s čím vším vřele souhlasí.

To už je takový zvyk: vítat nebo odsuzovat něco jménem všeho našeho lidu. A jménem lidu vůbec, jak je patrné z naší citace novin, které kdesi v zahraničí počítají své stálé odběratele řekněme na stovky, když přidáme i ty ze zastupitelských úřadů určitých zemí. Podle téhle aritmetiky jde vlastně většina lidstva s námi, protože se o tyhle věci moc nestará a je tak odsouzena do role menšiny. Nebe lépe! Menšina, kterou jest nám dovoleno slyšet, je automaticky většinou. Přes tuhle ekvilibristiku se však občas přece jen dovíme, jak ta naše «většina» dostala ve volbách na frak, který ani v tamním parlamentu neužije. Ale i ta nejmenší menšina vyznávající naši pravdu je vlastně přímo drtivou většinou, neboť naše pravda je pravdou historickou. Taková je totiž oficiální logika, která už po desetiletí vládne v zemi, jejíž zakladatel měl na vysvědčení v Kazani trojku z logiky. Ale od Koho? Od otce budoucího nepřítel Kerenského! Nutno tedy uznat, že i ta prostřední znalost logiky má něco do sebe, když přečkala nejen Kerenského.

Podle téhle logiky pouhé přání vládnoucích je pro jejich poddané přímo skutečností, respektive přání vládců je vydáváno za reálnou skutečnost. Tomu se říká reálný socialismus. Oni třeba mají k obědu telecí řízky a jsou přesvědčeni, že se celý národ přežírá telecím. Oni se ve svých vozech nikdy nemačkají a proto ani nepředpokládají, že by v autobusech mohl být nával. S touhle logikou se nespokojuje jen nepatrná menšina, většina projevuje souhlas tím, že mlčí. Mlčí zejména proto, že hlasitě nesouhlasí jen zločinec nebo blázen. Přesnou diagnózu určují ovšem ti s telecím. Otázka skutečnosti a fikce je tak vyřešena. Telecí řízky jsou reálnou skutečností a tvrzení, že je nemají všichni – zůstává napřátelskou fikcí.

Občas to ovšem v téhle logice trochu zaskřípe. Třeba země, která je počítána mezi pravověrné marxisty-leninisty najednou celá klečí na kolenu, když přijede papež. Ale z toho lze snadno vybřednout otázkou: jaký papež? Zmateně se ptáte sám sebe, zda vůbec papež v Polsku byl anebo nebyl. Byl sdělí vám stroze jednou větou. A klečelo Polsko na kolenu, když přijel papež? Odpoví promptně! Jaký papež?

Ještě názorněji to ilustruje příhoda, která se prý kdysi udála v nitru Afriky mezi premiéry Velké Británie, Francie a Sovětského svazu při lovu lvů. Všich-

ni vystřelili na jednoho krále zvířat a nemohli se pak dohodnout, komu bude patřit jeho kůže. Lva stáhli a nad kůží rokovali. Večer skončili bez dohody a přes noc hlídal britský premiér. Ráno znovu nad kůží zasedli k jednání, ale opět bezvýsledně. Druhou noc hlídal kůží francouzský premiér. Ani třetí den neskoučil summit nad kůží úspěšně a v noci hlídal sovětský premiér. Ráno kůže nikde. I ptají se Angličan s Francouzem třetího hlídače, kde je kůže. «Jaká kůže?», podivil se tento upřímně. «Zastřelili jsme lva?» – «Zastřelili», přisvědčil ochotně. «Dohadovali jsme se, kdo dostane kůži?» «Dohadovali.» – «Nedohodli jsme se první den?» – «Nedohodli.» – «Hlíдалo kůže jeho lordstvo?» – «Hlíдалo.» – «Byla tu kůže druhý den?» – «Byla» – «Nedohodli jsme se ani druhý den?» «Nedohodli» – «Hlídal kůži tedy monsieur» – «Hlídal.» – «A kde je kůže?» S napětím čekali na odpověď. Byla krátká! «Jaká kůže??».

Obávám se, že tak je tomu i s oním podivem nad «mýtem hrozby a prodlouženou rukou Moskvy». Ten výraz nevinnosti je přece letitý. Když kdysi Američané tvrdili, že na Kubě jsou sovětské rakety, dostalo se jim podobné odpovědi: «Jaké rakety?» – Netrvalo dlouho a neexistující rakety musely být odvezeny, když málem přivedly svět na pokraj války. – «V Angole bojují převlečení Kubánci!» – «Jací Kubánci?» Titíž, kteří pak pochodovali na slavnostní přehlídce při návštěvě Castra. Stejně to bylo později v Etiopii, ale to se snad už ani nepřevlékali. Obdobně se to praktikuje se zbraněmi v Jemenu a v řadě dalších zemí. O sovětských poradcích v Afghánistanu se svět dověděl, až když jich desítky padly při vnitřních nepokojích. «Jací poradci?» diví se nechápavě.

Ono je to pořád stejné. Když k nám před 11 lety přišla půlmilionová armáda, říkali, že jsme je pozvali. Říkali to tak dlouho, až se pár anonymů přiznalo a obratem z toho bylo přání drtivé většiny. «Jaké vměšování, když jsme přišli na vaše pozvání?» A slovo «okupace» bylo v jejich slovníku nahrazeno slovem «pomoc».

Ještě začátkem letošního roku se naše noviny dušovaly, že na území Kambodže není jediný vietnamský voják, aby o necelý měsíc později přetiskly kambodžský dík za nezištnou pomoc Vietnamu. Žijeme v moderní době, vše se zrychluje, snad se zakrátko dočkáme i toho, že tvrzení věty hlavní úspěšně vyvrátí následující věta vedlejší. Ovšem s nezbytným dodatkem: «Jaká kůže?» A tak vlastně nevím, proč po mně chtěli příspěvek pro bojující Vietnam. Strádá víc voják na hranicích s Čínou, nebo na hranicích s Kambodžou? Nejvíce asi ten ubožák, který má všech válek dost a snaží se z Vietnamu uprchnout na rozpadlé bárce. Celý svět o tom mluví, ale oni se budou tvářit nechápavě: «Jaký uprchlík?» A zcela protismyslně řeknou ještě, že je to vměšování do vnitřních záležitostí. Sami však mohou i tomu poltbenému Carterovi spílat za to, co řekl a o čem se ani nezmiňoval. Oni smí dávat rady slovem i skutkem, ale sami se drží onoho stalinského rčení o cizím rypáku v naší zahradě. Jen oni mají pravdu, protože je to pravda historická, a historická je proto, že je jejich.

Jestli jiní ještě pořád tahají loutky za provázky, oni mají vlastní metodu «přísně skrytých vodičů a mluvčích», abych zůstal u loutkářské terminologie, z níž by se radoval i sám pan Obrazcov.

Proto mohli klidně a nanejvýš pravdivě ve Vídni prohlásit: «Budeme novou smlouvu plnit stejně, jako jsme dosud plnili všechny smlouvy». Tak toho bych se obával ze všeho nejvíce. Nejsem odborník přes strategické zbraně, a tak nevím, jestli je to dobrá nebo špatná dohoda. Posoudit mohu jen dosavadní zkušenosti, které svědčí o tom, že se lví kůže buď beznadějně ztratila, anebo ji ten lev snad vůbec neměl.

Už vidím, jak s nevinným údivem kroutí hlavou a slyším jejich rozhořčený hlas!:

«Co pořád máte s tou zatracenou kůží?!».

Praha 20. června 1979.

Akce «T», padesátníky a telefonní budky

JAN BARTOŇ

Mám takovou povahu, že si říkám: všechno špatné je pro něco dobré. Když mě vyloučili ze Spolku zahrádkářů, poslední veřejné organizace, jejímž jsem byl členem, vypočetl jsem, že ušetřím 12 Kčs ročně. Za deset let sto dvacet korun, za sto let tisíc dvě stě.

Když mi v Akci «T» vzali telefon, mohl jsem měsíčně ukladat kolem padesátky. Za rok šest stovek, za deset let šest tisíc, za sto let nový auták.

Takže dost ušetřím. Ale ne tak úplně. Potřebuji občas telefonovat. Do opravy nebo bráchovi a tak. Tím se dostávám do anonymní vrstvy sháněčů padesátníků. Ty jsou materiální základnou zmíněné komunikace. Těším se, že za korunu dostanu výtisk RP a padesátník. Ale trafikant mi vrátí hromádku desetníků. Je prý nás moc. Nakonec se to dá nějak dohromady. Zprvu myslím, že šest stačí. Tvrdá realita mne brzy přesvědčí, že je to málo.

Tahle fáze je činností sháněcí. Vyžaduje trpělivost. Trénink máme ze shánění zboží, které momentálně potřebujeme, takže není nebo naopak.

Druhou fází bych označil jako boj s technikou (pozitivní přístup) nebo s bordelem (kriticko-negativistický přístup). V tomto boji mohu znovu uplatnit shora zmíněné pořekadlo. Toulkami na čerstvém vzduchu plním zdraví sloužící požadavek sta jarních kilometrů. Přitom poznávám krásy Prahy. Mám ji rozmapovánu podle telefonních budek. Třídím je, registruji, hodnotím. Třídění je elastické, protože budky mění svou povahu, patří tu do té, tu do oné skupiny.

S vědomím této dialektiky a relativnosti rozdělují telefonní budky do dvou základních skupin: nefungující a fungující. U skupiny nefungujících plyne již z názvu, že se z nich nedovoláme. U fungujících je výsledek otevřený. Jako ve fotbalu nebo v lotynce.

Nefungující telef. budky nefungují z různých příčin. U vnějších příčin působí nějaká osoba mimo telekomunikační instituce. Důvody pro svůj akt má různé: agresivní mánie; stav opilství provázený potřebou ničení; výraz odmítavého postoje k režimu; nenávisť k socialistickému vlastnictví a převedení jeho části do vlastnictví soukromého.

Nefungující budky resp. aparáty v nich mají přednost, že jejich závadu lze zjistit na první nebo druhý pohled: odříznuté sluchátko-mluvítko, odšroubované sluchátko nebo mluvítko, přetrhané dráty. Krátkozrací nebo nepozorní a nervozní občané mohou podlehnout klamu, že aparát funguje. Zvednou sluchátko-mluvítko, nevšimnou si že mluvítko je odšroubováno. Toužebný tón se ozve, hodí se padesátník, vytočí se číslo, ozve se volaný a teprve teď si volající všimne, že nemá do čeho mluvit.

Vnitřní příčiny nefungování vězí v telekomunikačních institucích. Na ně se vztahuje alternativa «boj s bordelem». V budce není zamontován aparát, nejsou k ní zavedeny dráty, v otvoru pro vhození padesátníku je plíšek s nápisem nefunguje atd.

Nefungujících telefonních budek je asi třetina. Fungovat by tedy měly dvě třetiny. Leč polovina z nich funguje jen zdánlivě.

Zdánlivě fungující budky nejvíce nenávidím. Kradou padesátníky, jsou zdrojem nervových otřesů, z flegmatiků činí cholery. Netrpělivý občan, zklamán v naději, že konečně dojde ke splnění jeho přání komunikovat se vzdálenou osobou, je otřesen, šokován, až zlomen. Jinak velice mírný dopouští se urážek příslušného technického zařízení (boj s technikou slovy, někdy i skutky) nebo odpovědných činitelů či systému vůbec (boj s bordelem). Při přítomnosti nejméně dvou osob se v druhém případě dopouští trestného činu pobuřování (šest měsíců až tři roky) nebo hanobení republiky a jejího představitele (pevná sazba: dva roky).

Zdánlivě fungujících budek je hodně druhů. Uvedu některé. Aparát vydává správný tón. Vhodíme padesátník a vytočíme číslo. Po jeho vytočení opět zní původní tón. Padesátník je v loži. Jiný aparát vydává rovněž správný tón. Vhodíme padesátník a už podle vycvičeného sluchu poznáme, že spadl kamsi do neznáma a marná by byla snaha vytáčet číslo. Humánně založení občané chtějí varovat ostatní. Napiší na aparát nebo na jiné viditelné místo KRADE! Ale to nemá smysl. Po celé Praze je tento nápis prakticky v každé budce.

Častější (jako v životě vůbec) jsou vleklé nerváky. Tón je správný, padesátník zabere, číslo vytočíme, zvoní to, volaný se ozve. Radostně voláme: «Ahoj Franta, konečně jsem se dovolal.» Ale Franta nic, neslyší nás. Aparát je zařízen na jednosměrnou komunikaci. Padesátník se nevrací, protože jsme se «dovolali». Zkusíme to znovu. Vše se opakuje. Jdeme dál ochuzeni o dva padesátníky. Jiné budky jsou zařízeny na obrácenou jednosměrnou komunikaci: Franta nás slyší, my neslyšíme Frantu. Takže je jasné, že šest padesátníků nestačí.

Jiný případ. Zase začíná všechno zdárně. Vytočíme číslo, čekáme zvonění. To se nedostaví. Buď nic nebo jaboby obsazeno. Když máme štěstí, vrátí se padesátník a můžeme to zkusit znovu. Třeba několikrát. To už u budky stojí tři netrpělivci. Necháme marných pokusů a vycházíme. Netrpělivci se táží slovy nebo pohledem: funguje? Pokrčím rameny: čo ja viem?!

Některé budky přece jen fungují. Chválíme je a

utajujeme. Znal jsem dvě, které vracely padesátník a jednu, do níž se vůbec nic nemuselo házet. Miloval jsem je a často vyhledával. Po čase jim došla trpělivost a staly se budkami nefungujícími nebo zdánlivě fungujícími.

Permanentní nerváky mne konečně povzbudí k

tomu, že by bylo lepší vyhledávanou osobu navštívit a uskutečnit komunikaci bezdrátovou, tváří v tvář. Ale co když nebude doma nebo v práci? Jak to zjistím? Jedině telefonem!

Praha, červen 1979

Román bojiště

JOSEF ŠKVORECKÝ

Podle zvěstí z Prahy, nebyli s posledním románem Vladimíra Párala *Generální zázrak* (podtitul: *Román naděje*, Severočesné nakladatelství 1977) na příslušných místech spokojeni. Nedivím se. Růžové puntíky, které Mistr z Ústí tu a tam ukápl na tuhle novou *Laboratorní zprávu ze života hmyzu* (podtitul *Soukromé vichřice*) sotva stačí naplnit optimistickou duhou dobře odpozorovanou prázdnotu industriálně-konsumerské společnosti, která je, s obvyklým evropským zpožděním za Amerikou, pořád ještě ve stadiu chtivého okouzlení věcmi. Pedagogické happy endy jsou příliš předzkráceny, nadmíru zhuštěny, aby vybalancovaly detailní analýzy rozkladů a deziluzí, a nahromaděny na pár posledních stránek velmi dlouhého románu, nutně sugerují dojem, že naděje autora zdaleka tak nebaví jako beznaděje. To ho ovšem spojuje s mnoha spisovateli jeho naturelu, kteří, pokud žijí mimo dosah pravomoci literárních dozorců, se s nadějí nemusejí zdržovat. Názorně to taky předvádí nesvobodu, spočívající v povinném nepochopení nutnosti psát dle diktátu svého vidění světa, nikoli podle jiných diktátů.

Co není zajímavé

Generální zázrak není už text interesantní výpovědi o světě: to všechno Páral o své Yoknapawphě dávno řekl, a myslím že líp. Není to próza zajímavá ani jako nový soubor variací, nebo prostě virtuózní opakování známých témat, na jaké má autor právo. Zdá se mi, že tady rytmy odvozenými z proudu vědomí, amalgámy slov, polovět a přesných detailů, přece jen už místy – ze začátku, než se rozepsal, a ke konci, kde je to už příliš dlouhé – proniká únava, šarže, mechanismus jako následek ochabnutí vynalézavosti (Panuškových TV plus ražniči/čevabčiči), na rozdíl od mechanismů jako plodu vynalézavosti, jak to důsledně (a bravurně) předvedl v *Soukromé vichřici*. Jako by tady chvílemi Páral nebyl ani tak tvůrčí jako reprodukcni umělec, reprodukcující svoje vlastní starší skladby. Snad má jeho svérázná metoda své hranice, dané možná prostou délkou textu. Snad ale také velký (a dlouhý) román potřebuje náboj metafyziky, oné přirozeně marné snahy proniknout k záhadě lidské existence. V *Generálním zá-*

zraku (na rozdíl od třeba *Katapultu*) takovou snahu nenacházím; autor se pokouší nahradit ji – a to je opravdu jen nedostatečná náhražka – dost diskutabilní filozofií lásky: *Podivnost lásky je v tom, že čím více nás užírá, tím více jsme . . . Když se rozdáváme, a pak zjistíme, že někdy třeba házíme perly i sviním, neděje se nic tak hrozného, protože tím rozdáváním nás neubývá, nýbrž naopak* (str. 396) Páral je skutečně inženýrem lidských duší: výborně rozumí jejich mechanismům. Anebo možná volí za hrdiny jen lidi, kteří mají místo duše mechanismus. Někdy se jich sice na krátkou dobu zmocní neurčitá lítost nad zrazovaným partnerem, ale nikde nenacházím pasáž, jež by byla působivým zachycením toho, co je za mechanismem vášně, pasáž rovnomocná větám z Greenova *Jádra věci*, kde (rovněž záletný) Scobie náhle vidí svou stárnoucí ženu takhle: *Sedivějící vlasy, rýhy nervů ve tváři, tloustnoucí tělo měly ho ve své moci jako krása nikdy . . . Nemilujeme krásu, myslel si, milujeme selhání – selhání snahy zůstat věčně mladá, selhání nervů, selhání těla . . . cítil strašlivou potřebu ji ochraňovat.*

Co je tu nejzajímavější

Nové pokračování ságy je zajímavé především jako dokument zápasu. Ne tradičního zápasu autora s látkou, ale boje se situací, v níž Páral píše a v níž chce publikovat. Sledovat stopy toho boje je samozřejmě základní způsob, jak číst spisovatele publikující v diktaturách, a poněkud perverzní požitek, jež takové čtení skýtá, je tím větší, čím lepší je zápasící autor.

Malí autoři nezápasí: ti prostě píší podle maršrůty; a nezápasí ani autoři pravověrní, neboť mezi těmi velikost není dobře možná – pokud se ovšem jejich víra týká sočrealismu, nikoli socialismu. Velké autory mohou někdy zlé okolnosti policejné-literárního teroru poděsit tak, že vydají díla dle maršrůty, (napsaná ovšem perem, ne polem), v nichž stopy zápasu jsou nepatrné, téměř vše je kapitulace. Takové v podstatě byly předchozí dva romány, *Mladý muž a Bílá velryba* a *Rádost až do rána*. Přesně dle antické tradice úliteb si tím autoři znovuzískají kredit, a sotva jim otrne, pokusí se maršrůtu ignorovat – a dojde k zápasu.

Někdy, termínem « příslušných míst », k provokaci.

Stopy zápasu

Klasickou stopou v *Generálním zázraku* je motiv Komunistické strany. Jak jsem na to už upozornil, až do *Mladého muže* (kde její delegace přišla na funus kladného hrdiny, rozpuštěného v lučavce) tahle organizace v Ústí neexistovala – a nikdo ji nepostrádal. Což jsem pokládal za důkaz Páralovy umělecké virtuozity, ale možná že fenomen je zakotven nikoli v umění, ale v realitě, kde Stranu – pokud nestrká nos do jeho věcí – snad opravdu nikdo nepostrádá, a proto je v jeho mysli (většina Páralových příběhů se odehrává v myslích postav) nepřítomná.

Jenže ona se připomíná, postavám i autorovi, a v tomhle románě hned na prvních stránkách. Strčila do textu nos tak nádherně, že po zápasu zbyl úplný šlápanec.

Dva hlavní hrdinové, Petr a Leoš, získají patent na jakýsi nový postup, a odměnu šedesát tisíc. Nato se počne dít toto: *Pouhé pomyslení, že by «ti dva kluci z laborky» měli dostat «tak fantastickou sumu» . . . rozběsnilo celou rotu závistivých taťků . . . v náhle se vynořivších komisích, kteří se pak nadřeli snad ještě víc než my, aby nám nemuseli nic zaplatit, dlouze zasedali . . . jezdili volhami a šestsettrojkami . . . radit se na okres, kraj a až do Prahy, zda to vlastně nebyla naše povinnost, a jako zločince nás znovu a znovu vyslychali, jak se nám to vlastně mohlo povést, detektivně propátrávali naše ptáčky za celé tři roky a nasbírali proti nám víc, než by sám Maigret svedl. Až sem to uším člověka s československou zkušeností zní jako známá muzika: prostě pravda. A pak: Nakonec až na zásah stranického výboru jsme dostali svou odměnu. Taťkové se tvářili, jako by šla z jejich vlastní kapsy (10). Naskýtá se logická otázka: kdo vlastně zasedá ve stranickém výboru, když to zřejmě nejsou «taťkové», jezdící se «volhami a šestsettrojkami radit na okres», a dokonce «až do Prahy»? Celá úlitbička není než sofistikovanejší (ale rozporom poznamenaná) verze stranického tajemníka, jenž v dílech dřevního socrealismu (a nedávno ve Fuxovi) přijížděl z kraje, a až z Prahy, spořádat místní blbečky. Šestsettrojky ovšem zřetelně poukazují k stranické příslušnosti alespoň některých «taťků» (a mohou existovat komise bez alespoň jednoho zástupce Strany?); zvolené pejorativum, poukazuje zas k jejich měšťáctví. Napsat ale, co se na stranickém výboru skutečně mohlo odehrát – že se tam prostě utkali závistiví a zavilí komunisti s nenezávistivými a nezavilými – toho se Páral neodvážil, nebo to prostě dnes nejde; možná že vnitrostranické spory už zas nepatří do literatury. Takže: ta mamutí stopa zápasu.*

Tahle půlvěta je také jediný výskyt strany na třista devadesáti šesti stranách; rychle je nahrazena politicky neidentifikovaným Tondou Řeháčkem, předsedou závodní rady, generálním dobrodějem, jenž jako dědeček z *Třetího přání* zasáhne vždy, když je nejhůř: opatruje náhradní byty manželům vypuzeným manželkami, náhradní postele manželkám uteklým od domácích tyranů (Emce prozíravě dokonce dvě), advokáty ve sporech o dědictví atd.

Z dur opět mol

V recenzi *Radosti až do rána* jsem vyslovil přání, přečíst si jednou román, v němž by Páral provedl syntézu své černé (předinvazní) a bílé (normalizační) řady. Zdá se mi, že v některých detailech i dějových pásmech je tenhle román pokusem o něco takového.

Nejméně dva páralovské motivy změnilo opět předznamenání. Úmorná jednotvárnost práce v tovární laboratoři, která otravovala Bohunku v *Soukromé vichřici*, ale Pancovi v *Mladém muži* se jevila jako «báseň», je pro Petra opět zcela odpoetizována: *nudím se . . . a asi už i upadám – za mne myslí norma, mně zbývá jen plnit její příkazy (11)*. A «chodit jen tak v kombiné», výraz Violina konečného splynutí s lidem v *Radosti až do rána*, je zde už opět charakterizačním znakem lidské odporosti: chodí v něm po domě závistivá a zlá žena (z lidu) Růžena, kterou Emka sňatkem s jejím otcem připravila o polovinu dědictví.

Emka, «základní ženská» (dle somráka Anka), zraje v románě k happy endu. Toho se jí ale v zápasícím Páralovi nedostane, nalítne na sňatkového podvodníka. Ale protože to je na samém konci knihy, není to vítězství na lopatky, ale jen na body. Na místo psychologie nastupuje ideologie, neboť jde o závěrečné vyznění díla. Citlivá, třemi muži během asi deseti let zrazená a ztýraná, nevýrazná a křehká Emka se nejde utopit, ale – jako by byla masochistkou – uvažuje už citovanou pasáží o lásce: *. . . někdy třeba házíme perly i sviním, (ale) neděje se nic tak hrozného protože tím rozdáváním nás neubývá, nýbrž naopak (396)*. Jako poslání je to hezké, ale Páral, přes všechny své brilantní postupy převzaté z formalismu, v podstatě přece vždycky psal v realistické tradici.

Zajímavé destereotypizace

Ze začátku se zdá, že Emčin druhý muž Heřman Kuba bude z rodu lidových, renezančně žravých kladasů, již zalidňovali Ústí v *Radosti až do rána*: těch, co o nich nelze říct víc, než že jim chutná a mají se rádi. Takováhle je aspoň technika Kubových námluv: *«Na, vem si –» a Heřman strká Emce smaženou kotletu těžkou jak podkovu mezi dvěma tlustě sádlem namazanými chleby*. Emka odmítne. *«Tak aspoň kousek buchty –» naléhá Heřman, láme rozměrnou bábovku naditou mákem a nutí Emce její větší půlku. (58)* Emka takhle lidovým svodům – po deodorizovaném Petrovi a luxusním bytě s televizí jsou jak závan z chaloupky pod horami – podlehne, do chaloupky pod horami se nastěhuje, a na čas se zdá, že podlehla (ideově) vhodně: *Koupelnu roztápíme jen v pátek a jinak se myjeme (společně) v kuchyni nebo venku u pumpy . . . Televize nás upřímně nudí, nenamáháme se sledovat papírové příběhy a chodíme spát, prostě když se setmí, chutnáme jeden druhému a vyhovujeme si jednoduše (97)* A pak přijde překvápko: z lidového kladase se náhle vyklube – lidový sadista. Místo televizí a chutnajícím manželským sexem začne se pravidelně bavit tím, že Emku bejkovcem seřeže «na holou», za asistence své zřetelně zvrhlé dcery. Rituál nakonec Emku vypudí z Kubovy chaloupky. Je to osvěživá destereotypiza-

ce typu, jenž se v Páralovi zrodil s normalizací (po níž už lidoví dědci nemohli hynout jako v *Soukromé vichřici*, pádem ze střechy na rozkrok), a příslušná místa z toho asi neměla radost. Kuba není zvrhlý intelektuál, jako sadista z Nesvatbovy *Tajné zprávy z Prahy*, jenž jako Kuba Emku «na holou» řeže hrdinku Evku, ovšem ne v seknici, ale v přepychové koupelně luxusního apartmánu na Manhattanu. Je vhodné přisoudit takovou úchytku dělníkovi? Aby nikdo takovou otázku nemohl položit, je Kubova třídní příslušnost vhodně modifikována: je to *zarytý chalupník* (215), tedy člověk lpící na soukromém majetku; tedy, přes dělnickou žravost, poněkud přežitek minulosti. Rozumějte mi dobře: netvrdím, že Kuba je psychologický nepřesvědčivá studie: stará česká vesnická próza je takových typů plná. Jenom upozorňuju na to, že v tomhle románě, zřetelně komponovaném jako pedagogické exemplum, lze, a spíše se nabízí, Kubu interpretovat také ideologicky. A že jde o jistou malou zlomyslnost mi naznačuje opět změna znaménka: *tašky nadité masy* (*Radost*) a jejich nosiči se náhle ukazují jako nespolehlivé symptomy kladnosti. *Generální zázrak* je dobře číst v kontextu *celého* Párala.

Úniky z prázdna do plna

V *Soukromé vichřici*, ve *Veletrhu splněných přání*, v *Katapultu* nebylo úniku z prázdnoty mechanického života; v postnormalizačním Páralovi musí být únik předveden, a aby nebylo mýlky o «optimismu» tohoto vidění světa, i podšprajcován podtitulem: *román naděje*. V podstatě jde o dvě formy úniku (které se často překrývají): do lásky, a do života mezi rousseauovskými *noble savages*, tj. mezi dělníky, pokud možno nekvalifikovanými: protože jsou nevzdělaní, neohrožuje je svod kariéry. To je šťastným údělem štrébra a milostného jelimána Leoše, jenž vyšplhav se po příčkách technicko-administrativního žebříku téměř k vrcholu, zřítí se na samé dno a valí sudy s partou nádeníků. Pád mu doslova zachrání život – spěl k infarktu – a Leoš, zbaven složité duševní práce, osvobozen od intrik (ze dna nelze už nikam spadnout) a zproštěn chtivé manželky-konsumerky, počne teprve žít. Je možno mít pochyby o typičnosti takovéhle cesty k životní spokojenosti, vyloučit ji ale nelze, a konec konců k čertu s typičností! Ta cesta byla popsána i mimo oblast české literatury (Wells: *Historie pana Pollyho*; John Wain: *Rychle pořád níž* aj.) a na své kůži jí zažily celé armády bývalých buržoustů. Někteří z nich, když se vyrovnali s pádem, našli dokonce nové životní hodnoty a žijí dnes více méně spokojeně jako ta součást dělnické třídy, na níž se svádí různé její ideové karamboly; třeba podpora Dubčeka. V románě je dokonce jeden takový lidský příběh opatrně naznačen: dělník Vladek, hedonistický vzor svrženého Leoše, *byl kdysi taky velký šéf, pak ochutnal vězení, tři manželství, i psal knihy a sjezdil půlku světa . . . dostatečně tedy legitimován, aby lecčemu rozuměl, v nezrušitelné radosti si prožívá sedm dní v týdnu a týdnů této kvality ročně dvaapadesát* (310) Ale v tom problému není. Ten je v tom, že – v souladu s románem-exemplum – není postava Leoše koncipována jako studie toho, co se děje v člověku jeho osudu (na to je příliš simplifikována do

názorné karikatury), ale jako návod, jak dojít ke štěstí. Parta idylického předáka Aubrechta, v níž Leoš zakotví, je přímo sociologickým vzorkem prosté, a proto laskavé dělničnosti: *Každou první směnu týdne spolu napřed posedíme, Aubrecht, Láďin, Udo, Brigita a Hanka, u střechy haly nad městem . . . pokojný hovor zdůvěrní a nakonec ztichne. Když je porozumění nejhlubší, zbývá mlčení. Je mi úplně dobře v tomto malém bratrství jistoty* (254). Je-li to posláni, pak jaképak? V znormalizovaném socialismu je nejlíp být slušně placeným, o nic se nesnažícím a málo vzdělaným nádeníkem? Ideologicky by se to dalo vykládat jako protistátní myšlenka. Tím spíše, že je to asi dost blízko pravdě.

Paradox dělnické třídy v neostalinismu

Ať to má být psychologická studie nebo příklad pro poučení, Páral se tu dotýká známého paradoxu: sestup do řad dělnické třídy jako trest (což je paradox praxe), a nevzdělaná dělnická třída jako ideál i ve společnosti, kde třídní příslušnost a bída nejsou už překážkou na cestě za vzděláním (což je paradox ideologie). K tomu v románě přistupuje ještě další paradox: Petr, pod vlivem kladného Mariana nastoupí jednu z nižších příčlů bývalé Leošovy kariéry, a tam se mu v hlavě honí takovéhle úvahy: *myslivá práce umí dát muži vzrušení, rozkoše i ukojení nikoli pouze náhradní – a brána jako droga aspoň neškodí zdraví . . . tvůrčí radost je patrně vůbec nejkvalitnější extáze – hmán neklidem, který ze všeho nejvíc je tvořivý, se Petr po letech nudy elektrizoval do silného proudění, znovu tedy jako tenkrát na začátku telecí nadšení? (tj. když získali patent a šedesátitisícovou odměnu – pozn. aut.) Ano, jestliže např. Balzac a Edison byli telaty. (344-5). Hezké; doufejme jen, a přejme Petrovi, aby tačkové mezitím vymřeli a šestsetstrojky byly nepojízdné. Jinak: Edison byl ve svém podniku ovšem sám tačkou, a Balzac se nevyhnul osudu, jemuž Leoš unikl pádem mezi lid: upsal se k infarktu. Nakonec ale můžeme být klidni: *deus ex machina* stranické organizace je pořád v záloze, pro případ, že tačkové dosud bděle a ostražitě bdí nad tím, aby si nikdo moc nevydělal, leda soukromopodnikatelskými melouchy a orientálním braním úplatků.*

Takové a podobné jsou paradoxy tohoto zápašitě jménem *Generální zázrak*. Není ovšem Páralovou povinností je řešit. To je spíše na příslušných místech, jimž se exemplum Leoš sotva může zamlouvat. Řešení dělnické třídy coby ideálu a zároveň trestné kolony je v utopii dovršeného komunismu, což je utopie. Není však snad alespoň jednou z příčin, proč jsou vyšší sféry socialistických podniků takové přímo wallstreetské džungle honby za (pokud možno tuzexovou) korunou, a proč se bratrstvo jistoty na svých téměř muklovských sedánkách nebaví o ničem podstatnějším než s Hankou o *beatu*, s Brigitou o *pocitech při kojení* a s Aubrechtem, *jak se dělá med* (308), není tu příčinou hawthornovsky «zdravým strachem» docílená totální *apolitizace* života v ČSSR, jejíž mimochodem nejpozoruhodnější manifestací jsou právě Páralovy romány? Lidé vědí, že na zásadní věci veřejného života nemají nejmenší vliv, a že i ve věcech denní praxe se těžce prosadí člověk, který má sice pravdu, ale taky *polepené papíry*

jako sesazený soudce (Za copak asi? Sotva za předsedání soudům padesátých let) JUDr Hlinka v Ivančině kanceláři. Volba je pouze: buď podepsat Chartu, a žít pak o chlebě a vodě, anebo žrát, pít, v posteli se radovat až do rána a honit se za věcmi. To je masový přístup k životu v téhle Yoknapatawphě. Třebaže se román kolektivisticky jmenuje *Generální zázrak*, veškeré zázraky v něm jsou ryze «osobní», jako je ten, co jej na výletu do Indie zažívá Petr. Nikdo, *ale ani jeden*, nemá v této ideologii řízené společnosti *nadosobní* ideál!

Zázraky to ovšem a věru jsou, neboť v éře normalizace autor prostě *musí* vymyslet úniky, řešení. A tak ženami nejrůznějších druhů omrzelý intelektuál Petr zahoří nakonec přímo pubertální láskou k ajznpochačce Darině*, jež mluví, přesně řečeno, jako kanál. Snad ho tak rozhořel prostý fakt, že mu, přesně řečeno, nechce dát (ale je to kulturní ajznpochačka, a místo žádaného poskytne žadateli Petrovi pokaždé poslech Brahmsa z desky). Rozhořel ho téměř křesťansky: *Své lásky jsem dosud psal jako příběhy jen o sobě pouze pro sebe, ale i láska se píše pro toho druhého... Chci, abys byla šťastná, třeba i s jiným, ale šťastná* (383). Zvláštní případ, že někdo, kdo si musel sám dát zajít chuť, se raduje, jak ti druzí jeden druhému chutnají. Patrně nový socialistický člověk. *Anyway*, v tomto beztížném stavu nepřipuštěného muže se s Petrem loučíme. Jeho mystické rozpoložení je osvětleno zkušeností ze zájezdu do Indie, kde se stane svědkem scény, v níž *polonahý muž* (své ženě) *přinesl minci, ale aby mohl domů, musel napřed pokleknout, blížila se mu po kolenou vsříc s miskou teplého jídla ve vztažených rukou a tak se v úsměvu něžně setkali* (351). Po téhle epifánii Petr prohlásí lidovému globetrotterovi panu Kindovi: *s ženou se dá prožít víc, než ji jen mít na krku* (355).

Pro takové poznání nemusel sice jezdit až do Indie, stačilo přečíst si Dickense nebo Durycha, ale fakt je, že Darinu «na krku» věru nemá. Okouzlení je tu tak idealistické, že – po vzoru E. A. Poea, jenž, k Dickensovu nemalému úžasu, z prvních dvou pokračování přesně domyslel celý děj *Barnabyho Rudge* – člověku nedá, aby na základě Mistrových dřívějších vzorečků, nedomyšlel další vývoj trojúhelníku Leoš-Darina-Petr, symbolizujícího ideální řešení mezipohlavních vztahů za socialismu. V poslední scéně s Leošem, jenž za ní už několik dní nezašel, zbalí mu Darina energicky kufr a přestěhuje ho sobě. Takže třeba: Leoš ji brzo bude mít na krku – bude hledat rozptýlení

jinde (nabízí se právě zrazená, s Leošem dosud nikdy nezakupovaná Emka) – otrávená Darina, se slovy «Nas... t na něj!» nebo podobně dá Petrovi – ten, ukojen nejen tvůrčí prací, ale i netvůrčím sexem, počne orientální mystérium vstřebávat a pootočí se jinam (nabízí se vraždou Anka osiřelá poštovní doručovatelka Hanka) atd.

Tihle muži si prostě příliš zvykli *psát příběhy jen o sobě*. Z jejich playboyského bratrstva se vymyká pouze kladás Marian. Jeho medička Jorga jej na začátku příběhu opustí kvůli Petrovi; potom, podobně jako Leoš, ale ze zoufalství, a proto terapeuticky neúspěšně, zřítí se mezi nádeníky na sezónní brigádě, s nimiž před směnou nemedituje, ale po směně dělá něco jiného. Marian je jí ale tak poznamenan, že vydrží její přechodné emocionální potíže, Jorga se k němu vrátí, a dvojici zastihujeme ve chvíli, kdy Jorga šeptá do ouška k činu se chystajícímu Marianovi: «*A prosím tě, teď už nedávej pozor!*» (391).

Lze očekávat, že Marian bude vbrzku mít na krku nejen Jorgu, ale – jako Jošt v *Katapultu* – i Jorgičku. Uvěří někdo ze čtenářů vytrénovaných Páralem, že jsme tu svědky zrodu Romea a Julie se šťastným koncem? Sotva. Čím to? Možná kontextem a jeho různě viděnými, ale identickými epizodami. Když se Marian dozví, že mu Jorga utekla s Petrem, chystá se soka zavraždit. K tomu se kdysi chystal i Standa v *Soukromé vichřici*. Přečtěte si tyto dva popisy plánovaných vražd za sebou, a jak to s těmi dvěma dopadlo. Možná (a kdoví zda různá působivost jmenované epizody s tím nesouvisí) je to onou prastarou zkušeností literatury, že totiž nadsázka, simplifikace, křivé zrcadlo působí podivnou dialektikou lidské povahy (která, pokud je člověk živý, je věčně nespokojená) jenom v satíře, v humoru, prostě v kritickém textu; ale použijeme-li téhle metody k přitakání, dostaneme, při sebemistrnější technice, narůžovělý kýč, který i když tu a tam (a možná často) zrcadlí pravdu, prostě, byť se autor rozkrájel, připadá jako nasládlá idealizace, tedy lež. Kritizujeme-li, můžeme přehánět téměř ad absurdum. Jestliže chceme chválit, je dobře být zdrženlivý. *Overstatement* je zřejmě metoda satiry; *understatement* eulogie. Anebo jako to velice dávno vyjádřil Martialis: *Některé věci jsou dobré; některé jsou nijaké; víc jich je špatných, a o těch si tu přečteš; jinak se kniha, Avite, napsat nedá*.

Co je Páralova svoboda?

V tomhle článku jsem se pořád vracel k *Soukromé vichřici*. Zdá se mi, že v ní je kvintesenciální Páral. Autor úzkého pohledu a pocitu, ale přesný jak mikrometrický šroub. Cynický patolog, nemilosrdně eliminující vše, co by oslabovalo nádherou jednoduše krutosti, co by se nehodilo do fungujících vzorců, do modernisticky zjednodušujících stylizací. Páral v jistém smyslu kubista, ne Rjepin.

Takové metody se ovšem už nepovolují. Výsledkem je zápas, který prodlužuje rozsah, jež neunes metoda, styl. Tenhle rozsah by asi unesla modifikovaná metoda *Milenců & vrahů*, jenže ta je rovněž tabu. Zbývá tedy toto bojiště.

Josef Škvorecký

JAN KADÁR (1918-79)

Začátkem června 1979 zemřel v Hollywoodu filmový režisér Ján Kadár. Když jsem s ním v prvních květnových dnech mluvil naposledy, ujišťoval mě zesláblým hlasem, že nevzdá svůj boj s nemocí, která mu za necelého půl roku stačila rozervat plíce. Bojoval do posledního okamžiku, ale premiéry svého posledního filmu, *Cesta svobody* (natočeného pro americkou televizi podle románu Howarda Fasta, s Mohamedem Alim v jedné z hlavních rolí), se nedočkal. Kadárovým odchodem osířeli nejen jeho studenti na škole Amerického filmového ústavu, jeho spolupracovníci, jeho rodina, ale svým způsobem my všichni, kteří jsme, každý po svém, patřili k tomu, co svým životem a svou tvorbou reprezentoval. Kdoví, třeba jeho smrt pomůže vrátit jeho filmy českým a slovenským divákům. A s nimi Kadára živého, takového, jak jsme ho znali. Živý zůstává i v rozhovoru, který jsme spolu vedli v New Yorku před osmi lety. Ten rozhovor vyšel od té doby po celém světě, jenom česky ne.

AJL

JANA KADÁRA znám takřikajíc od nepaměti. Ani už nevím, kdy a kde jsme se setkali poprvé, ale bylo to v těch dnech, kdy jsme si oba mysleli, že teď, v nejbližší chvíli, předěláme svět a že kultura a jmenovitě film jsou přímým, bezprostředním nástrojem takové předělávky. A od té doby jsme se od sebe takřikajíc nehnuli. On šel od konfliktu ke konfliktu, od maléru k maléru, a já zrovna tak. Z mládí jsme si zachovali víru v heslo, které jsme podělili po romantice tří-mušketýrů a s nímž jsem se kupodivu setkal na rtech všech mladých lidí v Moskvě po veřejném odhalení Stalinových zločinů (pili je jak živou vodu a mělo v jejich ústech příchutí politického programu, který pochopitelně nedošel daleko). To heslo znělo «Jeden za všechny...». A tak já jsem se vezl v buržoasním objektivismu *Únosu*, i v urážce státních činitelů již se dopustila *Hudba z Marsu*, i v revisionismu *Tři přání*, v pomlouvání odboje, což byl zločin filmu *Smrt si říká Engelchen*, a nakonec, což je zcela v logice věcí, i v skrytém sionismu *Obchodu na korze*. Jaký div – dnešní pražští propagandisté budou mít co citovat – že jsme se sešli na podzim roku 1970 na 88. na newyorské ulici (tedy nejdříve na 116. atd., ale to není tak důležité) a rozhodli se pokračovat v rozhovoru (vyšel tehdy ve *Filmu a Době*), který jsme kdysi před sedmi lety vedli v Praze na Bílé Hoře, kde s námi pochopitelně seděl i Elmar Klos, spolutvůrce všech Kadárových československých filmů. Janovi bylo kolik dnes mně, Klos byl a je starší málem o generaci.

Povězte, jak se stalo, že jste dnes v New Yorku a co vlastně bylo v posledních třech letech?

Ty poslední tři roky začaly samozřejmě už někdy velice dávno jako celá naše historie. Ale snad je skutečně lepší začít od konce...

V červenci 1968 jsem začal na Slovensku natáčet film s konečným titulem *Touha zvaná Anada*.

Bydleli jsme v Bratislavě, točili v okolí, atmosféra byla velice napjatá, Čierna, Bratislavská konference... Jednou pozdě večer po natáčení jsem šel za Klosem do hotelového pokoje. Nemohl se hýbat, měl zlomený kotník. A jak hovoříme, ozval se z ulice zvláštní hluk. Klos poznamenal, jen tak, žertem: Že by tanky? – Podíval jsem se z okna a tam se skutečně opile motaly dva tanky bez označení. Co blbnou? Ani jsme nebyli příliš vzrušení, byl čas permanentních manévrů, jeden tank odjel, u druhého se vytvořil hlouček. Sešel jsem dolů a ptám se, co je to za tanky. Prý ruské. Jak to, ruské, odkud? Rozhlédnu se, a na všech rozích náměstí před Carltonem Rusové. Volám na Klosa: To je přesně jako tenkrát v Budapešti... Nerozuměl mi, zavřel okno a usnul. Já zůstal venku celou noc a ráno říkám Klosovi: Dnes nevyjedeme. – Jak to? – Nu, jeli jsme se aspoň podívat na plac. V místech, kde jsme točili, byl pontonový most, vojáci. Čekali jsme den, dva, štáb odletěl zpátky do Prahy, já v neděli zjistil, že hranice jsou otevřené a tak jsem se sebral a bez problémů jsem odjel do Vídně. Natáčení se pak stejně muselo přerušit, začínal podzim.

Mám pocit, že tenhle tuctový příběh je nesmírně český. Takhle tu noc žily milióny. My skutečně byli takoví hlupáci, blázni, zajatci falešných představ, že jsme si cosi podobného nedovedli představit. A nejhorší je, že to snad ani nemělo co dělat s ideologií.

Pořád opakuji, co nám v těch letech říkali Poláci, Maďaři: Vám Čechům chybí v dějinách důležitá zkušenost – aspoň jedna ruská okupace. – Ta noc tuhle mezeru zaplnila, navždycky. Chybějící článek...

Asi není těžké pochopit, že ve chvíli, kdy se ve mně zhroutil svět, jsem nebyl dobře s to točit film o tom jak vytáhnou z vody záhadnou ženskou. Už předtím jsem z Prahy dostal nabídku točit v Americe Anděla Levina. Řekl jsem tenkrát že rád, ale věru jsem netušil, že budu tak brzy volný.

Na Barrandově byl zmatek, nikdo nic nevěděl. Jen Klos se dovedl naprosto odosobnit, jeho racionální myšlení mu nedovolilo připustit, že by film mohl být opuštěn. Je jeho zásluhou, že se to nakonec dodělalo. Natočil po mém odjezdu sám ještě pár podzimních exteriérů a pak se dohodlo s MPO, že se film dokončí na jaře 1969. A já přijel do New Yorku točit Anděla. Když si dnes vzpomenu, jak jsem tady začínal, ještě v šedesátém osmém, podle scénáře, který nebyl nikdy dopsán, bez znalosti jazyka. Byla to nejtěžší zkouška kterou jsem v životě prošel. Někdy se člověku zdá, že by nikdy nedokázal to či ono a pak přijde situace a on přeskočí vlastní výšku. V květnu 1969 bylo natáčení Anděla ukončeno, rychle stříh a v červenci 1969 jsem už zase točil na Slovensku. V srpnu do New Yorku na mixáž, pak zase zpátky, dodělat, co zbylo. Skončili jsme 25. září a v té době už bylo jasné cítit "normalizaci". Co se ještě v červenci zdálo možné, bylo v září pryč. I takoví nenapravitelní důvěřivci jako já konečně viděli, kde jsme...

Hotovou první kopii mi poslali sem, já ji v dohodě s Klosem a producentem stříhově upravil a v roce 1970 bylo v Praze všechno hotové. Newyorská premiéra byla v červenci 1971.

Je skoro k nevíře, že v takových podmínkách může člověk vůbec dovést ke konci dva filmy.

ANDĚL mi nesmírně pomohl v jedné věci: Zahrabal jsem se do práce a tak jsem překonal šok ze srpna. – Pokud jde o ANADU, nebylo jednoduché několikrát se vracet, za situace, která se zle zhoršovala každým dnem. Ale chtěl jsem poctivě dodělat práci, nezpůsobit škodu. Lidé, včetně tehdejšího vedení československého filmu a Barrandova, se chovali perfektně, korektně, a já jsem dnes rád, že jsem film dodělal. Přes všechny kompromisy.

Ještě v červenci 1969 mi ministr kultury Galuška odevzdal dekret národního umělce. Všichni jsme cítili, že je to taková malá slavnost na rozloučenou. Dva dny nato Galuška podal demisi.

Když se dnes z pracovny na 88. ulici podíváte zpátky na všechna ta léta, až docela na začátek, na KATKU...

Jak to říci? Byla to nádherná doba iluzí. Připadalo nám, že jsme se znovu narodili. Prodělal jsem válku hodně dramaticky, ztratil jsem celou rodinu, sám jsem zůstal naživu jenom náhodou, a o cestě, na kterou jsem vykročil, jsem si nepřipustil naprosto žádné pochybnosti. Jiní mysleli jinak. Měl jsem přítele, také režiséra, časem jsme se ocitli ve stejné situaci, vyhnání od práce, ale já se s ním přel do krve dvacet let. V šedesátých letech jsem musel přijít za ním a říci: Odpusť, měl jsi pravdu.

S lety přibývalo rozporů a já se dodnes ptám sám sebe, jak to, že jsme pořád ještě přistupovali na kompromisy. Z pohodlnosti, ze strachu přiznat sami sobě, co jsme dávno tušili? Sám jsem věřil na zásadní správnost ideologické koncepce vládnoucí v kultuře, a přitom jsem se s ní prakticky neustále dostával do konfliktu. Dodnes nevím, jak to, že jsme už tenkrát nepochopili, o čem jde. Vždyť jsem s ní měl průšvih prakticky po každém filmu. Nejdřív sám, pak s Klosem.

Kvůli KATCE jsem musel pryč ze Slovenska. Byly v tom i věci osobní, ale především se přes noc změnil kurs, usoudilo se, že není ní třeba nabídat lidi k odchodu z venkova do průmyslu, nýbrž spíš naopak. Ale hlavně: film nebyl dost národní, dost folkloristicky slovenský, rozumíte. Tomu se pak říkalo "buržoazní pohled". Vzpomínám si dobře na schůzi, kde mi tohle znamení vypálili. Byli tři, všichni později vyhození a věznění, a já tam seděl, bleskem omráčený...

Nebo ÚNOS. Z dnešního pohledu samozřejmě nesmírně naivní, dogmatický, studenoválečný film. Jenže i náš skromný pokus udělat věci aspoň trochu věrohodné, pravděpodobné, se tehdy jevil jako kacířství. Tomu se zas říkalo "buržoazní objektivismus stylu...". Až starý Pudovkin, který přes všechno neztratil docela smysl pro film, mu proti zákazu pomohl do kin.

Pak jsme se pokusili – zase plni dobré vůle, a s vírou ve smysl své práce – o kritiku byrokratické stupidity formou hudební komedie HUDBA Z

MARSU. Film byl doslova rozcupován pro urážku státních činitelů a reklamy na ulicích se sundávaly přes noc na poslední chvíli.

Tak jsme to na chvíli vzdali a natočili film, který neměl nic společného s politikou, s tzv. společenským tématem, TAM NA KONEČNĚ. A bylo po problémech, nic, všichni byli rádi.

Jenže my se namočili znova, v tom velikém elánu roku šestapadesátého. Film *Tři přání* jsme měli začít točit v roce 1957 a v říjnu 1956 jsme jeli do Budapešti. Tam jsme zjistili, že všechno, co chceme prosadit, je tady už hotové. V Maďarsku z podzima 1956 byl náš film už zbytečný. Netušili jsme, že za tři týdny všechno skončí jak skončilo... Když se to pak stalo, rozhodli jsme se, že přece jen film uděláme. Snad právě proto. To už ovšem zbylo z iluzi pramálo a tak nás snad ani tolik nepřekvapilo, co následovalo: vyřazení z práce, distanc, materiální důsledky...

Nu, a když jsme se vrátili k práci filmem *Smrt si říká Engelchen*, začalo to v jiné podobě nanovo...

Pro lidi jako jsme my je asi strašně důležité snažit se poctivě odpovědět na některé otázky. Kdy byl skutečně konec iluzí a co to tedy bylo potom? Proč nás ta srpnová noc v roce 1968 zastihla tak docela nepřipravené, neomluvitelně naivní? Proč?

Konec iluzí? Snad po Maďarsku, mezi šestapadesátým a osmapadesátým. A co dál? Kdo to neprožil, těžko pochopí. Rád bych jednou udělal film o spoluvinně intelektuálů, o jejich schopnosti všechno si nějak zdůvodnit. O lidech, kteří v dobré víře pomáhali stavět a udržovat celý ten blud. Kritizovali, byli občas nepřijemní, ale v podstatě pomáhali a nepřestávali věřit. To je jedna z otázek, které mne velice dráždí.

Vývoj dal objektivně zapravdu těm, kteří takovou pomoc a spolupráci od začátku odmítli. Mohou s dobrým svědomím tvrdit, že od začátku věděli, co my víme dnes. Ale věděli skutečně všechno?

Pořád se vracím k tomu okamžiku, kdy jsem uviděl první tanky. Největší šok byl v pochopení, že jsme nikdy nebyli ani na okamžik svobodní a jen jsme si to dvacet let namlouvali. Pocit, že jsme byli strašlivě obelháni. Je nesmysl a prostomyslnost, když někdo srovnává konfrontaci s Rusy v roce 1945 a 1968. V pětáctýřicátém přicházeli opravdu jako osvoboditelé, zachránci před nacismem. To nemá nic společného s ideologií. Rozhodující v roce 1968 byla hloubka urážky, poznání, že jsme žili dvacet let v bludu – uchovávali jsme v sobě za každou cenu obraz z pětáctýřicátého – pošlapaná víra, lidská důstojnost. Člověk si v tu chvíli uvědomil, jak strašlivě bylo zneužito všeho, co v něm bylo dobré, nejlepší. To byl asi hlavní důvod, proč jsem odešel. Ne strach o osobní bezpečnost. Nebyl jsem ohrožen víc než kdokoli. Ani to nebyla touha po lepším. Mám diplom národního umělce, s penzí, pohřbem na státní útraty, a měnit v našem věku zemi jako filmový režisér je stěží dobrá materiální spekulace. Ale v osmašedesátém roce jsem si prostě uvědomil, že z toho obelhání nemohu vinit než sebe sama. A také, že bych jednou v životě přece jen byl rád občanem a ne poddaným. Když ne doma, tak alespoň ve světě. A to je někdy těžší, než pouhé úsilí nějak přežít.

Ale jak to, že nám to všechno trvalo tak dlouho?

Tak, trvalo. Celý život jsme se učili uhýbat, říkat jen částečné pravdy, nějak se stylizovat. I toho se člověk potřeboval zbavit, tím spíš, že věru už nemá co ztratit. Je to ovšem tuhý, zlý, bolestný proces. Takže mě nepřekvapuje, že mnozí lidé, kteří odešli tak jako já, se mu vyhýbají. Misto, aby využili toho, že mohou myslet bez vžitých tlaků, ať už zvenčí nebo zevnitř, snaží se pořád sami sobě cosi zdůvodňovat. Mylně se domnívají, že se jim tak bude snadněji žít.

Je přitom zajímavé, že se tak děje často s docela rozdílnými ideologickými znaménky.

V tu chvíli už nějak nešlo pokračovat. Oba jsme mlčeli a pak jsme se rozhodli odložit pokračování nelehkého rozhovoru na jindy. – Když jsme se setkali příště, ohlásil jsem, že bych rád hovořil o tématu, jež souvisí s předchozím a které se rádo obchází. Dnešní pražský antisemitismus navynechal pochopitelně příležitost připomenout Kadárovi jeho židovství a dokonce připsal světový úspěch OBCHODU NA KORZE mobilizaci mezinárodního sionistického hnutí. Kadár souhlasil.

Ale nezapomeňte, že se musíme vrátit k tomu, co jsme nakousli. To nelze jen tak odbýt . . .

Slíbil jsem, že nezapomenu.

Byl jsem vychován tak, že jsem nikdy necítil ani religiózně ani národnostně židovsky. Řekl bych, že jsem vlastně ani nevěděl, že jsem Žid, dokud to Hitler nevyslovil. V té době se mnozí Židé na československém území obsazeném Maďarskem domnívali, že přijmou-li křesťanské náboženství, vyhnou se důsledkům svého původu. Poprvé v životě jsem jednal jako Žid, odmítl jsem a sloužil jsem pak v pracovním oddílu se žlutou páskou, nikoli s bílou, jež byla výsadou pokřtěných. Kolik mi bylo, dvacet, jednadvacet . . . Jako většina takzvané pokrokové části mojí prvorepublikánské generace jsem viděl řešení židovského problému ve společenské přeměně, nikoli v židovském nacionalismu. Rok pětáctý a po něm osmačtyřicátý se mi jevily jako radikální řešení celého problému a vůbec jsem si nepřipustil, že by židovský původ mohl ještě někdy hrát jakoukoli roli. V diskusích s Leopoldem Laholou jsem jeho rozhodnutí odejít do Izraele považoval vždycky za odpověď na jeho soukromé problémy a odmítal jsem jakoukoli jeho obecnější motivaci. První náraz přišel v době procesů, jejichž antisemitský charakter byl stěží srovnatelný se vším, na čem jsem stavěl. Ale z jakési pohodlnosti jsem z toho nevyvodil podstatnější závěry. Vždyť z hlediska ideologie, o níž jsem nepochyboval, bylo tak těžké, skoro nemožné uvěřit tomu, co se nabízelo. Dnes se to zdá neuvěřitelné, ale člověk skutečně dokázal nevidět, nepochopit logiku, která přímo bila do očí.

Navíc byla, tragédie Židů za války, do takové míry totožná s tragédií jiných národů, nacismus obojí tak ztotožnil, že se zdravý rozum vzpíral pochopit novou evokaci židovského původu jako přítěžující okolnosti. Ale možná také, že co jsme považovali za zdravý rozum, byl už rozum pokřivený, zatemněný ideologií.

Uvědomit si skutečnost a vyvodit z ní důsledky by bylo znamenalo zhroucení celé životní filosofie. A na to bylo zřejmě brzy. Proto jsme byli

ochotní všechno připisovat jednotlivcům, jako individuální přehmat. Ale co se stalo, se už nemohlo odestát, jizva zůstala a tkáň pod ní byla stále citlivější, bolavější. V mém případě hrálo nepochybně roli i to, že jsem se sám s rasovou diskriminací a odíem ani na pracovišti ani v osobním životě nesetkal jako přímý terč. A ještě něco: ve střední Evropě bere člověk jistý stupeň antisemitismu zřejmě jako realitu a rozlišuje toliko v míře. České země tu bývaly odedávna dotčeny relativně méně než jejich okolí, antisemitismus tu byl záležitost hodně okrajová. Humanistická tradice, zahalující tak mnohé příjemným oblakem, i srovnání s Maďarskem, Polskem, nemluvě o Slovensku, to všechno doslova tlačilo k vysvětlování věci jakoby šlo o vykolejení, přehmat.

Když jsem v roce 1964 poprvé ve své práci sáhl k židovské tematice a začal připravovat *Obchod na korze*, bylo to zase jenom proto, že pro mne židovská tragédie byla totožná s tragédií Evropy v určitém okamžiku její historie. Přitom mne ovšem umělecká nutnost vidět věci konkrétně tlačila k tomu, že jsem proti Klosovu osvícenému přístupu, neustále zdůrazňujícímu širší význam filmu, úporně namítal, že já dělám film především o jedné staré Židovce za fašismu.

*Dobře jsem si ty diskuse pamatoval. Když jsme tehdy po dokončení *Obchodu na korze* seděli pár kroků od Bílé Hory, a debatovali právě o tom, skákali si do řeči, takže nebylo možné přesně rozlišit, kdo řekl co. Klos to začal:*

Snad se nám podařilo na jednom konkrétním případě ukázat celou historickou situaci, a nejenom jednu. Totéž by se přece mohlo odehrát i dnes kdekoli . . . A pak už oba: Od začátku nám šlo o dnešní pohled, ovšem na základě konkrétní, přesně situované látky. Lidé si dnes často kladou otázku: Jak se to mohlo stát? My si myslíme, že nikoho nelze beztrestně vyloučit ze společenství, ve kterém žije, zbavit ho lidských práv. Jakmile se tohle stane, pak už je možné při lhostejnosti okolí dělat všechno. Stačí trocha zbabělosti, strachu . . . Kdysi jsem někde četl takovou otázku: Lidé jsou přece většinou dobří, rozumní, nejsou vrazi, i nacistů byla jen menšina, a přece za šest let vtiskli světu svou pečeť . . . Mňačko to dobře postřehl ve své reportáži z Eichmannova procesu: Jakmile lidstvo jednou přijalo jako fakt schválení norimberských zákonů v Německu, bylo všechno ostatní už jenom věcí fantazie. – *Klos*: Chtít dodatečně zmírňovat osud lidí v koncentracích je nesmysl. Jakmile jednou akceptuješ hru, princip hry, je možné všechno, nic už nezastavíš. Je veliké zjednodušení malovat násilí toliko v podobě d'ábla. Ono přece může být i velice žoviální, sousedské, a přitom stejně zlé. – *Kadár*: Základ veškerého násilí tvoří vždycky neškodní, hodní, vůči násilí pasivní lidé. Tihle lidé možná jednou svou pasivitu překonají, ale to už bývá pozdě. Tohle platí všude. Kdykoli. Bez těchto hodných lidí jako nositelů násilnické ideologie by nebylo násilí. Tady nic nepomůže vymlouvat se na zlé nacisty či na kohokoli. A právě tak nelze tvrdit, že je to pryč, že se to nemůže vrátit. Může, dokud budou takoví lidé. Pro mě je v *Obchodu na korze* nejstrašnější ta hostina, kterou všechno začíná. A kdy se zdá všechno v pořádku, docela normální. Přitom je všechno naprosto absurdní a jediný normální člověk v tomto světě je

hluchá, stará žena. Až k zomu, že ve své absurdní normálnosti volá nakonec organizátora pogromu, policii, aby ji šla ochránit. – *Klos*: A ještě něco. Jestliže si říkáme, že chceme pravdu o současnosti, musíme říkat pravdu o minulosti. Jde o období slovenského fašismu, které se v našem umění zatím pramálo objevilo. Jsme touhle pravdou povinni generaci, která o tom všem už dohromady neví. Neví, například, že slovenský sněm první schválil norimberské zákony. Dokonce i fašistické Maďarsko přišlo s tímhle až později. A ještě jedna hodně aktuální otázka: Odpouštět nebo neodpouštět, zapomenout nebo nezapomenout? Měli bychom snad škrtnout dějiny? Myslím, že nemůžeme dopustit, aby čas dal všemu, co jsme žili, jakýsi nažloutlý, galerijní tón. – *Kadár*: Řekl bych to docela subjektivně takto: Jestli mi někdo zabil tátu, nebudu mu to asi vracet, ale zapomenout nemohu. To je tón našich filmů. Nikdo se nemůže vyhnout odpovědnosti. Nikde a za nic.

To bylo před šesti lety. Dnes sedíme na 88. ulici a mluvíme o tomtéž. Jen se nás to jaksi jinak týká. Budeme umět, dokážeme neuhnout?

Reakce na OBCHOD NA KORZE byla nesmírně zajímavá. Nelze říci, že jenom Židé ho považovali za svůj, za film, který k nim mluví. Jenže mimo střeoevropské země bylo jasněji vidět, že tu jde obecněji o problém humanismu... Já přitom vědomě chtěl postavit pomník všem obětem perzekuce. Vždyť nesmírná zrudnost celé tragédie, toho, co se za nacismu v Evropě stalo, toho, jak k tomu svět pomalu směřoval, se také ukázala až daleko později.

Sounáležitost Židů – ani tak z hlediska národního jako spíš historického – jsem si plně uvědomil až v roce 1967, kdy se pod záminkou antisemitismu objevil nový antisemitismus. Nejednou bylo jasné, a musel jsem to přiznat sám sobě, že takový "socialismus", jaký byl u nás nastolen a od kterého jsme tolik čekali, nic nevyřešil. Ať chci nebo nechci, jsem Žid. A tak jsem si řekl: Proč ne!

Musel jsem se usmát. Black is beautiful! Být Žid je beautiful! Revisionismus je beautiful! Zdalipak si někdy, jen jednou, jedinkrát, některý establishment uvědomí, že jediný důsledek diskriminace, ponižování, rasismu motivovaného jakkoli, biologicky či politicky, je výchova k hrdosti a důslednému odporu diskriminovaných, ponižovaných. Hlásit se k nim se stává nakonec věcí cti a slušnosti. Vždyť právě takový byl i důvod, proč se čeští nežidovští intelektuálové – mnozí z nich s dávnými a proklamovanými sympatiemi k věci arabského národního zápasu – postavili ostentativně na stranu Izraele v době kolem IV. sjezdu československých spisovatelů.

Pak už to nebyl žádný problém. Otázka antisemitismu je stále živá a bude jí vždy použito tam, kde se to politické moci bude právě hodit. Bez ohledu na jakoukoli ideologii. Utěchou bylo, že být Žid nebylo výsadou Židů. Stejně byli Židé Mňačko, Vaculík, vy a tolik dalších. Prostě lidé, kteří se v té době octli na jedné platformě, v jednom zápase.

A vidíte, tady je další důvod mého odchodu. Už nikdy jsem nechtěl znovu tohle slyšet nebo se dostat do situace, kdy bych měl uhýbat a elegantně se omlouvat za to, že jsem náhodou Žid. Takovými lidmi jsem vždycky zhluboka opovrhoval.

Snad je antisemitismus skutečně evropská nemoc, snad v procesu svého historického vzniku zapustil příliš hluboké kořeny... A prozrazuje se někdy náramně legračně. Při diskusi o OBCHODU NA KORZE v pražském Filmovém klubu mne například překvapilo, jak někteří slovenští kolegové – mladí lidé, za války děti, které neměly s ničím nic společného – tvrdili, že to všechno nebylo tak zlé, že je to takové židovské bolestinství. – Jeden židovský kolega režisér mi řekl, že obdivuje mou odvahu svěřit hlavní roli polské židovské herečce. To jsou kořeny, pane! To je jako když Miklós Jancsó udělal kdysi v Maďarsku krásný krátký film o městě se zpusťšenou synagogou, kam se po válce vrátil jediný Žid. V maďarském politickém vedení byla v té době řada Židů a film nebyl nikdy distribuován. Aby nevyvolal zlé duchy!!!

Takže mě dnes vůbec nepřekvapuje, že český kolaborantský tisk připisuje úspěch OBCHODU NA KORZE židovskému vlivu na západě a vůbec mu nepřekáží, že dostal v USA cenu všech církví a ve Vatikánu byl navržen za kandidáta na cenu Office Catholique. Přesto, že katarzí filmu je sebevražda, kterou církev odmítá.

Zkrátka, co se děje je velice dobře vidět v SSSR. Režim prostě vyrábí uvědomělé Židy z těch, kteří by jimi za jiných okolností možná leckdy nebyli. V mém případě se mu to povedlo dokonale a ani mu to nemám za zlé.

Ale základní a zajímavější otázka je: Jak jste se stali Židy vy všichni? Jak snadné bylo vypůjčit si z arsenálu protichůdné ideologie všechno, co sloužilo potřebám denní politiky diktatury v podmínkách východní a střední Evropy!

OBCHOD NA KORZE byl prvním filmem se "židovským" tématem po dvacetileté vaší práci ve filmu. V USA...

V Americe se zásadně snaží ve filmu koupit a prodat ne to, co umíte, ale váš poslední úspěch.

Za tu dobu co jsem tady jsem měl na stole aspoň pětadvacet látek se židovskou tematikou. Zásadně se jim nevyhýbám, pokud mne zajímají, ale shodou okolností jsem všechny odmítl, protože se mi prostě nelíbily.

ANĎEL LEVINE mne lákal z jiného důvodu. Tady byl problém dalšího nesmyslu, antagonismu mezi etnickými skupinami, v němž se mísí problém bílých a černých s otázkou židovskou. V tomto případě o to absurdněji, že bílý i černý jsou Židé. Neschopnost komunikace je tu absurditou na třetí. Značná část obecnstva i kritiky filmu neporozuměla, protože vidí rasový antagonismus příliš primitivně. V nejlepším případě ho chápou z liberálních pozic. Kdežto ANĎEL LEVINE tuto pozici překročil. Literární předloha je půvabná povídka, starý Žid uvěří černochovi, že je anděl a všechno je v pořádku. Já tento konec změnil v pravý opak. Základní nedůvěra znemožňuje učinit krok od jednoho k druhému, a proto příběh končí tragicky. To nemohli mnozí ztrávit a vytkli mi, že jsem porušil etnickou rovnováhu povídky. Jenže mě zajímal obecně lidský problém, za hranicí denních sporů. A tak jsem nevyhověl ani Židům, ani černochovi.

A ještě něco nestačili poznat. Že je v lidské povaze nepochopit šanci, kterou život tak zřídka poskytuje. Z různých důvodů ji většinou mineme,

ať jako jedinci nebo jako společnost. A pochopíme, až už je možná nenapravitelně pozdě.

Jednou bych rád udělal film o tom, jak tragédie židovství pokračuje jako prodloužení válečné tragédie a všeho, co z ní vzniklo. Nebyla ponechána Židům samotným, stala se jen novou záminkou velmocenského konfliktu. Židé i Arabové jsou jen malí aktéři, jejich skutečné zájmy jsou přece zcela vedlejší.

Tak jsme se konečně dostali k tomu, co by zdánlivě – kdybychom to nebyli právě my dva, se vším, co máme za sebou a v sobě – mělo být základním tématem rozhovoru: Jste tu teď dva roky, natočil jste jeden film, stříhal a daboval druhý, připravujete třetí, jste členem Filmové akademie, žijete v centru newyorského filmového světa. Jak byste charakterizoval rozdíly mezi tím, co jste znal v Praze a co jste poznal tady? Jak vidíte zdejší problémy a perspektivy?

Složitá otázka. Moc složitá.

Svou filmovou dráhu jsem začínal už v tzv. znárodněné kinematografii. Ta byla u nás výsledkem dlouhého úsilí tvůrců, kteří vyrostli v kinematografii komerční, a v zásadní přestavbě celé struktury spatřovali řešení nejen otázek hospodářských, ale především uměleckých. Základní rozdíl není ovšem v otázce vlastnictví, nýbrž v tom, že v tzv. socialistických zemích je kinematografie v ideálním smyslu kulturní institucí, kdežto tady, přes všechno úsilí, nic naplat, především institucí hospodářskou. Tam se hodnota produktu má ideálně měřit uměleckou, kulturní kvalitou, tady především rentabilitou.

Jenže nikde nic neexistuje v čisté podobě. V oblasti, kde měla kinematografie vyloženě provinční charakter, se po roce 1945 organizačně i materiálně vybudovala filmová výroba i tam, kde chyběly jakékoli hospodářské základy z minulosti. Do té doby prostě nebyla myslitelná národní kinematografie s evropskými ambicemi například v Rumunsku, v Bulharsku, na Slovensku. Když se na to tedy dívám jen z hlediska existence kinematografie, tak uznání filmové výroby za kulturní instituci, dotovanou státem, doslova vydupalo ze země filmovou tvorbu. I v dobách nejtemnějších mohly tak vzniknout třeba v Československu filmy Trnkovy, v podmínkách komerční kinematografie v tak malé zemi prostě nemyslitelné.

Ideály původních průkopníků znárodnění kinematografie byly ovšem nakonec postaveny na hlavu, místo komerčního producenta se stal producentem stát, reprezentovaný byrokratickým aparátem, jehož zásadní rozhodnutí nebyla motivována ani kulturně a umělecky, ba dokonce ani hospodářsky, nýbrž politicky, nebo spíš mocensky. Kupodivu jsme se v tom však naučili chodit a ani sebetupější aparát nakonec nedokázal zabránit vzniku jistého počtu dobrých filmů.

Je těžké rozhodnout, co je horší, zda tlak ekonomický nebo politický. Asi to závisí na míře tlaku. Není pochyb, že z hlediska ekonomického jsme byli trochu zhýčkaní... Šedesátá léta v Československu zřejmě ukázala, jaké mohou být výhody zespolečenštěné kinematografie. Spojilo se tu několik důležitých momentů: Byrokratický aparát ztratil po tolika průšvících důvěru v sebe sama, došlo k zázračnému spojení sil lidí, kteří byli za výrobu filmů zodpovědní ve smyslu uměleckém, hospodářském i organizačním, byla tu najednou

pozoruhodná kvalita a vkus kritiky, a to všechno dohromady způsobilo, že se v zemi, kde nebyly základní předpoklady o nic lepší než jinde, vydupala ze země kinematografie, jejíž význam se už nedá vymazat z kontextu moderního světového filmu. Prostě, když neexistuje smrtící tlak filmového trhu (nepřimlouvám se za nehospodárnost, zbytečného plýtvání znehodnocenými prostředky bylo v Praze až až), když byrokratický aparát je slabý, degeneruje, a tvůrčí potence má kam vyústit, uvolní se najednou takové množství tvůrčí energie, že zespolečenštěná kinematografie může dokázat svou životaschopnost. Není asi sporu, že v letech 1963-1968 bylo Československo – přes všechny problémy, jež existovaly – zemí s nejlepšími podmínkami pro filmovou tvorbu na světě. Tušili jsme to už tenkrát, ale později jsme si to uvědomili v plném rozsahu.

To všechno, jak ještě uvidíme, souvisí především se zásadním pohledem na kulturu.

Nejlépe to, zdá se mi, formuloval v sedmdesátém roce přítel a dobrý znalec československé kinematografie Lindsay Anderson, který v podmínkách kinematografie západní vytvořil filmy z největších:

Vy víte, řekl mi tenkrát, jak strašně jsem vám fandil. Skutečně jsem si myslel, a myslím si dodnes, že podmínky, za jakých se u vás dělaly filmy, měly všechny předpoklady stát se nejlepšími na světě, a v nejednom smyslu jimi byly. Ale přitom jsem pořád v duchu cítil, že to všechno může být přes noc smeteno jediným hnutím prstu, a nezůstane ani omezená možnost, ba ani naděje.

Tady jsou podmínky většinou nesrovnatelně horší než na jaké jste byli zvyklí. Ale ať se stane cokoli, ať ztroskotáte sebevíckrát, vždycky zůstane nějaká možnost, nebo aspoň naděje.

To je ten hlavní rozdíl.

Kadár trochu smutně přikývl.

V USA je pochopitelně kinematografie organizována na docela jiných principech. Člověk může všechno a nemůže nic. Výroba filmů je tak drahá, distribuce tak nákladná, že si žádný investor nemůže dovolit dlouhodobější ztráty. Ojedinele vznikají filmy mimo rámec existující struktury. Každý takový úspěch je však okamžitě pohlcen komerční strukturou, která se vždycky snaží exploatovat úspěch jednoho díla jeho nekonečným opakováním. Jenže výsledek už nikdy nemůže být stejný.

Strach odpovědných lidí ze ztráty a z neúspěchu je přinejmenším stejný ne-li větší než strach byrokratického funkcionáře z případného ideologického "omylu". Oba mají kupodivu stejný cíl, i když pokaždé jinak motivovaný: dosáhnout širokého ohlasu u obecnosti. Na jedné straně se v tzv. "socialistických zemích" mluví o "diváckém" úspěchu, tady zase o komerčním, měřeném jen a jen výnosem filmu.

V celkové situaci je ovšem jeden podstatný rozdíl, řekl bych psychologický. V Praze byli všichni tvůrčí v podstatě na jedné lodi, a proto mohli a dokonce museli vyvíjet kolektivní tlak. Úspěch nebo neúspěch jednoho byl koneckonců úspěchem či neúspěchem všech. Já se, přes všechny rozdíly mezi námi, trásl o úspěch Němcův či Formanův stejně jako třeba Jasný o úspěch

můj. Konkurenční zášť byla skutečně minimální. Samozřejmě, každý tvůrce je určován svým ego, ale to nehrálo takovou roli, protože jsme si navzájem nepřekáželi. Všichni jsme koneckonců byli státní zaměstnanci. Když někoho vyhnali od rozdělané práce, našel se jen v docela výjimečných případech druhý, který by byl ochoten jeho práci převzít... Tady je každý pro sebe, jeden se nezajímá o druhého, a pokud se vůbec setkají, tedy jen na společenské platformě. Každý pokus o koncentraci sil v zájmu kolektivnějšího cíle je velmi krátkodobý a je determinován téměř výlučně materiálními zájmy.

Pak je tu ještě jiný zajímavý jev. Když člověk žije v téhle zemi, mohl by si myslet, že není nutné, aby film měl obecný úspěch. Země je dost velká, aby různé filmy mohly mluvit k různým druhům či složkám obecnstva, a přesto si na sebe vydělaly. Jenomže nesmírné náklady, spojené nejen s výrobou, ale i s distribucí, bez ohledu na to, zda jde o film "malý" nebo "velký", způsobují, že investor nese pořád stejné riziko. Proto existuje jenom velký úspěch nebo žádný úspěch.

Každý pokus o film končí nakonec vždycky u některého z tzv. "velkých". Když jsem začal dělat film a mluvil se členy štábu, tak první otázka lidí, zúčastněných na výrobě a nikoli na financování, nicméně zněla: Vydělá ten film peníze nebo nevydělá? – Jejich zájem byl velice upřímný, protože od odpovědi na tuto otázku závisí i jejich příští práce. Byl jsi na finančně úspěšném filmu, budeš zas. Byl jsi na propadáku, kdoví, co je po tobě. Neexistuje nic takového jako vydobytá pozice. V našich podmínkách se úspěchy sčítaly a okamžitý neúspěch neměl rozhodující význam. Tady se po každé začíná znovu. Překvapil mne například i strach renomovaných režisérů o příští práci. Každý režisér se snaží zajistit si další práci už během natáčení, pro případ, že film, který točí, by byl neúspěšný a jeho vlastní cena eventuelně klesla. Neboť jeho cena je přesně taková, jaká je cena jeho posledního filmu, měřená jen a jen komerčním úspěchem.

Typická je i úcta či neúcta k jménu. Máš-li úspěch, nemá úcta meze: Antonioni. Pak film nebyl úspěšný a všichni přes noc zapomněli na předchozí slávu.

Zkrátka, situace tady a tam je v každém směru diametrálně rozdílná. Samozřejmě, i v Americe se všechno bouřlivě vyvíjí, staré struktury se rozpadají, zaběhané formule sterilní, film je v krizi, v jaké dosud nebyl, je tu vliv evropského filmu, nastupuje nová, velice dynamická generace. Všeobecně se ví, že se něco musí stát, a hledají se nové cesty. Jenže starým způsobem. Není žádná vyhraněná tendence, nikdo přesně neví, co. Noví lidé, kteří se dostávají na vedoucí místa, přicházejí s vágní představou, jak vytvořit něco nového, ale okamžitě se octnou v zajetí starých tlaků, protože to hlavní, komerční struktura, se nemění. Povedeli se někomu vybočit z řady a udělat úspěšný film, nikdo neanalyzuje důvod úspěchu ani jeho pravou kvalitu. Je tu jen snaha tento úspěch stejným způsobem opakovat. A tak všechno nové okamžitě degeneruje. Jeden rok se jeví *Easy Rider* jako spása a všichni se vrhnou tím směrem. Druhý rok je to *Love Story*, a všichni vyrazí přesně na opačnou stranu. Noví náčelníci, kteří se překvapivě rychle mění, nevědí více než staří. Prostě jen nenosí tra-

diční business suit, mají dlouhé vlasy, nebo delší, ale pracovat musí chtěj nechtěj starým způsobem.

Přitom není dnešní krize amerického filmu docela přirozená. I když odumírá určitý druh tradičních kin (lidé prostě méně chodí do biografu), spotřeba filmů vzrůstá (díky televizi, ovšem za cenu kvality). Nehledě k tomu, že stojíme doslova na prahu kazetové éry. Potřeba produkce tu tedy je. Krize je spíš projevem všeobecného zmatku, paniky, toho, že se současně objevují jevy různého druhu: rozpad tradiční struktury, starého pohledu, vznik nového obecnstva, jmenovitě mezi mládeží, nové technické perspektivy. To vše, spolu se stále napjatější okamžitou politickou situací, vytváří atmosféru, která vůbec neodpovídá onomu stále jedinému a jedině směrodatnému měřítku, jímž je komerční výsledek. Proto ten zmatek, proto se každému velice uleví, když *Love Story* zaznamená obrovský kasovní úspěch. Myslí si totiž, že našli nový klíč, když už se rozbil starý "star system" a žádné jméno už není zárukou úspěchu.

Pod vlivem úspěchu několika režisérských individualit a neobvyklých témat začali producenti najednou klást důraz na režiséra. Jenže i tyhle výhry jsou jenom střídavé, a tak nečekaný úspěch *Love Story*, jež nemůže vykázat jedinou individualitu, jež by byla sama o sobě "tahák", vedl nakrátko k obnově mýtu tzv. studio pictures. Zás je tu nimbus neomylného studia, které dovede přesně namíchat cocktail jaký obecnstvo miluje a jemuž tedy po právu patří odpovědnost i vavřín. Jenže ani to není konec a k trvalému návratu tímhle směrem nedojde. Naopak, zmatek a hledání se budou stupňovat, výroba se bude dále atomizovat. Ale hledání bude probíhat jen v rovině opakovaných individuálních pokusů, nikoli v podobě cílevědomého soustředěného snažení. Každý běží o své újmě a uvidí se, kdo doběhne. Jenže tím dojde přece jen i k většímu počtu individuálních průlomů. Velkou roli jako vždycky, sehrají mladí. Obecnstvo i tvůrci. Neboť tak jako odmítají staré, vžitě formy establishmentu v jeho celku, odmítají i staré formy existence kinematografie.

A práce na filmu?

Výrobní proces o sobě se příliš neliší od naší zkušenosti. Lidé pracující ve filmu jsou po technické stránce velice zdatní profesionálové, ale zase ne zásadně lepší než ti, na něž jsme byli zvyklí. Pracují ovšem v lepších technických podmínkách. Kterýkoli evropský režisér si rychle osvojí zdejší praxi při natáčení.

Rozdíl je však v tom, že se každý velice bojí o svou práci, a snad proto jsou daleko méně samostatní než jejich evropští a dokonce středoevropští kolegové. Princip je vyhovět. Svou práci dělají přesně, ale přímo se děsí vlastní iniciativy. Když jsem řekl asistentovi: Povězte mi, co se vám nelíbí... byl náramně překvapený. Nikdy mi to neřekl, ale také do filmu nikdy nepřinesl nic svého. Stejně se vyděsil maskér, když jsem ho požádal o různé návrhy řešení. Předpokládal přesnou instrukci.

Tady prostě není čas na vzrušující hru, kterou jsme hrávali v rámci společného tvůrčího vypětí. Jenže tahle hra, to je ve filmu tvorba.

Pokud režisér nemá kolem sebe pevný okruh lidí, vybudovaný dlouhou prací, je nesmírně sám...

A organizačně?

Nejvíce času a energie sežene dát dohromady tzv. deal. To jest než se všichni agenti a advokáti dohodnou o složení a dělení příštího koláče. A než se najdou peníze. Ne ty velké peníze, ale tzv. front money, na vypracování prvního projektu. A než se dá dohromady tzv. package, režisér, autor, herci.

Moc mě zarazilo, že v zemi s takovou filmovou tradicí se věnuje tak malá pozornost scénáři. Například si nelze dovolit luxus ztratit jistý čas na to, aby člověk zjistil, zda manželství, dohodnuté u stolu, je z tvůrčího hlediska vůbec možné. Scenarista neřekne ani svůj názor na látku, dokud nemá v kapse smlouvu, Nikdy není dost peněz ani na vytvoření ostatních podmínek pro literární přípravu filmu. Pokud nemáte od začátku výsadní postavení dané jmenovitě styky či posledním úspěchem, ztratíte tolik energie než se dá projekt vůbec dohromady, že na samotnou tvorbu zbývá poměrně málo.

Tady jsme se najednou na sebe koukli a oba jsme se dali do smíchu. V Praze se říkávalo, že režisér, který prošel vyčerpávajícím zápasem s politickou byrokracií se doslova doplazí k začátku natáčení a je na konci sil ve chvíli, kdy by měl začít s vlastní tvorbou... Kolikrát jsme to slyšeli, kolikrát sami říkali.

Natáčení je vzhledem k tvrdým normám odborů a jejich postavení tak drahá záležitost, že se v podstatě bere jako nutné zlo. Poměrně mnoho času stojí naproti tomu dokončovací práce, hlavně proto, že je na nich zaměstnáno kupodivu málo lidí. Kdyby se zkrátka věnovalo víc peněz na přípravu – a ve srovnání s tím, co se vydá potom, jde o velmi malé částky – byly by filmy lepší a hlavně mnohem levnější. Jenže o to nejde.

Měl jsem například točit film podle velmi úspěšného románu, o jehož zfilmování se producent dlouho snažil. Jednat jsme začali někdy na začátku roku 1970 a oběma nám bylo jasné – šlo o zachycení světa schizofrení dívky, realita a pomyslný svět se neustále mísily – že realizace bude obtížná a film bude potřebovat důkladnou několikaměsíční přípravu s klíčovými členy štábu (kameraman, výtvarník, kostymní poradce). Osm měsíců jsem se pokoušel prosadit tuhle samozřejmost, argumentoval jsem, že budeme-li improvizovat, bude film nakonec pětkrát tak drahý, že v tomto případě improvizovat ani nelze a že mne v tuto chvíli nezajímá, kdo bude hrát hlavní roli, protože to se může vyřešit během příprav... Koukali na mne jako na hlupáka, který nechápe, co je důležité. Přesto – a možná právě proto že šlo o velmi renomovanou firmu, zabrala diskuse o obsazení jedné z hlavních rolí celou dobu příprav a nikdo se nemohl hnout. Když byl konečně celý štáb pohromadě a my znovu vyložili problémy, před nimiž stojíme, pochopili všichni, že není možné začít jen tak točit, nechceme-li si připravit totální katastrofu. Než by byli dali čas a prostředky na přípravu, což by bylo umožnilo dostat se do rámce finančního limitu, raději v poslední chvíli film odtroubili. A všem se ulevilo.

Prostě, člověk by předpokládal, že v zemi se zdejší tradicí lidé vědí, co film potřebuje. Ale kdepak. Plýtvá se milióny, šetří na centech, důležité je co probíhá bankovními kontokorenty, computery, ne to, jestli z toho nakonec něco pořádného vznikne. To je jedna ze záhad zdejší ekonomiky, na kte-

rou jsme asi krátkí. A tak se v různých systémech různě vyhazují peníze a ničí hodnoty a problém tvůrce zůstává v podstatě pořád stejný.

Ovšem jedno je zásadně jiné: otázka herecká. Zatímco v Praze jsme ztrávili velkou část natáčení čekáním na herce, kteří nebyli výlučně k dispozici filmu, je tady herec – většinou velice disciplinovaný – k dispozici celých 8 až 9 hodin natáčení. Nemyslím teď na hvězdy – s nimiž je obvykle zvláštní problém – nýbrž na představitele jednotlivých rolí.

Z toho, co už jsem řekl, vyplývá, že chce-li si tvůrce zachovat jakous takous kontrolu nad filmem, je nezbytné, aby byl sám producentem nebo spoluproducentem. To samozřejmě neznamená, že tuto funkci bude skutečně vykonávat. Ono nejde ani tak o funkci ekonomickou či organizační, ale prostě o zachování tvůrčí integrity. Moci rozhodovat o takových věcech jako je třeba obsazení nebo konečný střih filmu, to byla až donedávna výsada velice malého počtu režisérů. Funkce producenta je tu docela jiná než jak jsme ji znali, a producent pramálo odpovídá naší zjednodušené a naivní představě ne sice primárně tvůrčího činitele, ale člověka, který zná film po všech stránkách a pomáhá zrodu věcí. Producent se tu většinou nesnaží o nic jiného než koupit úspěšnou látku, dát dohromady package a pak jít a prodat to všechno někomu z velkých. Tomu, jak se tohle dělá, rozumí perfektně. Jeho znalost filmu je naproti tomu většinou minimální až žádná, ale práva má všechna.

Teď, když miji doba starů a režiséři se dostali do popředí, zjistili většinou, že tuhle úlohu mohou hrát sami, včetně role, která připadá producentovi při dělení tzv. koláče. Něco, co jsme taky neznali a co nás ani nezajímalo.

Tohle je nesmírně důležité pro evropské režiséry, kteří většinou nepotřebovali hrát roli producentů. A osoba tzv. nezávislého producenta nic neřeší, protože žádný není skutečně nezávislý a všechno nakonec zase končí tam, odkud peníze dostává. Velké společnosti mají jméno, garantují kredit, a za to berou vysoká procenta. Ony pak také požadují na tzv. nezávislém producentovi, co on zase požaduje na režisérovi. A to už je lepší být si producent sám.

Ideální producent je tedy sen. Nejmenuje se ten sen Elmar Klos? – Usmál se, zvedl obočí...

Já začal, to už jsme říkali, rovnou ve znárodněné kinematografii, jiný systém jsem neznal. Klos věděl hodně o filmovém nospodářství. Od samých začátků prosazoval hospodárnost výroby a já to vždycky cítil jako utlačování z jeho strany. Přitom měl samozřejmě pravdu. Způsob jakým se dělají filmy na východě, jmenovitě v SSSR, to je vyložený luxus.

Ale máte pravdu, čím víc se dívám zpátky na dvacet let spolupráce s Klosem, tím víc chápu, že on byl skutečně ideální producent. V nejširším slova smyslu. Kultivovaností, znalostí, rozhledem, a navíc perfektně rozuměl všem složkám tvůrčího i výrobního procesu, od dramaturgie, režie, střihu, po produkci, organizaci, techniku. Přitom měl velký smysl pro nutnou diplomacii a byl vynikající pedagog. Nepotkal jsem tu člověka s podobnou kapacitou. A kdybych měl definovat ideálního producenta, kterého vidím jako osobnost *pri-*

měrně tvůrčí, pak je to definice skutečně shrnuta ve jméně Klos. Právě díky jemu jsme si při všech tlacích, jaké jen existovaly, zachovali určitou nezávislost. Jeho zásluhou, tím, že jsme jako dvojice byli do takové míry soběstační, jsme byli poměrně málo zranitelní. Nevím, kdo by byl vydržel – myslím v tvůrčím smyslu – ránu, jakou jsme dostali v osmapadesátém roce. Kdybych někdy našel takového producenta tady, bylo by všechno snadné. Ani nevím, jestli si Klos tenhle svůj obrovský význam uvědomoval. Tady ho snad lze srovnat jen s Thalbergem, nebo s thalbergovskou legendou. Ale já bych stejně neměnil. Ani nevím, jestli Klose kdy docenili doma. – A ještě něco. Dovedl se fantasticky přizpůsobit, nikdy se nesnažil tvrdohlavě prosadit svůj názor. A když nesouhlasil, vždycky našel způsob, jak dosáhnout nejlepšího výsledku.

Když jste mluvil o československé zkušenosti, zmínil jste se a významném podílu kritiky na tom, čeho bylo dosaženo. Chtěl byste i tady srovnávat?

Jedinečný jev československé kinematografie šedesátých let přídělil i kritice zřejmě jedinečnou roli. Byl tu prostě společný zájem velké skupiny tvůrců a velké skupiny kritiků, jimž šlo v podstatě o totéž, to jest o československý film. Tak se stalo, že kritika v jedné řadě s tvůrci probíjávala určité tendence, aniž se přitom zpronevěřila své základní povinnosti, slevila ze svých měřítek. Kritika dokázala rozpoznat, které jsou progresivní tendence, nerecenzovala, nýbrž analyzovala, nesnažila se pochlebovat ani tvůrcům ani obecenstvu a hlavně neprovozovala svou vlastní exhibici, k níž by jí film mohl poskytnout vhodnou záminku.

Tady má kritika jinou funkci, protože i funkce tisku je jiná. Proto se s čímsi, jako byla tato kritická fronta a její tlak, nesetkáme, ačkoli by to americká kinematografie v současné situaci velice potřebovala. Kritika je tu víceméně vodítkem pro obecenstvo a má v tomto směru až příliš velkou moc. Nemůže sice film udělat – na rozdíl od československé kritiky v šedesátých letech – ale, také na rozdíl od ní, ho může zabít. Nepříznivá kritika v New York Times může film totálně zničit. Takovou moc neměl v Československu v šedesátých letech žádný kritik či list, ani když se pokusil proti filmu poštvat politický a policejní aparát. Přitom je pramálo skutečných rozborů, většinou jen impres, recenze. Nechci pochybovat o integritě zdejších kritiků, ani o jejich osobní nezaujatosti, ale jedno je fakt: kritika jako celek tady není angažovaná na osudu kinematografie. – Téměř úplně chybí těsný, přátelský kontakt s tvůrci, který v Praze i v Bratislavě existoval aniž vedl ke snížení náročnosti a tvrdosti kritiky. Naopak, takový vztah pomáhá kvalitě kritiky, a kde ho není, je to na kvalitě cítit.

Zajímavá je i otázka podílu kritiky na filmové reklamě. Z hlediska publicity nejen filmu, ale i kritika. Jen tato druhá polovina reklamního zájmu vysvětluje, proč například kritik neprotestuje, když reklama vytrhne z jeho textu citát, který je v této podobě v rozporu s jeho celkovým stanoviskem. Přitom třeba dvacet různých citací v jediném inzerátu vůbec nemusí dávat představu o skutečném mínění kritiky. Nu, a kdo už čte, prosím vás, vážné, seriózní kritiky, kteří pochopitelně existují.

Tak jsme se v kruhu dostali k začátku: Mnoho záleží na celkovém pohledu na postavení kultury ve společnosti.

Film, nedíváme-li se na něj prostě jako na zboží, potřebuje mecenáše. A kdo jiný může být ve dvacátém století mecenášem v takovém rozsahu než stát, nebo jiná materiálně silná společenská instituce. Jenže tradiční americký strach z jakéhokoli zásahu státu, společnosti, do individuální sféry, je tak veliký, že samo pomýšlení na cokoli takového se jeví jako hrozný sen i těm filmovým tvůrcům, kteří by jedině touto cestou získali možnost většího tvůrčího rozmachu. My samozřejmě známe nejen přednosti, ale i nebezpečí společenského zásahu, a můžeme proto tenhle postoj pochopit. Ale stěží přijmout. Víme totiž, že se tak kinematografie sama odsuzuje k pohybu v začarovaném kruhu. Nové tendence mají naději jen tehdy, když se záračnou nadějí sejde komerční, úspěch, s uměleckou kvalitou. To je při dnešním stavu obecenstva nutně jen výjimka. Systém takovým výjimkám nepomáhá a ony zůstávají izolovaným jevem mimo proud.

Kdyby ovšem existoval zásadně jiný pohled na kulturu a film byl uznán za její součást, bylo by i bez většího vměšování státu možné najít řadu stimulů pro uměleckou filmovou tvorbu. Ty by pomohly prolomit začarovaný kruh komerčního režimu a posílily nové tendence, nové myšlenky. Občas se takové snahy objeví v západní Evropě. V americkém měřítku by některé evropské léky – jako prémie, daňové úlevy, záruky, půjčky filmovému umění – musely sehrát velkou roli.

Nestane-li se něco, bude začarovaný kruh neustále reprodukovat staré a je těžké si představit, jak v této mimořádně filmově nadané zemi vznikne nová kinematografie.

Trval jste na tom, že se musíme vrátit k otázce odpovědnosti, spoluviny intelektuálů na stalinismu připomněl jsem.

Je to všechno tak těžké. Kdykoli o tom člověk mluví, vždycky se přistihne, že se nějak ospravedlňuje.

Intelekt asi nemění nic na faktu, že dokud nevystoupíš z vlaku, nevidíš, kam se řítí. Dokud se nepodíváš zvenčí. Pak můžeš třeba zase nastoupit, když myslíš... Dokud je člověk ve vlaku, je instinkt často lepším rádcem než intelekt. To platí opět mimo ideologická znaménka. A není bez zajímavosti sledovat, kdo se z naší zkušenosti ne světlě poučil a kdo ne.

Pak: Člověk těžko přijímá vlastní porážku. Pro politika je porážka méně bolestná než pro intelektuála, umělce, u kterého jde o životní tvorbu a o zjištění, že stála na falešných premisách, které si sám vytvořil. Takové konstatování je náramně nepohodlné. Proto se honem zapojí intelekt, uzná se, ano, chyboval jsem, zaplatil jsem daň, ale... a jenže tím *ale* jsme zase přesně tam, kde jsme byli.

Někdy to vede k naprosté iracionalitě, k protismyslu. V roce 1968 když už Ruská armáda dávno okupovala Československo, bylo pořád dost a dost takových, kteří byli ochotni debatovat, zda to bylo ze sovětského hlediska rozumné, moudré. Jak dlouho trvalo, než jsme pochopili, že co se nám zdálo protismyslné a absurdní, bylo naprosto logické. 10 kilometrů od nás, od Bratislavy, lidé viděli, chápali, a my nic. Co to je? Voluntarismus,

prání otcem myšlenky, pud sebezáchovy? Jako ti, co v koncentracích nevěřili, že půjdou do plynu?

Ale povězte, kdybychom to byli věděli, viděli, pochopili, co bychom byli udělali? Teď jsme u toho. Byl jsem s delegací v Budapešti v říjnu 1956. Den před manifestací u Bémovy sochy jsem přijel z Prahy. Říkal jsem maďarským přátelům: Hoši, co to děláte, vždyť tohle může špatně skončit, Rusové to tak nenechají. Byli samí komunisté, znal jsem je léta, smáli se, prosím tě, tam u vás, ty tomu nerozumíš, nic se nemůže stát, všechno je v pořádku. A my zvenčí viděli, kam ten vlak jede.

V osmašedesátém jsem měl na karlovarském festivalu velkou diskusi s maďarskými přáteli, kteří to všechno prožili. Před i po. Strašně jsme se pohádali, tvrdil jsem jim, že ničemu nerozumějí, že jsou oportunisté, že je všechno v pořádku, nám se přece nemůže nic stát, my nejsme Maďaři. – Nejste, ale oni jsou pořád stejní... Nedohodli jsme se.

Tahle výměna pozic je až groteskní. A snad vysvětlí víc než dlouhé úvahy. – Je konec pohádek. Neplatí polehčující okolnosti. Historie tvrdě tres-

tá a bude trestat nejen vědomé ospravedlňování události a sebe sama ve jménu víry a dobrých úmyslů, ale i nevědomost a naivitu. A tohle zdaleka neplatí jenom pro nás, kteří jsme koneckonečů už svoje zaplatili.

Ale pro nás zůstává ta otázka: Co bychom byli dělali, kdybychom to byli pochopili. My. Konkrétně my. My dva?

Taková otázka bez odpovědi. Hodně jsme za ni zaplatili.

Nebo jiná: Odejít ze země, zůstat?

Nejtěžší asi je přiznat sám sobě, že tě někde už není zapotřebí. Lékař si může říkat, že je ho zapotřebí. Ale intelektuál? Ve vojensko policejním okupačním režimu, kde nemůže mluvit, publikovat, vykonávat cokoli ze své funkce intelektuála? A přesto...

Otázky bez odpovědi. Neodbytné průvodkyně našich životů. Navždycky. Občas z nás vykřesají jiskru pravdy, zrůko poznání. Ale s ním zároveň novou otázku. A tak pořád dokola.

A.J.L.

Muž, který musel zemřít

PŘEMYSL JANÝR

Ve večerních hodinách 20. srpna 1968 – předsednictvo KSČ v té době jednalo o nastávajícím sjezdu strany aniž by tušilo, že motory tanků, které jeho konání mají znemožnit, jsou již nastartovány – vládla v kanceláři šéfa pražské StB Bohumila Molnára hektická atmosféra. Molnár se právě vrátil z porady u náměstka ministra vnitra Viliama Šalgoviče a dal se do práce: sestavit komando, které ráno zatkne «jménem vlády ministerského předsedy Aloise Indry» Dubčekovu garnituru.

Ani o jednom ani o druhém jsem neměl tušení. Vrátil jsem se domů ze zvláštního rozhovoru. Z rozhovoru s Rudolfem Barákem, ministrem vnitra v letech 1953-61, který tehdy bydlel nedaleko ministerstva národní obrany na Letné a z mé návštěvy neměl očividně žádnou radost; mluvili jsme spolu prakticky ve dveřích. Ostatně – byl teprve krátkou dobu na svobodě, v. r. 1962 byl zatčen osobně svým nástupcem ve funkci ministra vnitra, Lubomírem Štrougalem, dnešním předsedou vlády.

Důvodem mé návštěvy nebyl jeho osud (byl ve funkci v období, kdy justiční vraždy ještě jely na plné obrátky) ale osud jedné z jeho obětí, vedoucího politika poválečné éry, Bohumila Laušmana*. Jeho osud byl totiž tak zamotaný, že ani v době, kdy se otevřely tajné archivy, nemohl být zcela objasněn. «Můžete mi pomoci při mém pátrání? Můžete mi říct, kdo vlastně vězí za Laušmanovým únosem?» Barák na moji otázku tehdy zavrtěl hlavou: «Ne, protože jedna osoba, která se na tom podílela, je ještě ve vysoké funkci».

Tehdy jsem to považoval za zbabělost. Dnes vím, že to byla opatrnost, i když ani Barák tehdy

asi nemohl tušit, že tato osoba ve stejnou hodinu připravuje další zločin, zavlčení legálních reprezentatů státu.

* * *

Božíhodovou pohodu v Siedlerstrasse v Salzburgu v r. 1953 přerušila eskorta amerických silničních křížníků. Přijížděly z nedalekého sídla CIA v Hellbrunnergasse, ale taky až z Mnichova a Frankfurtu. Důvod zůstal obyvatelům dlouhou dobu neznám.

Až 4. února následujícího roku se objevila zpráva:

«Poplach tajné služby kvůli českému politikovi – záhadné zmizení někdejšího místopředsedy vlády».

O týden později měly noviny jinou verzi:

«Pronásledovatel Němců Laušman věděl příliš mnoho a šel sudetským Němcům na nervy – Američané na něho uvalili ochrannou vazbu».

Po několika týdnech přišlo americké dementi, že by Laušman byl u nich zadržován.

Noviny však měly pohotově i jiné verze.

Stojí za to je citovat:

«Výbor českých sociálních demokratů, který se ustavil v zahraničí, vyloučil Laušmana jako jednoho z prvních ze strany. Ani po jeho útěku do zahraničí se Laušmanovi nepodařilo dosáhnout spojení s reprezentativními orgány československých emigrantů. Stejně nebyly příliš úspěšné jeho snahy získat podporu bělehradské vlády a dostat se tak z postavení outsidera... Nebyl jediný, i jiní byli od agentů-provokatérů získáni ke službě

jako špióni. Jako odměnu dostali slib, že na ně bude pamatováno při velkých «liberálních» reformách, které mají být uskutečněny blahovolným Malenkovem... Ostatně tito provokatéři udávají i bližší podrobnosti... tak se Kreml usnesl přistříhnout českým stalinistům křídla, zavést opět systém více stran a dát zemi vládu Národní fronty s nekomunistickou většinou pod sociálnědemokratickým vedením... Moskva údajně ještě váhá mezi Fierlingerem a Laušmanem... » (2).

Po Laušmanovi však chyběla jakákoli stopa. Fantasie senzacechtivých pisatelů rychle vyschla. Také CIA byla se svým pátráním brzy v koncích. S detektory lži a jinými «nejmodernějšími metodami» nezjistila o mnoho víc, než jim řekla stará bytná, u níž Laušman bydlel: je pryč, v bytě zůstaly na stole dvě skleničky a nedopitá láhev, všechny šaty i prádlo zůstalo ve skříních, nic nenasvědčilo o nějakém odcestování.

Rakouské úřady samy «byly na věci jen okrajově zainteresovány», jak tehdy prohlásil policejní ředitel Dr. Wessely. K jejich škodě. Díky tomuto nezájmu mohl jeden z aktérů únosu provozovat svoje špiónážní řemeslo v Rakousku až do r. 1968 a pak policii před nosem upláchnout do Prahy.

Dokonce někdejší Laušmanův rival o funkci předsedy strany, Zdeněk Fierlinger, který se díky svým dobrým službám vyšvihl mezi tím do funkce člena politbyra KSC nevěděl, co s Laušmanem je a v únoru 1954 ho obvinil, že je to zrádce, který s Američany na Západě kuje pikle proti republice (4).

15. května 1954, téměř 5 měsíců po svém zmi- zení, se Laušman objevil v Praze na tiskové konferenci.

Předseda tiskové konference prohlásil, že se Laušman dobrovolně vrátil 25. prosince 1953. Laušman na to pak navázal: «Jak zde uvedl před- sedající, přešel jsem skutečně dobrovolně státní hranice 25.12. a dal jsem se k dispozici čs. úřa- dům. Nebudu se k tomu tedy vracet». Velmi obšírně pak mluvil o činnosti emigrace: «Emigra- ci si Američané vydržují, aby ji použili v rámci svých válečných plánů. Viděl jsem, jak proti vůli většiny západoevropského lidu nutí západní vlády k šílenému zbrojení, jak organizují válečné zá- kladny a jak i československou emigraci k tomu využívají. V tom směru velká část zrádné emigra- ce tyto plány podporuje, i když vidí, že jde o bytí a nebytí československé republiky... ».

Nebylo by samozřejmě správné nevidět jeho prohlášení právě v kontextu toho, kde bylo učině- no – totiž v Praze a v kontextu toho, čemu sloužilo – podpoře režimní propagandy. Ale stejně tak nel- ze zapomenout, že mnohé se mu říkalo snadněji, poněvadž i na Západě tehdy byly možnosti další- ho vývoje vztahů k Východu posuzovány rozdílně; připomeňme si jen negativní stanovisko ně- meckých sociálních demokratů k německé míro- vé smlouvě a k vytvoření evropského obranného společenství.

Pokud jde o čs. emigraci, je nutné si přiznat, že její-mírně řečeno – část sázela na vojenský kon- flikt mezi Západem a Východem, aniž si uvědomo- vala jeho důsledky. Laušman počítal s možností vnitřních změn v rámci nového vývoje, který na- stal v SSSR po Stalinově smrti. V tom bylo také jádro jeho konfliktu s «oficiální reprezentací» emigrace a to vedlo také ke kampani, v níž byl oz-

načován jako komunistický agent, který se vrátil do Prahy (3).

Když odhlédneme od stupidních útoků «Kanad- ských listů» a jiných emigračních tiskovin, vedl hlavní útok v tom smyslu žurnalista českého pů-vodu Paul Barton. Od něho pocházely hned po Laušmanově zmizení první články «Neue Züri- cher Zeitung» a v srpnu 1954 vydal bružuru «La communauté européenne de détente, le drame de l'émigration dans la guerre froide» (Společenství pro uvolnění v Evropě, drama emigrace ve stude- né válce). Už ve zmíněném článku NZZ rozšiřoval versi, podle níž Laušman byl už měsíce ve spojení «s agenty pražské, když ne moskevské vlády». A že nebyl sám, kdo byl naverbován jako agent pro- vokatér, že jsou i jiní mezi emigranty, kteří byli zís- kání jako špióni a dodavatelé zpráv. Za to jim mělo být slíbeno, že na ně nebude zapomenuto při reformách, ke kterým má dojít pod patronací Malenkova. Jak dále rozváděl, byl Zápotocký – tehdy president – na podzim 1953 srozuměn s vy- sláním Gustava Klimenta (tehdy ministra sociální péče) do Paříže, aby se tam setkal s Laušmanem. K tomu však nedošlo, protože Kliment onemoc- něl a zemřel. A – podle Paul Bartona – Laušmano- vo zmizení nevyvolalo u jeho přátel žádný po- plach, protože «zřejmě věděli, co má v úmyslu».

V pozdější brožuře Paul Barton tyto «informa- ce» ještě dále rozšířil: tak prý 17. listopadu 1953 se Laušman setkal v Paříži v doprovodu svého (nejmenovaného) přítele dokonce s tamnějším československým velvyslancem Rudolfem Součkem. Měl s ním mít rozhovor o možnosti setkání s čs. ministrem zahraničí Václavem Davidem, který byl údajně Laušmanovým spolužákem.

Bylo by zbytečné rozebírat ostatní «odhalení», i když jde o kombinace zdaleka ne nezajímavé. Tak k setkání se Součkem nikdy nedošlo, Václav Da- vid nebyl Laušmanovým přítelem.

O jeho tehdejších odhadu situace čtu v jeho do- pise důvěrnému příteli z 12-7-1953:

«Události v ČSR, Německu a případ Berijův svědčí jenom o pozvolném rozkladu sovětské hrů- zovlády. Čekám v nejbližší době nová velká pře- kvapení, ale nečekám, že se už blíží chvíle, kdy by- chom měli "pakovat kufry"*. Přes dětinsky – hloupé deklarace "Rady" (pozn.: Rady svobodné- ho Československa) i jiných "Rad" jsem i nadále pevný, střízlivý optimista».

Zvláštní roli sehrál dopis, který Laušman napsal jednomu ze svých důvěrných přátel ing. B. Kru- pičkovvi 23-12-1954, tedy v den únosu. Poněvadž podle Reutrovy kanceláře ohlásil pražský rozhlas původně, že Laušman přešel hranice 19. prosince, Krupička dopis zveřejnil jako důkaz, že informace je nesprávná. Některá – malá – místa v něm začer- nil, poněvadž se týkala osobních věcí.

Jedním z takových míst bylo i ve větě «Tam, kde jsem se omluvil (psal jste koncept), musím být bezpečně 16., resp. 17.I.» a dále začerněno:

*) «Rozklad bude pokračovat a to souměrně s tím, jak se bude konsolidovat západ. Bohužel zatím dědeček Churchillů hází za postraňky, Francouzi mají zájem především na ape- ritivu a na žrádle, Italové se topí v kalužině politické tem- noty a hmotné bídy. Jenom Němci rostou».

«Jsem v situaci, že již nemohu prosazovat odložení. Jak víte, žádal jsem o odložení po 20.1., ale tam se jim to zase nehodí. Měl jsem totiž už doma zprávu, takže Váš koncept jsem mohl doplnit, že přijímám. Chci však doufat, že to do té doby vyřídíme. Cestu moji (viz Váš koncept) považujte za přísně důvěrnou». Jak je však zřejmé z předchozích dopisů, šlo o cestu do Jugoslávie k některým jednáním z oblasti jugoslávského zahraničního obchodu. Nevím, proč je ing. Krupička pisatelům nedal k dispozici – velká bublina by byla dávno splaskla.

* * *

Průběh tiskové konference s Laušmanem, přenášený v radiu, jsem poslouchal na táboře Svatopluk na Slavkovsku. Byla to skutečně doba, kdy se děly věci dříve těžko představitelné. V Rudém právu vyšlo doslovné poselství amerického prezidenta Eisenhowera a mnoho věcí, které jsme jako političtí vězni hltavě četli od předu dozadu ve snaze rozšifrovat změny, ke kterým očividně docházelo. S tohoto pohledu se nejevil Laušmanův návrat jako nic nemožného. O spekulacích západního tisku jsme nevěděli a tím méně jsme byli schopni si ho zasadit do souvislostí vnitropolitického vývoje té doby. Nebyl totiž sólovou akcí bezpečnosti.

Krátce po Stalinovi zemřel jeho věrný služebník Klement Gottwald, šéf KSČ a «strůjce únorového vítězství nad reakcí v r. 1948». Ačkoli tím otevřel «cestu k socialismu», byl socialismus rok od roku vzdálenější chimérou. Počátkem r. 1953 se hospodářská situace zhoršila natolik, že k 1. červnu bylo nutné provést měnovou reformu, která znehodnotila drastickým způsobem peníze obyvatelstva. Jako odpověď na to obsadili plzeňští dělníci radnici, vyházeli obrazy Stalina a Gottwalda a rudé vlajky a volali po svobodných volbách. Také v ostatních průmyslových centrech, v Ostravě, Praze, Strakonících a jinde došlo ke srážkám dělníků se státní mocí.

Oficiální propaganda to přišla na krk «buržoasním provokatérům a jejich pomahačům z řad pravicových sociálních demokratů» (5). A přirozeně také štvavým vysílačkám ze zahraničí. Laušman patřil k jejich spolupracovníkům a jeho příspěvky měly mimořádný vliv: jeho, který 1945 provedl znárodnění průmyslu proti původním námitkám komunistů, bylo těžké před dělnictvem obvinít z toho, že chce vrátit továrny dřívějším majitelům. A krom toho byl představitelem onoho hnutí, které komunistům zvláště leželo v žaludku, sociální demokracie.

Náhodně nebyla zvolena ani doba jeho vystoupení: den před volbami do národních výborů, jejichž výsledek – i když o něm nikdy nemohlo být pochyb – nebyl komunistům lhostejný. Obávali se, že by procento záporných hlasů mohlo být příliš vysoké (13). Aféra Laušman měla národ přesvědčit, že není jiné cesty.

Byl jsem tehdy, jak jsem se zmínil, zavřen. Koncem r. 1954 začal příliv nových vězňů, většinou bývalých sociálnědemokratických funkcionářů. Teprve mnoho let později, po propuštění, jsem pro to dostal vysvětlení.

Paralelně s akcí Laušman rozjela StB akci «sociální demokracie». Hlavní roli v ní přidělila něk-

dejšímu vysokému funkcionáři strany, dr. Vojtovi Erbanovi. Asi už jako důstojník východní Svobodovy armády uvízl za drápek NKVD a později ho měla StB v hrsti, protože na sjezdu sociální demokracie v Brně na podzim 1947 nepodporoval komunisty forsírovaného Zd. Fierlingera. Jako agent provokatér byl Erban pověřen na rozhraní let 1953/54 objet jemu známé funkcionáře strany v Čechách a na Moravě s «přísně důvěrnou» zprávou: Bohoušek Laušman se vrátí, aby se postavil do čela obnovené strany a je proto třeba udělat potřebné přípravy. (Vida, z jakých pramenů čerpaly mnohé – i seriózní – západoevropské noviny své informace!).

Erban byl osobou, které nikdo nevěřil a všichni ho vyhodili ze dveří. To je však nezachránilo. V celé akci bylo zatčeno na 200 bývalých funkcionářů strany; generál Ečer, čs. zástupce na Norimberském procesu s válečnými zločinci, spáchal před zatčením sebevraždu, jeho dcera byla odsouzena k 12 letům vězení (6). Hlavní proces se skupinou Vladimíra Görnera, bývalého státního prokurátora dr. Františka Tržického atd. se konal v říjnu 1954. Bylo při něm vyneseno několik doživotních trestů.

Nebyl to ostatně jediný výstup dr. Vojtěcha Erbana v této akci. Koncem dubna 1954 byl nastrčen do cely B. Laušmana jako údajný «politický vězeň». Když se Laušman do cely vrátil po tiskové konferenci, byl Erban pryč. (7). (Byl později odměněn místem v nakladatelství Čs. akademie věd, v r. 1971 se opět stal poslancem a krom toho zastupoval ČSSR v mezinárodní organizaci protifašistických bojovníků).

To jsem samozřejmě počátkem šedesátých let všechno ještě nevěděl. Ale už tehdy jsem dostal první potvrzení verze, že Laušman byl unesen. Dík – plzeňskému pivu. Někteří moji spoludělníci na něj chodili (mimo jiné) do hotelu Gráf na Vinohradech a jednoho dne mi hlásili: večera nám jeden chlapík vyprávěl, že dělal únos Laušmana. Bylo to samozřejmě příliš chatrné potvrzení, než jsem se mnohem později dozvěděl, že hotel Gráf byl vlastně tajná služebna StB a že tam její příslušníci měli obsazeny nejen některé pokoje, ale často pobývali i ve výčepu.

* * *

A pak přišel rok 1968. Odhalení o politických procesech následovala jedno za druhým. Jen tehle případ zůstával stále nejasný. Řekl jsem si, že ho «rozpletu».

Setkal jsem se s Laušmanovou dcerou. Vyprávěla mi, jak za nimi v Ruzyňské věznici přišel v květnu 1954 «jejich referent» s otázkou, co by tomu říkaly, kdyby se tatínek vrátil. Odpověděly, že na to nevěří, protože by byl zavřen. Referent jim předal Laušmanův dopis a vyzval je, aby si podaly žádost o milost. V dopise psal Laušman, že budou propuštěny a že i on bude propuštěn. O tiskové konferenci nevěděly stejně jako netušily, že vlastně bydlí s otcem pod jednou střechou. Žena i dcera propuštěny byly, otec ne.

Dostal jsem do ruky výpověď, kterou učinil Laušmanův spoluvězeň na cele č. 13 v Ruzyňi Štefan Pagáč před bratislavským soudem (č.j. Pp 45/67) v r. 1967 a v níž tvrdil, že Laušman byl za-

vražděn. Další tajemný otazník v případě Laušman.

Krátce na to jsem se dostal doslova na dosah ruky k rozluštění. Za zavřenými dveřmi své pracovny mi jeden tehdy vysoký funkcionář předložil složku, na jejíž deskách byl nápis: rozpečetit pouze se svolením prvním tajemníka. Pečeť byla pryč, spis byl volný. Byl to skutečně únos, ptal jsem se. Můj partner kývl. Mohu si to prostudovat? Zakroutil hlavou: Ještě ne, až později, má to své důvody, politické důvody.

* * *

Přišel srpen a tím fascikl pro mne nenávratně opět zmizel v tresoru. Když jsem však odjížděl do Vídně rozhodnut, jít za tím v Rakousku dál, věděl jsem ještě jednu, velice podstatnou věc: jméno onoho rakouského občana, který se s Laušmanem stýkal a který se na únosu podílel: Rauscher. Jenže hledejte v Rakousku člověka, který se jmenuje tak obvykle a o němž víte jen, že to byl před 15 lety relativně bohatý obchodník!

Ale záhada se pomalu objasňovala. Nejdřív se mi podařilo najít okrajové figury. V Laušmanově korespondenci, kterou jsem získal, se velmi často objevovalo jméno Jaroslav Jordán. Emigrant, který podle obsahu korespondence obstarával Laušmanovi «spojení s domovem», především zprávy o jeho uvězněné rodině. Znal jsem její osudy ve věznicích. Zprávy byly přesné, Jordán si je nemohl vymyslet. Ale znal jsem přece z vlastní praxe, jak těžké bylo zjistit, kdo je v které věznicí. To právě na nich bylo velmi podezřelé: zejména v té době bylo téměř vyloučené je opatřit jinak, než prostřednictvím – české špionáže. Ta určitě neměla důvod je tajit, naopak, «přihrávala» je Laušmanovi, aby pro všechny případy posílila věrohodnost Jordána, který jí dodával bezpečné zprávy o Laušmanově pobytu a způsobu života.

Jordán byl také jediným svědkem, kterého se podařilo najít, který Laušmana v kritický večer potkal. Ačkoli se však podle korespondence stýkali velmi často, ohlásil se Jordán policii až 5 týdnů po Laušmanově zmizení. Na detektoru lži obstál. Ale o několik měsíců později zmizel z Rakouska. (Jeho manželka emigrovala – sama – v r. 1956 do Austrálie) (8).

V jednom dopise jsem našel jméno Jiří Jirkal. V souvislosti, která zpočátku nic nenaznačovala. Jenže hranice v r. 1968 nebyly už oněmi hermetickými hranicemi z r. 1954 a tak s trochou štěstí bylo možné odhalit Jirkalovu minulost. Byl po válce členem okresní správní komise v Kaplici. Na jaře 1948 byl vyšetřován v souvislosti se smrtí jednoho lidoveckého funkcionáře, který se utopil, když se s ním převrhla na rybníce loď. Jirkal krátce na to vstoupil do KSČ a odstěhoval se do Č. Budějovic, kde se o něm říkalo, že pracuje pro StB a když později utekl do Rakouska, byli všichni, kdo ho znali, přesvědčeni, že tam byl poslán.

Třetím v řadě byl František Macháček, který utekl v r. 1952. Tak jako předcházející dva se vydával za člena «ilegální sociální demokracie». Tím si – také stejně jako předcházející dva – získal Laušmanovu důvěru. Ve skutečnosti však v té době žádná «ilegální strana» neexistovala. Macháček začal velmi brzy pracovat pro Američany. V

r. 1956 však náhle utekl znovu – zpět do Československa, kde dostal dobré místo. Dlouho ho však neužíval: zahynul při záhadné dopravní nehodě (14).

Mojí největší rybou byl však Glan Rohrer. Specialista na výslechy u CIA. Jeho osoba vysvětluje s největší pravděpodobností, proč CIA se při vyšetřování Laušmanova případu daleko nedostala. Rohrer byl jedním ze dvou specialistů, kteří ho vedli (9). V září 1965 byl Rohrerův vůz nalezen u pohraničního přechodu u Rozvadova: Rohrer utekl těsně před zatčením do Prahy, byl totiž dvojím agentem (9).

Jenom Rauschera jsem stále nemohl objevit. Až jsem v březnu 1969 v rakouských novinách četl o odhalení československých agentů v Rakousku. Jedním z nich byl jakýsi – Hermann Rauscher. Zdálo se mi podivné, že by tak dlouho «vydržel». Podrobnosti však souhlasily. Byl obchodník a dokonce bylo zjištěno, že byl pro spolupráci získán již v r. 1953. A ještě víc: byl naverbován tehdeším atašé v Rakousku, Bohumilem Molnárem. Pro Rakušany «jakýmsi» Molnárem, mně však bylo jasné, že to byla ona «ještě žijící osoba ve vysoké funkci», kvůli které měl Barák onoho 20. srpna strach říci podrobnosti.

Skoro s jistotou se dá však říci, že velmi rychle o mé zvědavosti informoval svého někdejšího podřízeného spolukomplice. Ostatně: tehdy mi řekl, že je ochoten pouze mi buď potvrdit nebo vyvrátit to, co jinde zjistím. Naivně jsem se domníval, že přec jen mi nějak chce pomoci. Ve skutečnosti si pouze zajišťoval, aby věděl o všem, co jsem zjistil a aby to mohl «dát dál». Byly jeho informace příčinou, že jsem na vystavení pasu čekal déle, než obvykle a že Rauscher dostal z Prahy signál zmizet právě těsně před mým příjezdem?

* * *

V každém případě byl tím případ Laušmanova únosu vysvětlen. Nevysvětlena však zůstávala otázka jeho smrti.

Právě v té době se na Západě objevila «Pillerova zpráva» (10), nikdy nepublikovaný dokument ÚV KSČ o politických procesech. Zabývá se jen případy procesů s komunisty, zcela v linii tehdejší doby, jak kdyby oběti justičních zločinů byli jen anebo především komunisté. K ilustraci situace je však uvedeno i několik – neúplných – případů nekomunistů. Jedním z nich je Laušman.

Podle citovaných dokumentů ÚV KSČ rozhodlo politbyro 19. prosince 1955, odsoudit ho v neveřejném procesu, m.j. za to, že «vybudoval podzemní organizaci pravicových sociálních demokratů». (Jen na okraj: tím se ještě v r. 1955 KSČ dopouštěla dalšího justičního podvodu, protože žádná ilegální organizace nebyla nikdy objevena krom té, kterou konstruovala StB pomocí svého agenta V. Erbana).

28. května 1956 učinilo politbyro nové usnesení: Laušmana propustit. Bez ohledu na toto usnesení však ministr vnitra Barák Laušmana nechal dál ve vazbě a později to politbyru odůvodnil tím, že se Laušman pokoušel domluvit se se svou rodinou (!). Politbyro se tedy rozhodlo přemístit Laušmana do objektu, kde by se mohl volně pohybovat. Laušman se tak stal zvláštním vězňem politbyra.

Důvody těchto podivných rozhodnutí jsou v mezinárodní oblasti. Komunisté se tehdy intenzivně pokoušeli navázat kontakty se západními sociálními demokraty. Generální tajemník Socialistické internacionály Morgan Phillips však žádal propuštění uvězněných sociálních demokratů (17). Když se však po maďarských událostech mezinárodní atmosféra zhoršila a naděje na styky se západními socialisty se ukázaly beznadějně, bylo o Laušmanově osudu rozhodnuto.

18. června 1957, po 3 a půl letech vězení, se politbyro rozhodlo pro proces proti Laušmanovi, při kterém byl 2-9-1957 odsouzen na 17 let (11).

Trest si Laušman odpykával v Ruzyni. Jak se měnila doba, měnili se i jeho sousedé. V listopadu 1959 šel ze sousední cely domů Gustav Husák, v r. 1962 přišel Barák. Velká většina politických vězňů je v té době propouštěna. Je to doba, kdy jsou jejich procesy postupně přezkušovány. StB je si vědoma toho, že v r. 1963 má být propuštěn zbytek politických vězňů (15). Laušman je v té době už 10. rok ve vězení, je jedním ze «služebně nejstarších».

Co s ním?

Na rozdíl od ostatních zná tajemství československé špionážní služby, jméno jejího agenta v Rakousku. Proto nemohl být v r. 1956 propuštěn, ačkoli se na tom politbyro usneslo; špionážní služba rozhodla jinak. K tomuto závěru dochází později ostatně i agent čs. špionáže v Rakousku v r. 1968 Bittmann (12), který přešel k Američanům.

Tak špionážní službě zbývá jen jedno východisko: Laušmana se zbavit. Je to logika věci.

Jak jsem již řekl, vypověděl Laušmanův spoluvězeň Štefan Pagáč již v r. 1967, že Laušman byl během vazby zavražděn. Po cigaretách a čaji, které mu byly podány, dostal silný záchvat kašle. Pagáč volal službu, která přišla po dlouhé době, ještě déle čekali na zdravotní sestru, která prý váhala dát mu posilující injekci. Když konečně k ránu přišel lékař, mohl už jen konstatovat smrt.

Vojenská prokuratura zahájila v té věci v r. 1968 šetření, které v dubnu 1969 zastavila jako neodůvodněné. Jako příčinu smrti označila srdeční infarkt (16). Podle Pagáčových výpovědí žil Laušman ještě několik hodin po záchvatu, lékař však přišel pozdě. Je známo, že východní tajná služba disponuje medikamenty, které vyvolávají smrt za příznaků srdeční či mozkové mrtvice a jsou prakticky neidentifikovatelné.

* * *

V dubnu 1969 bylo Pražské jaro definitivně pryč. I zcela jasné případy vražd přestaly být vyšetřovány. StB upevnila svou otřesenou posici. Bohumil Molnár se stal generálem Bezpečnosti a postoupil do funkce náměstka ministra vnitra. Tím bylo o výsledku vyšetřování rozhodnuto.

Proč až teď a proč vůbec ještě jsem se rozhodl o tom napsat?

Proč až teď, když mi to leží už kolik let v šuplíku a do šuplíku se píše přec jen doma... Nepíše, jak je vidět. Přiznám se: všechno, co jsem napsal dnes, jsem věděl už v r. 1970, i pozadí s Molnárem, jak je ostatně ze souvislosti zřejmé. Tehdy jsem

však dostal varovnou zprávu, která vlastně osvětlovala Barákovu «ochotu» potvrdit nebo vyvrátit mi to, co jsem zjistil – že totiž StB mé «soukromé pátrání» sleduje. Věděl jsem, že Molnárova hvězda jde nahoru. Uvažoval jsem proto uveřejnit to anonymně. Ale bývalo by to mělo smysl?

Dnes je situace jiná, Molnárova hvězda je na sestupu. Je možné to označit za nedostatek odvahy z mé strany. Přijímám to.

Ale proč jsem to vůbec ještě napsal, když dnes, s odstupem tolika let to není nic víc než historie a především kdy už asi nikdo nemůže věřit na verzi o dobrovolném návratu? A přece to není tak jasné.

Uveřejnil jsem o tom – tehdy bez odhlášení Molnára – počátkem sedmdesátých let několik článků, mimo jiné také v orgánu Socialistické internacionály «Socialist Affairs». Dr. V. Bernard mi tam tehdy odpověděl, že sice verze o Laušmanově smrti se zdá pravděpodobná, ale verze o jeho odvezení že není dost podložená. Je mnoho dalších, kteří přes všechna odhalení o politických zločinech, která jsme od r. 1968 zažili, se stále ještě přidržují «pražské» verze.

Proto jsem se rozhodl to napsat, i když tak pozdě. Myslím, že to stojí za to. Nejen kvůli Laušmanovi osobně, ale i kvůli těm druhým, kteří stále ještě vězí v pohodlných myšlenkových bačkorách doby dávno minulé.

^{*)} Kdo byl Bohumil Laušman?

- Za války členem exilové reprezentace v Londýně.
- Před koncem války účastník Slovenského národného povstání, s jehož armádou prodělal nejtěžší období ústupu do hor.
- 1945 se vrací domů jako ministr průmyslu a prosazuje znárodnění těžkého průmyslu, které komunisté zpočátku odmítají.
- Na podzim 1947 je zvolen do funkce předsedy Čs. sociální demokracie místo Zd. Fierlingra, který ze strany dělal jen přívěšek KSČ.
- V únoru 1948, v době komunistického převzetí vlády, se objevuje spolu s Janem Masarykem na listině ministrů, podepsané Benešem.
- Květen 1948: místo voleb předkládají komunisté jednotnou kandidátku. Sociální demokracie je likvidována. Masaryk je mrtev. Laušman odchází z politického života.
- Věznice se plní. Mezi zatčenými je i kapitán Jaromír Nechanský, parašutista zahraniční armády v Anglii, pobočník velitele pražského povstání gen. Kulvašra v r. 1945, Laušmanův zeť. Počátkem r. 1950 bude popraven.
- Silvestr 1949. V posledním okamžiku se Laušmanovi podaří přejít u Nýrska hranici do západoněmecké zony, jeho manželka, která prožila válku v koncentračním táboře, a obě dcery jsou zatčeny.
- Z amerického uprchlického tábora utíká Laušman ještě jednou, tentokrát do Jugoslávie, která je v ostrém konfliktu s Moskvou a ostatními lidovými demokratiemi. Laušmanům příchod byl v Jugoslávii «považován za triumf», píše o tom Titův živopisec V. Dedijer. Při májové oslavě v r. 1951 se Laušman objevuje na čestné tribuně. Tito mu slibuje rozhlasovou stanici pro české vysílání a noviny pro propagandu domů. Ale nejdřív má Laušman odejít do Rakouska a vybudovat si tam spojení s domovem (1).

(1) Vladimír Dedijer, *Stalins verlorene Schlacht*, str. 238 a n.

(2) *Neue Züricher Zeitung* 7-2-1954.

(3) Der Spiegel ještě v té době uvádí – nyní zvláště vyšperkovanou – dřívější verzi: «Laušman byl v posledních letech ve spojení s českými komunisty m.j. prostřednictvím redaktora zdánlivě protikomunistických Vídeňských Svobodných Listů, vycházejících ve Vídni, Jaroslava Bandy. Přes tuto spojovací cestu nabídla pražská vláda svému někdejšímu vicepremierovi nejen svobodný návrat, ale pro pozdější dobu i vysoký vládní úřad... Tato poněkud dobrodružně znějící nabídka byla Laušmanovi podepřena tím, že Sovětský svaz plánuje pro blízkou dobu velké změny v satelitních režimech... (Roč. 1954, č. 7).

Neue Züricher Zeitung je proti dřívějšku značně opatrnější: «Tajemství jeho zmizení není ještě zcela vysvětleno. On sám se ve svém kajicném vystoupení omezuje na skutečnost, že se čs. úřadům vydal dobrovolně a výslovně dodal, že by se k tomuto bodu nechtěl vrátet». (17-5-1954).

Zvláště se vyznamenal určitý emigrantský tisk: «O Laušmanovi víme, že nevyniká inteligencí, za to dvojnásob drzostí, odvahou a širokými lokty... Proto si (komunisté) vyhlédli Laušmana, který, jak dosud nikdo nevěděl, má moskevskou školu, v níž se k takovýmto úkolům vzdělával». (Kanadské listy 1-8-1954).

(4) Mladá fronta 25-2-1954.

(5) Ještě o rok později o tom mluví člen politbyra Jaromír Dolanský v referátu před ÚV 6.-7. října 1954: «Strana nesmí jen lehce přecházet tak závažné jevy, jako bylo několik bytí malých a krátkých stávek. Tyto stávky svědčí o činnosti třídního nepřítele, že má své agenty na velmi důležitých místech našeho průmyslu, svědčí o tom, že jsou tu při díle prsty zavilých sociálnědemokratických nepřátel a že vlivu třídního nepřítele podléhá, byť malá část dělníků».

(6) Dr. Bohumil Ečer zemřel 17-3-1954.

(7) Svědectví Štefana Pagáče, viz «Svědék z cely č. 13» od Tibora Procházky, Smena a Signál č. 51/52 z 21-12-1968.

V. Erban samozřejmě v r. 1968 popíral, že by jednal jako agent a také StB měla v té době ještě dost dlouhé prsty na to, aby ho kryla. Při revizi procesu s pražskou skupinou sociálních demokratů byl klíčovou otázkou důkaz, že se jednalo o akci vyprovokovanou StB. Soud zjistil, že odsouzení bylo nezákonné, poněvadž spočívalo na základě provokace «důvěrníka StB». Jméno však uvedeno nebylo, byly však odmítnuty všechny návrhy obžalovaných, aby byl V. Erban předvolán a vyslechnut jako svědek.

(8) Jaroslav Jordán, nar. 21-12-1925 v Nedakonicích u Uh. Hradiště. Do Salcburku přišel v červenci 1952, zmizel v červenci 1954 neznámo kam. Jeho manželka Milada, roz. Šálková (1-4-1929 Veleč) se vystěhovala 17-6-1956 do Austrálie. Jordán se přihlásil sám rakouské policii a vypověděl, že 23-12-1953 viděl Laušmana opilého, když jel autobusem okolo 19 hod. Podle policejního záznamu nebylo jisté, zda vypovídá pravdu.

(9) Dle Süddeutsche Zeitung 17-9-1965. Rohrovi bylo tehdy 44 let a mluvil plynule česky.

(10) Česky «Potlačená zpráva, Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949-1968». Německy vydal Europa Verlag, Vídeň 1970. Vyšlo také anglicky a italsky. České vydání možno objednat přes Listy.

(11) Na základě údajů v «Potlačené zprávě», str. 128-130, kde jsou uvedena i čísla protokolů politbyra KSČ v té věci.

(12) Ladislav Bittmann: The Deception Game. str. 181 n.

(13) Ve srovnání s pozdějšími volebními výsledky dopadly volby nepříliš slavně: pouze 93,8% pro, v Praze jen 91,6%, v 7. obvodu v Praze jen 86%.

(14) František Macháček, za sociální demokracii poslanec Zemského národního výboru. Přešel hranice v květnu 1952 (tedy přibližně ve stejné době jako Jordan). Jako «člen ilegální sociální demokracie» si otevřel dveře k Laušmanovi, který byl v té době už v Rakousku a odtud odjel do Paříže. 18-8-1958 odjel do Bruselu a odtud se vrátil do Prahy (Paris Press 18-8-1958). J. Táborský píše o jeho «zmizení» v Mladé frontě 28-8-1958 (str. 4). Podle soukromých svědectví se měl stát po návratu ředitelem Rudných dolů v Příbrami, snad ani ne po půl roce zemřel při autohavárii.

(15) Jedním z posledních propuštěných byl hlavní obžalovaný v procesu s pražskou skupinou sociálních demokratů, býv. předseda pražského kraje posl. Vladimír Görner. Byl amnestován v prosinci 1963. Le Monde 25-12-1963.

(16) Usnesení obvodní prokuratury v Praze ze dne 9. dubna 1969, č.j. OPv 1116/68, podepsán vyšetřovatel pplk. Dr. Jaromír Lužný. Odůvodnění však v několika bodech vyvolává rozpaky.

a) Podle odůvodnění «V průběhu noci dostal Laušman dusivý kašel, vzbudil Pagáče a ten zavolal strážného a zdravotní sestru, která se... po telefonické konzultaci s ošetřujícím lékařem MUDr. Rezkem pokusila dát Laušmanovi injekci. Pokus však nemohl být úspěšně dokončen, neboť krevní oběh v těle ustal» (kráceno).

Dle výpovědi Pagáče: «Večer, sotva jsme usnuli (pozn.: dle zjištění prokuratury byla večerka ve 22 hod.) mě Bohouš vzbudil...». Pagáč dále líčí, jak dlouho trvalo, než přišla sestra, která však odmítla Laušmanovi dát injekci pro špatné světlo v cele. Laušman zemřel dle výpovědi Pagáče ve 3 hod. ráno; tento údaj se kryje s výpovědí Laušmanovy dcery, která se odvolávala na sdělení dozorce. Od počátku záchvatu do úmrtí uplynulo tedy téměř 5 hodin.

b) Usnesení konstatuje dále na základě pitevního protokolu, že nebyly zjištěny žádné stopy násilí. Pagáč – a nikdo – přece o násilí nemluvil, jde tedy jen o optický pokus oslabit podezření z vraždy.

(17) Skupina britských laburistů se chtěla na cestě do Číny při zastávce v Praze s Laušmanem sejít. «Cambridge Daily News» přinesly svého času interview s R. Davisem v němž řekl, že má v úmyslu požádat, aby se mohl s Laušmanem setkat a požádat ho, aby to, co prohlásil v Praze, prohlásil v Londýně. Davisovo přání vyvolalo v Praze rozpaky a bylo mu sděleno, že technicky není možné před pokračováním v cestě do Číny setkání zařídit, že to však bude možné při zpáteční cestě. Dostal dopis s adresou úřednice ministerstva kultury (O. Klučková), která to zařídí. Při zpáteční cestě však bylo skupině zakázáno opustit ležiště. Dle «Čechoslováka», Londýn, 18-3-1955.

Eurokomunismus podle Jean Elleinsteina

Termín **Eurokomunismus** se objevil na prvních stránkách světového tisku po vytvoření Levicové jednoty ve Francii v polovině sedmdesátých let, po volebním vítězství italských komunistů v roce 1975 a po návratu španělských komunistů do politického života země v po frankistickém období. Mnozí už viděli, jak se západoevropské komunistické strany mění ve strany socialistické či sociálně demokratické, jež by bylo možné vpustit do vládních salónů. Jakmile však ručička volebních výsledků začala ukazovat opačným směrem, po porážce Jednoty levice ve Francii, tvář v tvář krizi socialisticko-komunistického spojení a po volebních neúspěších italských komunistů v roce 1979, v jehož důsledku došlo k suspendování politiky historického kompromisu (jedini španělští komunisté, nevázaní žádnou aliancí, zatím dál prosperují) – začal týž tisk okamžitě hovořit o konci eurokomunismu.

Zdá se však, že volební výsledky a stav různých spojení a kompromisů, jsou jenom aspekty dlouhodobějšího a hlubšího jevu, jímž je hluboká krize klasického, tradičního komunismu v západní Evropě, a hledání nové budoucnosti hnutí, na němž se podílejí zejména nejvýznamnější západní komunistické strany, italská, španělská a francouzská. Opozice uvnitř jednotlivých stran umožní často lépe pochopit, co se děje, než oficiální postoje vedení.

Historik Jean Elleinstein byl po dlouhou dobu jakýmsi oficiálním intelektuálem francouzské KS, jakoby nástupcem Rogera Garaudyho v době, kdy, navzdory líbánkám mezi socialisty a komunisty, se

francouzští intelektuálové i nadále obraceli zády ke komunistům. Poté, co FKS revidovala svou politiku spolupráce se socialisty, což vedlo k volební porážce Jednoty levice, stal se Jean Elleinstein postupně hlavním mluvčím opozice vůči nové linii. Když se pak, v roce 1979, stal členem vedení redakce nového týdeníku MAINTENANT (v němž byli komunisté, i opoziční, v menšině), a když FKS, v rámci předsjedové diskuse, odepřela opozici stránky svého deníku, L'Humanité, zdál se rozkol nevyhnutelný.

Došlo však k novému obratu. V závěru sjezdu FKS byl tajným hlasováním v politbyru vyřazen ze sekretariátu strany představitel tvrdé linie a šéfredaktor L'Humanité Roland Leroy, který až dosud vycházel vítězně z vnitrostranických zápasů posledních dvou let. Leroy tak ztratil podíl na kontrole každodenní politiky strany. Krátce nato se obrátilo vedení FKS na komunistické intelektuály, včetně největších opozičníků, se žádostí, aby podepsali manifest před volbami do evropského parlamentu. Ti podepsali teprve tehdy, když vedení strany přistoupilo na podstatné změny v původně navrženém textu, jež jejich jménem prosazoval právě Jean Elleinstein. Po těchto dvou gestech následovalo třetí – někteří z těch, kterým byly před sjezdem uzavřeny stránky Humanité, byli vyzváni, aby tu vyložili svoje názory. Elleinstein a někteří další odpověděli tím, že odešli z redakce MAINTENANT, aby pokračovali 'v boji uvnitř strany'. V tuto chvíli se letos v létě uskutečnil následující rozhovor s Jeanem Elleinsteinem.

AJL

Eurokomunismus se mi jeví jako zárodek čehosi nového, jako embryo demokratického komunistického hnutí. To se však rodí těžce, tím spíš, že se nevyvíjí v neutrálním prostředí, ale v určitém historicko-politickém kontextu.

Pokusil jsem se už o definici eurokomunismu, nebo alespoň jeho předpokladů. Na prvním místě je třeba uznat politickou demokracii za univerzální kategorii, a ne ji pouze přijímat s ohledem na dané okolnosti. To například znamená, že komunistické hnutí musí definovat cestu k socialismu jako cestu výlučně demokratickou, zahrnující veškeré občanské svobody a založenou na všeobecném hlasovacím právu.

Právě tady se však Lenin, podle mého názoru, vzdaluje od Marxe, a to v okamžiku, kdy vystupuje na obranu neomezené moci, neopírající se o žádné zákony. Marx naproti tomu chápal demokratická práva jako pojem třídní, jako pojem společensko-politický, rodící se z politické demokracie. Tyto myšlenky vyjádřil ve své analýze Komuny.

Tento rozchod s Marxovým myšlením byl o to závažnější, že Rusko a historické podmínky, jaké tam existovaly, učinily ještě nevyhnutelnějším typ diktatury, jak ji definoval Lenin. Odtud vychází

Kautského kritika Lenina. Kautský neměl pravdu v hodnocení konkrétní situace: V Německu existovala revoluční situace, dobytí moci revolucí bylo jednou z možností a mělo se to patrně zkusit. Ale v širším slova smyslu, mimo kontext událostí roku 1919, měl Kautský pravdu pokud jde o politickou demokracii, a Lenin se mýlil. Drama je právě v tom: Lenin správně analyzoval situaci v roce 1919, ale naprosto se mýlil ve své analýze politické demokracie. To byl jeden z důvodů, proč SSSR nedokázal demokratizovat svoje instituce ihned po revoluci, což kritizovala již Rosa Luxemburgová.

Dalším předpokladem eurokomunismu je kritická analýza sovětské skutečnosti (změny v SSSR mi připadají nevyhnutelné), i skutečnosti v tzv. východoevropských zemích, a naprostá nezávislost komunistických stran ve vztahu k nim. Nepřimlouvám se za přerušování styků, ale za skutečnou a naprostou nezávislost ve všech směrech, počínaje zahraniční politikou. Nejde o schisma. Je však nezbytné nově definovat cestu k socialismu, která by nebyla ani sociálně demokratická ani komunistická v tradičním smyslu. Nejde také o to volit mezi antisovětismem a filosofováním. Euroko-

munismus jako pojem i jako koncepce nemá smysl bez takové nezávislosti a bez takové kritické analýzy.

Za třetí jde o vnitřní mechanismus komunistických stran, nebo prostě o demokracii uvnitř KS. Po roce 1919 převzaly komunistické strany stanovy i metody Internacionály, inspirované bolševickou stranou. To vedlo k zakotvení stalinismem inspirovaných pravidel chování.

Tady nejde pochopitelně o jeden problém, a tím méně o problém jednoduchý. Termín 'demokratický centralismus' je sémantický nesmysl, který nic neříká. A především se za ním dá ukrýt co koho napadne: troška centralismu a hodně demokracie, nebo přesně naopak. Mají tedy existovat frakce? To není, podle mého, ta správná otázka. Jedna věc je demokratická diskuse, a druhá věc je politická akce, kterou je třeba vést jednotně. Jedno však nevyklučuje druhé. Hlavní je, aby existoval horizontální oběh myšlenek a názorů, a nejen oběh vertikální. To mi připadá možné, dosažitelné, i v rámci existujících komunistických stran. Zdá se mi, že podobný oběh myšlenek a názorů existuje již dnes uvnitř španělské KS, a do jisté míry i v KS Itálie. A jestliže se příliš nemýlím, něco se děje i uvnitř francouzské KS. Jde však o dlouhý a obtížný proces, směřující ke změně vnitřního fungování komunistických stran. Navíc musíme chápat, že tuto cestu vnitřní demokracie je třeba hledat mezi dvěma krajnostmi, z nichž jedna znamená neexistenci demokracie a druhá otevřenou rivalitu frakcí.

Jak byste charakterizoval situaci eurokomunismu dnes, po jarních volbách v Itálii a po volbách do evropského parlamentu?

Západní komunistické strany stojí před nutností změn. Zároveň však prožívá Západ obtížnou hospodářskou krizi. V takové situaci je každá změna bolestná, a navíc komplikovaná od země k zemi rozdílnými tradicemi a zvyky, jež tíží a činí přijetí změn ještě těžším.

Italští komunisté ztratili hlasy, ale zůstali druhou nejsilnější stranou, proti které už není možné vládnout. Zaplatili cenu za obtíže a rozpory politiky historického kompromisu. KSI nebyla ze zřejmých důvodů s to jít až do konce v politice demokratizace a historického kompromisu. Zaplatila za to ztrátou hlasů. Osobně se však domnívám, že se bude vyvíjet ke stále větší otevřenosti.

Pokud jde o FKS je situace složitější. Až do roku 1978 ztrácela hlasy, zatímco socialisté hlasy získávali. V posledních volbách FKS udržela své pozice, zatímco socialisté ztratili, mimo jiné i proto, že jsou rozdělení v otázce budoucího vývoje vztahů ke komunistům. FKS se octla na rozcestí. Má možnost stále více se otevírat, ale sjezd strany v květnu neschválil linii, nepřijal směrnice, jež by tomu odpovídaly. Také však situaci nezmrazil, neuzavřel dveře takové možnosti, a časem se ukáže, zda zůstává možná. Také změny, k nimž došlo uvnitř vedení FKS, souvisí s touto perspektivou.

Krise uvnitř socialistické strany poskytuje FKS větší možnosti. Moje osobní analýza vychází právě z tohoto kontextu. Je třeba najít ty pravé metody jež povedou k větší otevřenosti v různých směrech. K tomu je, samozřejmě, třeba pracovat spolu s ostatními komunisty. To také hodlám dělat, v

mezích možností. Proto jsem podepsal manifest komunistických intelektuálů před volbami do evropského parlamentu, aniž jsem přitom musel cokoli měnit na svých názorech. A proto budu také pracovat pro skutečnou eurokomunistickou politiku. Je třeba aktivně se podílet na politice změn a využívat všech dostupných prostředků k jejímu prosazení. Jako kdysi v Praze, také ve Francii jde o základní otázku vlivu komunistické strany. To vyvolává stále nové konflikty a oživuje různé tendence. Loňská porážka levice a to, co po ní následovalo, neznamená v žádném případě konec.

Na začátku našeho rozhovoru jste se zmínil o možných či nutných změnách v SSSR. Chtěl byste tuhle myšlenku rozvést podrobněji?

Dnešní SSSR je nejlepší ilustrací existujících rozporů. Stojí před obrovskými hospodářskými problémy, jež se neustále prohlubují. Poslední pětiletý plán byl splněn přibližně na 50%. Něco takového nemá v sovětské minulosti obdoby. Z hospodářských problémů rostou pochopitelně problémy politické, a naopak. To uznává i Brežněv. Jenže problém jak pohnout zemí je zároveň problém demokratizace systému. K tomu je třeba přičíst stále se prohlubující problém vztahů mezi jednotlivými národy SSSR. I to je politický problém, který by mohl explodovat, kdyby se odkládalo jeho řešení.

SSSR naléhavě potřebuje velice hluboké reformy. Ty jsou však, podle mého názoru, proveditelné jenom na základě toho, co existuje. Zdá se to obtížné, ale já věřím, že tyto reformy jsou tak nevyhnutelné, že se ukáže, že jsou i možné. Aby však mohl učinit alespoň některé kroky v tomto směru, musí si SSSR uvolnit ruce v mezinárodním měřítku. 1) Vůči Číně. Zdá se mi, že tu lze pozorovat začátek jakéhosi dialogu. 2) Vůči USA. Podepsání SALT 2 nepochybně cosi naznačuje. 3) Vůči východní Evropě. Mám dojem, že SSSR má zájem na určitém zlepšení vztahů, ve smyslu menšího přímého tlaku a širší autonomie, což by umožnilo vyhnout se některým krizím a učinit lehčím břemeno, jakým východoevropské země pro SSSR jsou. K tomu přistupuje faktor sovětských hospodářských potíží, které přímo ovlivňují vzájemné vztahy. 4) Vůči komunistickým stranám na Západě. Zdá se mi, že právě v této souvislosti je třeba chápat skutečnost, že SSSR už po více než osm měsíců nanapadl žádnou z tzv. eurokomunistických stran, včetně španělské. Přesto, že Španěle nezměnili na své politice ani písmenko.

Je zatím příliš brzy, abychom se pokoušeli předpovídat hloubky těchto změn. Nejsem optimista v krátkodobé perspektivě, ale nejsem ani pesimista v perspektivách, řekněme, středně vzdálených. A některé změny, které by se mohly projevit především větší pružností v řadě oblastí, nejsou možná dokonce už tak vzdálené.

Hodně se dnes mluví o Olympijských hrách a o možnosti jejich bojkotu v souvislosti s porušováním lidských práv v SSSR. Olympijské hry budou nepochybně poměrně významnou událostí. Poprvé v dějinách SSSR dojde na jeho území k mezinárodní manifestaci takového rozsahu. Z toho vyplyne řada nových závazků, jež bude SSSR muset převzít vůči mezinárodní veřejnosti. Proto jsem osobně proti myšlence bojkotu. Podle mého

je naopak třeba využít této příležitosti k tomu, abychom na místě samém vznesli řadu otázek, zejména právě v souvislosti s lidskými právy.

Mluvíme-li o SSSR, nesmíme zapomínat na jeden paradox: Neexistuje tam demokracie, ale zároveň není dnešní situace srovnatelná se situací za Stalinovy vlády. Přesto, že systém ani jeho základní metody se nezměnily, a že Chruščev nedokázal reformovat stranu. Je to všechno samozřejmě složité, ale je rozdíl mezi situací, kdy existují milióny politických vězňů, a situací, v níž tomu tak není. Myslím si ovšem, že tenhle paradox platí mnohem méně pro země východní Evropy.

Předpokládejme, že se vaše hypotéza stane skutečností a že se západoevropské strany stanou skutečně stranami otevřenými a budou se vyvíjet ke skutečnému eurokomunismu. Jaký pak bude rozdíl mezi nimi a například francouzskou nebo italskou socialistickou stranou?

Osobně mám pocit, že tváří v tvář současné krizi na Západě – jež je krizí hospodářskou, společenskou i kulturní – není už sociálně demokratické stanovisko příliš platné. Základní rozpor, který vedl k roztržce uvnitř mezinárodního dělnického hnutí v letech po první světové válce, přestal být

živý. Politické strany, které se hlásí k socialismu, stojí před novými problémy a musí hledat nové odpovědi. K tomu je nutí občané jejich zemí, mládež atd. Odvrátili by se od nich, kdyby se ukázaly neschopné navrhnout a prosazovat originální řešení.

Žijeme v období hlubokých krizí, ale situace je docela jiná než v roce 1929. Existuje krize technologická, energetická, surovinová. Mění se způsob výroby a je třeba přemýšlet, co dělat, a jak. Kdo nedokáže připravit konkrétní odpovědi na konkrétní otázky, ztratí svou pozici v zemi. Tohle je problém komunistických stran. Z jejich vůdců to, podle mého, nejjasněji formuloval Berlinguer.

I uvnitř socialistických stran si kladou tytéž otázky. Jde nyní o to najít cestu, která by nebyla ani komunistická, ani sociálně demokratická. Dospět možná k integraci obou. Někdy vypadáme jako dva hokynáři v jedné ulici. Máme stejné zákazníky, stejné výlohy, a tak se navzájem potíráme nejpochybnějšími metodami, dumping nevyjímaje. Sociální demokraté se budou nakonec muset stát méně sociálně demokratickými v klasickém slova smyslu. A ve stejném smyslu se komunisté stanou méně komunistickými.

AJL

Sovětská národnostní politika a Československo

FRANTIŠEK SILNICKÝ

Komunistická strana Sovětského svazu vznikla v mnohonárodnostním carském impériu. Národnostní problémy země donutily bolševiky, aby se těmito problémy zabývali. Mimoto se národnostní problém projevil i uvnitř strany, protože některé z bolševických organizací, které působily mezi neruskými národy impéria, chtěly být autonomní uvnitř těchto národů. To vše spolu s růstem národnostního sebevědomí neruských národů přivádí Lenina ještě před revolucí roku 1917 k závěru, že *vedle agrární otázky je národnostní otázka hlavním problémem Ruska.*

V roce 1917 se mnohonárodnostní Rusko rozpadlo, zhroutila se ústřední politická moc, která neruské národy ovládala a některé z neruských národů byly natolik národnostně uvědomělé, že byly schopné vytvořit vlastní politickou reprezentaci. V květnu 1918 nezbylo Leninovi, jako předsedovi ruské vlády nic jiného, než zhodnotit tuto situaci slovy: «Z Ruska nezbylo nic, než Velkorusko». *A právě v tomto období začíná konkrétní politika bolševiků v národnostní otázce, která vedla k restauraci mnohonárodnostního státu. Po druhé světové válce překročila tato politika rámec SSSR a začala se uplatňovat v zemích, jež jsou nyní součástí tzv. «socialistického tábora».*

V tomto období začali bolševici chápat, že rozšíření jejich moci stojí v cestě obrovská překážka v podobě národních státních formací.

Ještě než se komunismus stal politickou mocí, tvrdil jako teorie, že národnostní problémy a problémy státní suverenity jsou podřadný faktor historického vývoje lidské společnosti. V překladu do jazyka politické taktiky bolševismu to znamenalo, že komunistické hnutí jako hnutí všesvětové se stane světovou politickou mocí. V důsledku jeho internacionalismu a spojení skupin lidí se stejným cílem budou nacionální momenty, národní zájmy a národní cítění eliminovány z lidských vztahů, ze sociálně ekonomické a politické organizace společnosti vůbec. Z hlediska národnostního to znamenalo, že tímto internacionalismem budou z negovaných národů vyřazeny ty skupiny lidí, které rozvíjely a chránily národní vědomí, národní cítění, národní kulturu, pocit odpovědnosti za osud národa.

Je všeobecně známo, že bolševici proklamovali právo národů na sebeurčení a na vlastní národní stát. Je však již méně známé, že druhá část tohoto hesla je komentovala jako právo národa, které je pro bolševiky nezávazné, neboť jejich právem jako politické strany je s tímto voláním po sebeurčení nesouhlasit, jestliže je, podle názoru strany, v rozporu se zájmy socialismu. Připomíná to sovětskou komunistickou stranou vyhlášené právo jiných národů na vlastní cestu k socialismu, přičemž se automaticky předpokládá – a ve světě je

respektováno – právo SSSR s takovouto cestou nesouhlasit.

Lenin nejednou prohlásil, že cílem bolševiků je vytvořit pokud možno největší stát, s pokud možná největším lidským a ekonomickým potenciálem, který se stane východiskem k světovému státu. Ode dne, kdy se bolševici chopili moci, byli zaměstnání nejen bojem za její udržení a za přetvoření ekonomických vztahů v Rusku, ale i přímým bojem proti neruským národům, které se oddělily od Ruska a vytvořily vlastní, na Rusku nezávislé národní státy s vlastní nekomunistickou organizací národního života.

Proto v roce 1919 bolševici mění svůj program v národnostní otázce v tom smyslu, že ne národ má právo na sebeurčení, nýbrž že o právu národů na sebeurčení rozhoduje reprezentant národní vůle, kterým je v podmínkách «sovětské moci» komunistická strana toho či onoho národa.

Toto nové právo pracujících na sebeurčení zformuloval po oddělení Finska Stalin, obhajovali je Bucharin, Pjatakov a další bolševičtí vůdci. Prakticky to znamenalo, že je nutné vytvořit prostor pro to, aby jenom komunistická strana mohla vyjadřovat národní vůli. Proto vedla komunistická strana od samého počátku nemilosrdný boj proti tzv. nacionalistům, t.j. proti národním nekomunistickým silám, které svou existencí překážejí rozšíření bolševické diktatury nad neruskými národy. (Boj proti «nacionalismu» v zemích východní Evropy po 2. světové válce přesně odpovídá osvědčenému receptu). *Podstatné je, aby byl vytvořen sociálně homogéní, odnárodněný národ a jednotný sovětský životní styl.*

Aby fyzicky vznikl takový reprezentant národní vůle, provedli bolševici jedno ze svých krkolomných salt a od roku 1918 vytvářeli národní komunistické strany neruských národů bývalé ruské říše. Od té doby se skoro každý národ může pochlubit samostatnou komunistickou stranou (a ne několika členy internacionální organizace), která jediná bude pro Moskvu reprezentantem vůle tohoto národa.

Mnohé z těchto neruských komunistických stran neměly tehdy ani 1.000 členů, ale to nebylo důležité. Na početní sílu či na «kvalitu» «representanta» se nikdo neptal, zrovna tak jako se neptal na tajnou dohodu, podle níž byly tyto národní komunistické strany pouze místními organizacemi Komunistické strany Ruska, které v neruském prostředí vystupují jakoby samostatně, ale ve skutečnosti jsou bezvýhradně podřízené centru v Moskvě.

Kombinací 1) Národní komunistické strany, 2) Rudé armády, (národní komunistické strany nebyly schopné vládnout bez Rudé armády Ruska), 3) Politického a ekonomického svazku mezi sovětským Ruskem a neruskými republikami, t.j. pomocí základních komponentů komunistické národnostní politiky-dosáhli bolševici restaurace někdejší ruské mnohonárodnostní říše, (i když dočasně ztratili některá západní území, obývaná neruskými národy). Dnes mají tyto komponenty jiné názvy, jako např. Varšavská smlouva, RVHP atd.

Historie toho, jak bylo mnohonárodnostní Rusko obnoveno pomocí komunistických stran neruských národů, ruských ozbrojených sil a v důsledku politických, ekonomických a vojenských svazků dokazuje, že sovětská politika po druhé

světové válce – tentokrát s jinými národy – je jen opakováním předchozího. Jediný rozdíl spočívá v tom, že nejde o opětné vřazení separovaných národů do Ruska, ale o rozšíření Ruska ve formě socialistického tábora.

O průběhu restaurace Ruska existuje mnoho dokumentů. Chtěl bych pro ilustraci uvést jeden z nich, pro Čechy a Slováky obzvlášť zajímavý. Jde o instrukci vrchnímu veliteli Rudé Armády, která je společným dílem Stalina a Lenina. V této instrukci ze dne 29. listopadu 1918 se říká, že tak, jak budou sovětská vojska postupovat na Západ a na Ukrajinu, budou v těchto oblastech tvořeny prozatímní oblastní sovětské vlády, které ustaví místní sověty. Instrukce pak pokračuje: «Tato okolnost má tu výhodu, že zbavuje ukrajinské, litevské, lotyšské a estonské šovinisty možnosti považovat postup našich jednotek za okupaci... jinak by naše vojsko bylo v okupovaných oblastech postaveno do nemožné situace a obyvatelstvo by je nevívalo jako osvoboditele», (V.I. Lenin, česky, spisy, sv. 28, str. 229). Oblasti byly sice okupovány, ale prohlašovat, že Leninovi vojáci jsou okupanti, mohou jen šovinisté – proto je třeba ihned vytvořit povolné prozatímní vlády. Jinými slovy: My, moskevská vláda, víme, že vás naše armáda okupuje, ale vy nás musíte vítat jako osvoboditele. Od čeho? Od tíhy národní a státní suverenity.

A znovu stejný recept v srpnu 1968. Okupace se záměrem okamžitého nastolení dělnicko-rolnické vlády, která by uvítala okupanty jako osvoboditele. Proslulé heslo pražského srpna 1968: Lenine, vzbud' se, Brežněv se zbláznil! – muselo u Rusů vyvolávat ironický úsměv.

O změně režimu po vstupu sovětské armády do jiných zemí jako o Stalinově plánu píše ve svých vzpomínkách Djilas, o Stalinových plánech zařadit postupně země Východní Evropy do Sovětského svazu, Vl. Dedijer. Není důvod Stalinovi nevěřit.

Poskytnutí dočasné formální nezávislosti jednotlivým neruským republikám mělo rovněž svůj smysl. Naplno jej vysvětlil Stalin vedení Azerbájdžánské komunistické strany v roce 1920. Stalin jim tehdy sdělil, že jediným důvodem, proč ruská komunistická strana souhlasila se vznikem této republiky, bylo nebezpečí, že místní buržoazie a inteligence obviní sovětské Rusko, že okupovalo a anektovalo Azerbájdžán. «Abychom vyrazili tento trumf z rukou inteligence, musíme prohlásit, že Azerbájdžán je nezávislý stát. Tato formální nezávislost je otázkou naší politické strategie». V tomtéž období sdělil Stalin vedení Ukrajinské komunistické strany, že si už dost dlouho hráli na vládu.

A tak bolševici v období před založením SSSR s úspěchem vyzkoušeli taktiku formální státní nezávislosti pro neruské národy, zatímco prostřednictvím národních komunistických stran uskutečňovali jednotu komunistické moci de-facto. *Ideologická frazeologie o proletářském internacionalismu*, zcela nezávisle na tom, zda ji někteří členové KS chápali jinak, zastírala to hlavní: že veškerá moc je v rukou moskevského centra KS, že národům není a nebude poskytnuto právo řešit své problémy.

V době, kdy KSSS restaurovala mnohonárodnostní stát v Rusku, prohlašovala otevřeně, že úprava vztahů různých národů v rámci SSSR je předobrazem budoucího jednotného světového

státu. I když o založení SSSR bylo rozhodnuto jen špičkou politické moci v Rusku, formálně byl tento akt proveden tak, že jednotlivé neruské sovětské republiky požádaly Ústřední výbor KS Ruska a sjezd Sovětů Ruska, aby je přijal do jednotného státu. Pokud jde o vlastní neruské národy a jejich účast na tomto aktu, našel jsem v r. 1967 v tajných archívech v Moskvě zajímavý dokument. Instrukci ÚV KS Azerbájdžánu z prosince 1922, v níž se říká: «V nejbližší době musíme organizovat kampaně: k setí, za vytvoření SSSR, za Zakavkazský sjezd sovětů, finančně daňovou kampaň, kampaň pro boj s kobyčkami a jiné». KSSS nikdy nepopírala, že jejím cílem je světový stát a jediné světové hospodářství. Pokud se neuskutečnilo, neznamená to ještě, že by KSSS tyto teorie odmítla. Alespoň o tom neexistuje žádný dokument. Naopak, mnohé projevy vůdců SSSR a KSSS svědčí o tom, že KSSS pokládá tyto cíle za stále aktuální. Viděno historicky, v r. 1922 vzniká svaz republik (SSSR), o 18 let později jsou k němu připojeny samostatné Baltické státy, východní území Polska a Bessarabie; v roce 1945 – dnešní Zakarpatská Ukrajina. Země Východní a Střední Evropy se zatím těší formální nezávislosti.

Národnostní problém byl a je bolavým místem každé ruské vlády. Od roku 1945 překračuje však rámec sovětského státu. Stejně jako carská vláda, i bolševici narážejí na odstředivou sílu neruských národů, které v té míře, jak silí jejich národní vědomí, se stávají potenciální silou, schopnou mnohonárodnostní konglomerát rozrušit.

KSSS to chápe, stejně jako to chápala carská vláda. Chápe, že existence kolosální mnohonárodnostní říše, složené z více než sta národů – v situaci, kdy Rusové v samotném SSSR ztrácejí početní převahu nad neruskými národy, a v socialistickém táboře jsou zhruba třetinovou menšinou –, je v podmínkách politické svobody jednotlivců, sociálních skupin a národní suverenity pochybná. Centralismus a totalitní diktatura jsou jediné prostředky zachování impéria. To je další konstanta sovětských dějin. *Národnostní politika KSSS je politika, vedená strachem z toho, že uvolnění národních vztahů v SSSR i v socialistickém táboře povede k odtržení neruských národů od Ruska a ke krachu diktatury.*

Řekli jsme, že národnostní politika KSSS překročila státní hranice SSSR. Konflikt mezi velmocenským šovinismem Ruska, komunistickým internacionalismem a úsilím národů o právo spravovat své záležitosti nebyl vyřešen. Naopak tím, že do tohoto procesu byly strženy další národy, nabývá konflikt stále větších rozměrů. Totalitní diktatura vystupuje přitom jako všemocná síla, ve snaze přimět národy, aby se smířily se stavem vlastní bezmocnosti.

Pokusíme-li se načrtnout určité vývojové tendence sovětské politiky, můžeme očekávat stupňování sovětského integračního tlaku a pokračování v útoku proti národnímu a státnímu uvědomění neruských národů v zemích Východní a Střední Evropy.

V samotném SSSR tento tlak dnes vystupuje v podobě soustředěné ideologické přípravy k vytváření tzv. nové společenské kategorie «sovětský národ». (Je známé, že v souvislosti s růstem národního uvědomění židovského národa se v SSSR uva-

žuje o zrušení rubriky «národnost» v občanských průkazech).

Na druhé straně však sovětská zahraniční politika bude dbát o zachování formy existujících národních států, jmenovitě z obavy, že připojení evropských zemí k SSSR by mohlo mimořádně špatně působit zejména na třetí svět.

Jaderná diskuse

PŘEMEK JANÝR JR.

(K dokumentu Charty 77 č. 22 a k dopisu F. Janoucha)

Ze všeho nejdříve musím přiznat své znepokojení nad tím, že by se měla jaderná diskuse stát novým zdrojem rozporů a nedorozumění, nebo vůbec novým středem zájmu čs. domácí i zahraniční opozice. Protože na jedné straně je mnoho naléhavějších věcí na programu a na druhé straně si přiznejme, že ani jednotný odpor stmelené opozice by naši drahé Straně & Vládě nezabránil nastavět tolik jaderných elektráren nejmodernějších voroněžských typů, co jich jen ještě stačí. Jestliže se přesto k diskusi připojují, pak je to proto, že podle mého názoru v konfliktu o jaderné elektrárny nejde především o jaderné elektrárny, ale o pozoruhodný sociopolitický fenomén, který je zajímavý i pro československou veřejnost.

Otázka bezpečnosti je hlavním kolbištěm, na kterém zastánci a odpůrci jaderné energetiky vedou své hlavní bitvy. Pokusím se zdůvodnit svůj názor, že je to ale jen povrch problému, o který ve skutečnosti (alespoň především) nejde.

Nepřipraveného pozorovatele, který má možnost západní jadernou diskusi sledovat zblízka, musí ohromit existence kvanta nejrůznějších čísel, hodnocení, tvrzení a závěrů, které mají většinou charakter seriózních vědeckých údajů (a domnívám se, že většina z nich skutečně seriózní je) a které docházejí k naprosto protichůdným závěrům. F. Janouch, v jaderné problematice nepochybně odborník, kterého jistě není třeba podezírat z neseříznosti, prezentoval ve svém dopise Chartě 77 soubor argumentů, mluvících naprosto jednoznačně ve prospěch atomových elektráren. Právě tak by však bylo možno uvést elaborát některého jiného autora, který by byl v problematice neméně fundovaný a neméně seriózní, a který by přinesl neméně přesvědčivý soubor argumentů, mluvících jednoznačně proti atomovým elektrárnám. Vedle hlasů odborníků existuje ovšem na obou stranách množství argumentace čistě demagogické – od (namátkou) «Atomová energetika – záruka šťastné budoucnosti» až po (namátkou) «Atomové elektrárny – smrt na splátky».

Já atomový odborník nejsem. Ba stěží bych mohl říci, že jsem atomový diletant. Diskusi kolem jaderné energetiky ale sleduji se zájmem a, myslím, osobně nezaujat (na rozdíl např. od F. Janoucha) ani pro, ani proti. Soukromně jsem došel k závěru, že provoz jaderných elektráren určitá reálná nebezpečí přináší, v čemž se mnou pan Ja-

nouch možná nesouhlasí (a když už jsme u toho, jeho argumentace se vesměs zabývá jen růžovými stránkami normálního provozu, kdy radiační únik «zůstává víceméně pod lidskou kontrolou» a zcela opomíjí existenci skutečných a možných nehod), že však nicméně tato nebezpečí nejsou větší, než nebezpečí z jiných oblastí lidské činnosti, jako například z chemického průmyslu nebo dopravy – v čemž se mnou pan Janouch ostatně souhlasí. Na podobném hodnocení se ostatně víceméně shodne většina lidí, pokud právě nepatří do druhu «skalních». A přesto někteří z nich jsou zastánci a někteří z nich odpůrci jaderné energetiky. Z toho plyne, že otázka bezpečnosti není tím nejpodstatnějším problémem jaderné diskuse.

«Energie je prvořadým činitelem, potřebným k zajištění normálního chodu moderní průmyslové společnosti . . . » píše ve svém dopise F. Janouch a v tomto lapidárním výroku se dotkl skutečné podstaty. F. Janouch považuje to, co je obsaženo v pojmu «normální chod moderní průmyslové společnosti» za nespornou základní hodnotu. Přijmeme-li tuto hodnotu, musíme také souhlasit s tím, že energie je třeba zajistit více a ještě více a ještě více . . . a atomová energetika je pak nezbytným stádiem tohoto bujení. Benevolentnější přístup k hodnocení její bezpečnosti je pak logickým závěrem. Jenomže značná část švédské společnosti a zejména její mladší část s F. Janouchem ideál «normálního chodu moderní průmyslové společnosti» nesdílí (a znepokojení nad tím je, myslím, příčinou podrážděného tónu v jeho dopise Chartě 77). Z toho pak vyplývá rigidnější přístup k hodnocení bezpečnosti jaderné energetiky.

V pokračování citované věty se F. Janouch dostává k jednomu z těch «mimobezpečnostních» argumentů – argumentu ekonomické a politické závislosti. Musím opět konstatovat, že tento argument je zajímavý spíše z hlediska studia současných myšlenkových proudů a sociopolitických procesů, neboť jej shodně používají obě strany: přívrženci atomové energie argumentují závislostí na tenčících se zdrojích ropy a na vyděračské politice arabských států, odpůrci atomové energie závislostí na (rovněž ne nekonečných) zdrojích uranu a vyděračskou politikou jeho producentů a mezinárodních koncernů, disponujících potřebnou technologií a přepracovatelskou kapacitou. Alternativa, nabízená odpůrci, je z tohoto hlediska konsekvantnější (alternativní zdroje energie – slunce, voda, vítr, biologická energie) a některé dosažené výsledky jsou zajímavé. Zda je ale reálně možné uvažovat o zásobování velkých průmyslových celků z alternativních energetických zdrojů – to je ovšem otázka. I zde se však projevuje především diference světových východisek, kterou z uvedených závislostí považujeme za závažnější.

V diskusi kolem jaderné energetiky se tedy ve skutečnosti jedná o projev jiné diskuse – diskuse o způsobu života. Dovolují si tvrdit, že jaderná energetika se stala obětí frontálního náporu nového kritického myšlení v podstatě shodou okolností: protože její hlavní rozvoj spadá do doby, kdy toto myšlení dospělo do jistého akceschopného stavu. Před třiceti lety mohl být jeho obětí například petrochemický průmysl a před sto lety třeba železnice. To není myšleno jako kritika odpůrců atomových elektráren.

Vystihnout podstatné rysy toho, co zde nazývám novým kritickým myšlením, je pro člověka odchovaného Východem k chladnému a strážlivému odstupu k politickým heslům a k podvědomé nedůvěře ke všemu «levičáckému» dosti obtížné. Skládá se z nepřehledného množství často protichůdných ideologií a sociálních filosofii, zabalných většinou do marxistického a revolučního žargonu. Ústředním motivem je odmítání «kapitalistické» společnosti, tj. takové společnosti, kde průmyslové výrobní vztahy, velké finanční a výrobní koncentrace, státní a policejní aparát a umělé životní prostředí mají determinující vliv na život lidí. Nové kritické myšlení dává přednost svobodnějšímu životu v neformálních samosprávných celcích před neosobním normovaným pracovním zařazením v mamutích podnicích, harmonickému soužití s přírodním prostředím před jeho exploatací a devastací, osobnímu lidskému kontaktu před úřední hierarchií, spontaneitě před byrokracií, toleranci před náboženským a politickým fanatismem a emocionální vyrovnaností a uspokojeností před konzumním blahobytem. Ve vyhraněné podobě se objevují výrazy «the soft alternativ» – «die sanfte Alternative» (měkká, jemná, mírná alternativa). Není nutné zvlášť dodávat, že východoevropské státy jsou z tohoto hlediska jednou z horších forem kapitalistické společnosti («státněkapitalistická») a nikoli jejím protikladem, jak by z této strany tak rádi slychali naši Nejgenerálnější. Jaderné elektrárny pak v sobě zosobňují celou řadu důležitých znaků «kapitalismu». jsou velké, koncentrují kapitál, koncentrují výrobu, zdůrazňují dominanci ekonomických hodnot, jsou stavěny multinacionálními monopoly, mají záhadné a neprůhledné pozadí, dělá se v nich něco, co si nelze osahat, vydávají neviditelné zhoubné záření, působí zákeřně na člověka a na přírodní prostředí atd. Samozřejmě, že se ze značné části jedná o iracionální emotivní hodnocení. Někteří odpůrci atomové energetiky to v rozhovoru přiznávají (ostatně to platí i pro postoje, reprezentované např. F. Janouchem, u kterých by se naopak dala analyzovat odvozenost od neméně iracionálních a emotivních hodnot «řádu», «pořádku», «pokroku», «prosperity» atd). To ovšem není podstatné; většina našich preferencí a averzí jsou iracionální a emotivní podstaty. Zajímavé jsou však sociální důsledky: lidé jsou ochotni a schopni postavit se účinně do cesty něčemu, co prostě nechtějí (ať již jsou důvody jakékoli), nedají se odradit ekonomickými a «realistickými» poučkami a argumenty ani – mnohdy – násilím a prosadí svou vůli dokonce proti státním aparátům a mocným finančním a průmyslovým sdružením. Ať již zaujímáme k atomové energetice samé jakýkoli postoj, nemůže nám být existence tohoto hnutí a jeho úspěchů nesympatická.

Postoj, který k atomové energetice zaujal dokument Charty 77 č. 22 se mi z tohoto hlediska zdá být jediným možným: konstatovat argumenty pro i proti a omezit se pouze na protest proti konkrétnímu stavu jaderné energetiky v ČSSR. Ze zpětného pohledu se mi zdá, že v něm asi mohl být podrobnější popis oboustranné argumentace s případnými poukazy na její světově a filosofické pozadí. Československé opoziční hnutí je z větší části motivačně a ideově podobné spíše západnímu kritickému (a tedy i protiatomovému)

hnutí, než hodnotovým strukturám «normálního chodu moderní průmyslové společnosti» s jejími centralizačními a ekonocentrickými orientacemi. Podrobnější popis vzájemné argumentace mohl být v tomto kontextu zajímavým inspirativním momentem.

Buňa

Od chvíle, kdy člověk překročí určitou věkovou hranici, stane se psaní nekrologů součástí každého života, který je svázán s perem či psacím strojem. Vstoupili jsme prostě do oblasti z níž se odchází ne k ohromnému, nechápajícimu úžasu těch, co zůstávají, ale proto, že to tak má a musí být. Protest proti smrti se tady spojuje s rezignací nad nevyhnutelností konce každé lidské cesty. Tak jsem si to už dost dávno srovnal a rozebral. A přece nikdy nezmizela úzkost z toho, že přijde chvíle, kdy budu muset napsat, co bych nedovedl ani vyslovit. Chvíle, kdy už nebude Buňa, ta neochvějná míra věcí, osudů, životů, událostí, příklad i hlubina bezpečnosti, člověk, který dovedl, jako málokdo, projít bouřemi nepoznamenaný ve svém lidství, a ve svém nenápadném a většinou těch, kteří ho znali, netušeném hrdinství, mít tolik síly, že ji mohl rozdávat, a také rozdával, každému, kdo natáhl ruku. A co jich bylo, z kolika generací, z kolika zemí.

Buňa – tak mu říkali doma, v ukrajinském Kamenci Podolském, odkud přišel do Prahy jako mladický student začátkem dvacátých let. Tady se z něj už navždycky stal novinář Stanislav Budín. Ale já jinak nemohu – tak tedy Buňa. Od chvíle, kdy jsem ho jako dvaadvacetiletý uviděl poprvé v redakci Kulturní politiky v Dittrichově ulici, až do toho dne, kdy jsme spolu, práně před deseti lety, naposledy prochodili celý den uprostřed chmurné romantiky heidelbergského hradu a zahrad. A dodnes, i když jsme si, z pochopitelných důvodů, psali málo. A navždycky.

Ten věčný, tichý, vždycky reálně konkrétní Buňa, nepřišel ve svých sotva dvaceti letech do Čech na křídlech politiky – revoluční čili nic. Přinesla ho sem láska nejromantičtější z romantických. Černovlasou Hanu, kterou tolik miloval celý svůj – vlastně její – život, poslali studovat do Vídně, Buňa za ní prostě utekl, sešli se kdesi v Polsku, všelijak se dostali do Prahy, kde oba vystudovali, s níž oba dokonale srostli a se kterou sdíleli do posledního dobré i zlé, s výjimkou v Americe prožitých válečných let. Ale i odtud spěchali do Prahy, do nejistoty jejího i svého poválečného osudu, jakmile se jen objevila první loď, za své, bez vládních prostředků na repatriaci, přes výstrahy a varování téměř všech přátel. Ale to je vlastně pokračování už jiné historie.

Teprve v Praze začal Buňův i Hanin politický osud. Tady oba splynuli se studentským revolučním hnutím, tady se oba stali příslušníky komunistické mládeže. Tak se stalo, že Buňa, ten velký technický antitalent, vystudoval elektrotechnické inženýrství – protože to považoval za svou povinnost vůči revoluci, která bude při přeměně světa především potřebovat vlastní techniky. Už za studií pracoval však v komunistickém tisku, aby se v sotva třiceti letech stal šéfredaktorem Rudého Práva. Způsob, jakým odtud byl v polovině třicátých let odstraněn, vyloučen ze strany, ostrakizován, zůstane jedním z mement českého stalinismu, historií jakoby z čítanky našeho století.

Práce v Radiojournalu, román o Bakuninovi, americká emigrace, práce v Amerických listech a kniha o amerických Češích za druhé světové války, **Věrní zůstali**, to všechno byly jen epizody. Buňa nikdy nepřestal věřit, že politika spolupráce s demokracií a nekomunistickými socialisty, kterou pomáhal prosazovat, za kterou byl vyloučen z KSČ a která se vzápětí po jeho vyloučení stala na čas oficiální politikou strany, se prosadí po vítězné válce, a že potom nastane doba zápasu za vítězství skutečného socialismu, na nějž už nebude padat Stalinův stín. Této myšlence sloužil od první chvíle po mém návratu do Prahy, v redakci Kulturní politiky, Lidových novin i Pragopressu. Historie šla však opět jinudy a krátce po Unoru 1948 se Buňa, ten neotřesitelný apoštol skutečného socialismu s lidskou tváří, znovu ocitl na dlažbě. Jen zázrakem unikl zatčení v období procesů a ztrávil skoro dvacet let v anonymitě archivu novinářského studijního ústavu. Tem letům vděčíme za jeho monografie o Karlu Havlíčkovi a Janu Nerudovi, jimiž chtěl splatit svůj dluh své druhé vlasti, a jež navázaly, po deseti letech, na jeho chápavou, hlubokou knihu o Americe a jejích dějinách, **USA-portrét národa**, brutálně napadenou českým stalinismem v roce 1948.

Už v letech padesátých se však Buňa vrátil k novinářské práci a český tisk na cestě k československému jaru si prostě nelze představit bez jeho osobnosti. Stejně jako si nelze bez ní představit generaci nejlepších československých novinářů těch let, kteří si k němu chodili pro zkušenost, radu, řemeslo, naději, víru, a především příklad člověka, který se nikdy nezpronevěřil sám sobě. Byli to oni, o generaci, o dvě mladší, kteří si ho sami vybrali za šéfredaktora obrozeného časopisu Reportér v roce 1968. Nejen jako novináře. Ještě spíš jako symbol všeho, co nejlepšího reprezentovala česká v tomto období.

Sovětská okupace přerвала, po třetí za jeden lidský život, jeho činnost na špičce českého socialistického novinářství. Posledních deset let žil v ústraní a většinu času věnoval psaní svých pamětí, jedinečného dokumentu lidského osudu v Evropě dvacátého století. Rukopis leží ve strahovském památníku národního písemnictví a až se jednou dostane k českým čtenářům, jimž byl určen, stane se natrvalo jedním z velkých dokumentů české politické a memoárové literatury.

Kdykoli však bylo v Čechách sedmdesátých let třeba statečného člověka, stačilo vyslovit Buňovo jméno a on bez váhání zaujal své místo v řadě. Ani věk, ani policejní výsledky, ani neustálé sledování, nemohly změnit nic na tom, že zůstal, kým vždycky byl. Včetně svého podpisu pod Chartou 77, který v jeho případě věru nebyl gestem, ale uváženým projevem obav o osud země, která ho kdysi přijala a které on mnohonásobně oplatil.

Lidé jako byl Buňa kladou vysoké nároky na každého, kdo je znal, kdo jim byl blízko. Ať chceme či nechceme, nemůžeme, než měřit svoje životy životem jeho. Nám, i těm po nás, položil lašku zatraceně vysoko.

Byl z těch, o nichž se děti učí v čítánkách. Ale sám byl všechno jiné, jenom ne z čítanky. Proto se také do dnešních českých čítanek nevejde. Což je dobře.

Jednou mu čeští novináři postaví pomník a uvedou ho do svého Slavína. Jako živoucí příklad a vzor internacionality charakteru, šlechetnosti, síly a života pro druhé.

AJL

Prezidentův vězeň na pokračování

V krátké době vychází už pátá česká (vedle tří německých) knížka Vladimíra Škutiny, který přišel do emigrace před málo více než půl rokem. I při známé pili autora, který vedle psaní i časopi-secky publikuje a zabývá se ediční činností, lze pochybovat, že to, co nyní čtenář dostává do ruky, je tvorba posledních měsíců. Jde spíše o jiný – stejně obdivuhodný – fenomén, že totiž Škutina v době, kdy v Československu měl zakázáno psát a vůbec cokoli rozumného dělat, vytvořil si takovou zásobu textů, že jimi může dnes tak systematicky zásobovat jemu příbuznou curyšskou Konfrontaci a jiná vydavatelství. Zkušenosti posledních 35 let nás naučily, že «psaní do šuplíku» je iluze, které podléhají většinou ti, kteří proces literární tvorby sami nezažili. Vzpomínám, jak jsme byli zklamáni po válce v pětáctýřicátém, že se okamžitě na knižním trhu neobjevila veliká díla, vzniklá z přetlaku protektorátních let. I periody «milostivých let» v období určitého uvolnění v šedesátých letech nepřinesly díla uchovávaná po léta v tajných skrýších, ale autoři se spíše začali odvážněji dívat na aktuální problémy kolem sebe. Jestliže Škutina dokázal v létech, jež pro něho osobně byla velice těžká, mezi několika pobyty v husákovských kriminálech vytvořit takovou zásobu četby, kterou nás dnes zásobuje, je to jev ojedinělý a stojící za pozornost.

Není to však jev podstatný. Nejdůležitější na těchto nových edicích Vladimíra Škutiny je fakt, že se mu podařilo jako žádnému jinému autorovi vnést do české exilové literatury (a nejen do exilové) jadrný humor, kterým doprovází svá zcela vážná pozorování.

Čtenář jistě rád sáhne po druhé knize postřehů «prezidentova vězně», která právě vyšla pod titulem «Prezidentův vězeň na hradě plném bláznů» v curyšské Konfrontaci. A nebude zklamán, jestliže v ní očekává stejně zábavně vyličené příhody politického vězně. Mezi oběma knížkami však současně objeví nápadný rozdíl, který nezpůsobily ani tak jemné rozdíly mezi kriminálem prezidenta Novotného a prezidenta Husáka, ale jež jsou spíše výsledkem autorova uměleckého a občanského vyzrání.

Jestliže «Prezidentův vězeň» z roku 1968 byl zábavným protějškem rovněž knižně vyšlým dokumentům o svérázné justici a takzvaných nápravných zařízeních v Československu, je nyní vycházející «Prezidentův vězeň na hradě plném bláznů» syntézou obou těchto žánrů. Při zábavném líčení příhod, které Škutina v kriminále zažil, a typů, jež tam poznal, má tato nová kniha ještě druhou dimenzi. Pozorný čtenář v ní objeví místa, v nichž se autor zamýšlí nad smyslem pojmu «politický vězeň» a současně logikou svého humoru usvědčuje totalitní režim z jeho slabosti.

V záhlaví knihy jsou dva citáty, které přesně vystihují ducha a smysl tohoto vyprávění: jeden z Shakespeara a druhý je citací anekdoty. Kniha je skutečně výkřikem člověka, který touží po bláznovském šatě, aby dostal «volnost promluvit» a slibuje «vyčistit zkažený žaludek světa». A součas-

ně autorovy zážitky průkazně dokazují, že zkostnatělý a perverzní systém může nalézt oddané služebníky pouze ve stejně zkostnatělých a perverzních lidech. Jako v té bláznovské anekdotě o primáři blázince, který nenechá sundat se stropu pacienta, domnávajícího se, že je žárovkou, protože si sám myslí, že by nebylo čím svítit.

A ještě něco je na knize «Prezidentův vězeň na hradě plném bláznů» nápadné. Onen nadhled a až stoická vyrovnanost, s jakou Škutina své zážitky vypravuje. Bez bolestí a bez přání, aby mu někdo způsobené křivdy pofoukal.

Kniha doplněná kresbami Jana Kristoforiho je skutečným obohacením edičního programu Konfrontace i té části české literatury, která smí věci nazývat pravými jmény.

Karel Nešvera

Zpráva o české literární vědě

Chtěli jsme napsat studii o vývoji české literární vědy v posledních létech. Ale není o čem psát. Museli bychom pojednat vlastně pouze o brzdění, potlačování, ba o likvidaci snah vědu rozvíjet a o odstranění či umlčování nadaných, odborně a pracovně zdatných osobností bohemistiky.

Vskutku vychází česká literární věda z období konsolidace jako ZHRZENÁ, RZIVÁ a úplně NEJEDLÁ. Proto se jistě dočká chvíle uznání destrukční funkce všech tří jejích pražských prominentů počtami nejvyššími.

Místo zamýšlené studie nechť tedy přijme čtenář tuto zprávu:

Vědecky výzkumná činnost na úseku české literární vědy, hlavně dějin české literatury se od roku 1970 jeví – měřeno knižními publikacemi – minimální, až žádná. Syntetický obraz vývoje české literatury, realizovaný v tzv. akademických dějinách, ustrnul na 3. dílu vyd. roku 1961. Díl čtvrtý, který měl vyložit literaturu I. poloviny 20. století, dlouhodobě a obtížně připravovaný v letech šedesátých, byl v rukopisu dokončen Koncem 60. let (asi 1968-69), odevzdán a diskvalifikován buď recenzenty nebo jinak z důvodů politicko-ideologických. Nově se tento svazek «připravuje» tak, že odborné veřejnosti o něm není nic známo. Rozsáhlý průzkum materiálu, v šedesátých letech pro syntézu podniknutý, se jen z nepatrné části zužitkoval v edicích dokumentů (např. k avantgardě), ve vydávání spisů stěžejních autorů (Halas, Vančura). Většina těchto edic, počatých v letech šedesátých, byla zbrzděna, zůstala nedokončena.

Jediný časopis, věnovaný v českých zemích literární vědě, Česká literatura, vycházel počátkem let sedmdesátých nárazově. Nyní se sice tiskne pravidelně, mívá i příspěvky kvalitní, ale valnou část jeho rozsahu zaujímají referáty a vystoupení z konferencí pořádných k politickým výročím, jimiž se periodizuje v Čechách těchto let kultura i věda.

Na úseku teorie mohly ještě počátkem 70. let vyjít knihy Mukařovského (Cestami poetiky a es-

EPIDEMIE

tetiky, Studie z estetiky, 2. vyd.), ale na ně – a na český strukturalismus, lze v publikovaných pracích navazovat jen nepřiznaně. Vysoce se ovšem hodnotí odmítání strukturalismu. O vědeckou knihu nejeví nakladatelství zájem.

Jedině produkce popularizující má některé dobře zavedené ediční řady. Jejich redakce ovšem musí vykazovat spolupráci s určitými autory odborně dávno směšnými, a i jinak splácejí daň absolutizovaným kritériím politicko-ideologickým.

Výchova vědeckého dorostu je zproblematicována tím, že hledisko politicko-kádrové je rozhodující jak při výběru, tak při obhajování vědeckých hodností. Hodnotí se přizpůsobivost, ne odvaha k samostatnému myšlení.

Nesrovnatelně lépe je na tom literární věda na Slovensku. Kontakty s ní působí blahodárně, nejsou ovšem s to paralyzovat «český» pokles. Ten trvá a už jen trváním se situace stále zhoršuje.

Praha, 1979.

Nové básně Inky Machulkové*

Zdrojem poetična v poezii básničky Inky Machulkové je intenzita subjektivního prožitku a její vyhraněný smysl pro vnitřní zákonitost básnické formy a řádu kompozice. Trauma exilu v básni «Ale byla to pražská dlažba...» se bezpochyby bezprostředně dotkne každého exilového čtenáře srovnatelností snově empirického zážitku, umocněného poezií. V trojici básní Stopy, zařazené hned na začátek sbírky a které jsou jakýmsi klíčem k jejímu pochopení, jsou však východiskem základní pocity moderního člověka, jako nedostačtěně možnost mezilidské komunikace (Stopy I) a pocity úzkosti z odcizení jednotlivce v technické civilizaci (Stopy II), a autorčiným jistým překonáním těchto stavů je pak definice světa jakožto «theatrum mundi», v němž ze všeho «nejblíže máme ke komediantům». Jednotlivé básně sbírky, z nichž některé vypadají na první pohled jako těžko srozumitelné subjektivní skicy (Nekamarádím s tebou), jsou řadou zastavení v této lidské komedii, v níž básnička je současně divákem i hercem a kam je i čtenář neodolatelně vtahován intenzitou jejího básnického vyznání. Kontemplativní situace jsou často navozovány otázkou, ať už vyřčenou či obsaženou v podtextu básně tak, že na ni čtenář začíná hledat sám svou vlastní odpověď.

V Československu vydala Inka Machulková dvě básnické sbírky: Na ostří noci (1963) a Kahúčú (1969), přispívala do řady literárních časopisů a byla kmenovou autorkou pražské Violy. Sbírká Kámen komediantů vyšla po desetiletém autorčině odmlčení. Doufejme jenom, že příští sbírka Inky Machulkové nedá na sebe čekat dalších deset let.

M. Kubeš

*) Inka Machulková «KÁMEN KOMEDIANTŮ». Vydalo nakladatelství Poezie mimo domov (red. Daniel Stroj), Max Wöner Str. 8 München 50, NSR.

Propuklo to jako jarní epidemie chřipky. Lidé se vrhli do obchodů a vykoupili koření a dokonce i sůl, když předtím byli učinili totéž s kakaem.

Takových epidemií jsme už zažili víc. Vždy, když se objevila nějaká fáma (pravdivá či nepravdivá) o chystané měnové reformě, o zdražování či o hrozící válce. Z hlediska politického či sociologického má tento zjev jistý význam. Občan na rozdíl od pravidelných, vyžadovaných a kontrolovaných demonstrací souhlasu a nadšené důvěry v současnou moc tu k ní projevuje svůj spontánní a méně důvěřivý vztah. Nepochybně se v takových panických situacích uplatní i dlouholetá zkušenost občanů se zásobováním. Zkušenost praví, že člověk má kupovat, co zrovna dostane, a ne, co právě potřebuje.

Na druhé straně jistě i málo informovaný občan chápe, že nehrozí nedostatek soli. Vždyť sůl se sype v zimě na silnice a jen slovenské zásoby soli stačí na staletí. Pokud se týká pepře, zdá se pravděpodobnější, že lidstvo kráčí vstříc éře, kdy mu bude chybět co pepřit rozhodně spíš než čím pepřit. Občan tedy nekupoval, protože by se bál nedostatku zmíněného zboží, ale z obavy před zdražením. Ceny koření (jako všeho ostatního zboží) mohou jistě stoupnout. Ale zkušenost praví, že nové ceny obvykle nepřekračují dvojnásobek původní ceny. Při současných cenách koření i soli by se tedy mohlo jednat v podstatě o halířové položky. Navíc sůl, jak známo, vlhne a zkamení, koření vyčichne, člověk něco spotřebuje a něco po čase vyhodí. I když se zásobí na dva či tři roky, ušetří tímhle panickým nákupem dvacet či třicet korun ročně.

Na celé té situaci mě nejvíce zaujalo, že lidé, kteří často vlastní rodinné domy, auta, nemluvě o televizorech, automatických pračkách a jiných symbolech současné majetnosti, nemají v sobě dost sebeúcty, která by je přiměla, aby se nad tušenou lapálií s pepřem a solí povznesli, aby považovali za sebe nedůstojné obíhat krámy a skupovávat sáčky s pepřem a pytlíky se solí a dávat tak demonstrativně najevo ubohou podstatu vlastní shánčlivé existence.

Chápu, že důstojnost dneska nepatří mezi požadované a oceňované hodnoty. Spíš naopak. Člověka, než mu poskytnou jen prostou možnost, aby si vydělal na obživu, nutí k mnoha nedůstojným aktům od ponižujících kádrových dotazníků až po účast na stejně ponižujících hlasováních či manifestacích. Přitom ho vrhají do světa, v němž stále více platí heslo: urvi, co můžeš, a hlavně, jak můžeš! Do světa, v němž vládnou protekce, korupce a nelegální privilegia. A zároveň ho připravili o všechny akty, jimiž kdysi mohl stvrzovat svoji občanskou a lidskou sebeúctu, i o možnost čerpat povzbuzení a podněty ze styku se živou kulturou, s reflexí, s osobitostí či tvůrčím činem. To všechno chápu. Přesto mě při vlastně anekdotické epizodě se solí a pepřem smutně překvapilo, jak mnoho je těch, co se nedokáží vymanit z pokořující logiky konzumního světa, co si necení vlastní důstojnosti ani za dvacetikorunu.

A kladu si pochopitelnou otázku: jak by asi jednali lidé, kteří rezignovali na vlastní důstojnost, ve skutečně kritické situaci nebo při opravdovém nedostatku. Snad si tuto otázku položí i ti, kteří si přisvojují odpovědnost za správu této společnosti a začnou konečně chápat, že podobné epizody neukazují jen na poruchy ve sféře zásobování, ale především ve sféře hodnot.

D O K U M E N T :

Tajná směrnice k zahraničním stykům čs. vysokých škol

Zahraníční styky se uskutečňují dvojnásobným způsobem: formou výjezdů nebo formou přijetí, čímž chápeme buď přijetí zahraničního hosta na fakultě nebo přijetí pracovníka fakulty na zastupitelském úřadě.

I. Výjezdy – vyslání

Se realizují ve formě studijních a přednáškových pobytů, účastí na mezinárodních kongresech, konferencích a sympoziích, stipendijními pobyty a stážemi, expertízou, lektoráty a činností v mezinárodních vědeckých společnostech a jiných mezinárodních organizacích.

Dělíme je na vyslání – do KS včetně Jugoslaviie a rozvojových zemí,
– do ZST včetně SSSR.

Všechny výjezdy se uskutečňují v rámci plánu.

Vyslání představuje administrativně dvě etapy:

1. Před odjezdem s náležitostmi a účastníkovými povinnostmi vzhledem k zahraničnímu oddělení fakulty, vzhledem k ÚO a vzhledem ke katedře.

a) Vzhledem k zahraničnímu oddělení fakulty
Základním plánovacím dokumentem (kromě rámcových ročních plánů) pro schválení a organizační zabezpečení výjezdu (tj. pasové a devizové) je návrhový list, který se předkládá zahraničnímu oddělení fakulty pro ZST 6x a KS 7x současně se schvalovacím formulářem v jednom vyhotovení, obsahujícím vyjádření přísl. složek k návrhu. U cest do SSSR se zpravidla přikládají navíc čtyři výtisky pracovního plánu v ruštině.

b) Vzhledem k ÚO

Po schválení cesty do zahraničí je účastník povinen vyplnit 1x formulář «Hlášení cesty do zahraničí», opatřený doložkou vedoucího katedry, že pracovník byl poučen ve smyslu děkanaova přípisu č.l z 7.1.76, čj. 55/S/76 a se zněním zákona č. 102/Sb, a předat jej pracovníku ÚO.

Před odjezdem do KS, bez ohledu na délku pobytu, odevzdat pracovníku ÚO do úschovy vojenskou knížku; obdrží pak potvrzení, jímž se prokáže na státní hranici nebo před odletem, že vojenský doklad byl odevzdán. Před cestou do ZST (BLR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR), kde pobyt nepřesáhne dobu 30 dní, povinnost odevzdání vojenského průkazu odpadá a držitel jej ponechá uschovaný doma.

c) Vzhledem ke katedře

Po schválení a před odjezdem zapíše vyslaný pracovník katedry do katedrové evidenční knihy svou cestu do zahraničí. Kniha se na-

chází v přihrádce referenta pro zahraniční styky nebo event. u sekretářky katedry. Jde-li o cestu, která nebyla zahrnuta do rámcového ročního plánu, která však byla schválena zvlášť, je zapotřebí upozornit na tuto skutečnost katedrového referenta při zapisování cesty do evidenční knihy.

2. Po návratu jsou účastníkovy povinnosti následující:

a) Vzhledem k zahraničnímu oddělení fakulty
Předat do 14 dnů v 8 vyhotoveních zprávu o pobytu v zahraničí podle uvedených bodů:

1) Jméno účastníka, jeho tituly a pracovní zařazení, název pracoviště. Vysílající organizace a charakter cesty (kulturní dohody, výměna, družba ap.).

2) Navštívený stát, místo a jméno přijímací organizace (organizátora programu). Časový rámec cesty, všechna místa pobytu.

3) Jde-li o studijní pobyt, jeho cíl, např. jaký vědecký úkol byl řešen a s jakými výsledky. Přínos studijního pobytu pro čs. stranu, místo, kde jsou získané informace či materiály přístupny nebo jak budou využity (státní plán výzkumu, vědecké publikace, příprava přednáškových kursů ap.).

4) Jde-li o mezinárodní konferenci, charakter účasti, program jednání, hlavní referáty. Referoval-li čsl. účastník nebo vystoupil-li v diskusi, je vhodné uvést téma, dále kdo referát u nás předběžně schválil a jaký byl ohlas vystoupení.

5) Jména hlavních osob, s nimiž vyslaný jednal a zejména, zda snad převzal závazky osobní nebo ve vztahu k fakultě či katedře.

6) Zajímavé poznatky získané během pobytu v zahraničí z oblasti politické, hospodářské a kulturní (tedy i poznatky mimo vlastní odborný zájem).

7) Celkové hodnocení zahraniční cesty a případné podněty a připomínky pro děkanát FF UK, rektorát UK, MŠ, Federální MZV ap.

b) Vzhledem k ÚO

Vyplnit a předat do 3 dnů formulář «Zpráva o služební-soukromé cestě do zahraničí. Vyzvednout si vojenský doklad.

c) Vzhledem ke katedře

Zapsat do evidenční knihy požadované údaje i s daty předání hlášení a zprávy ÚO a zahraničnímu oddělení fakulty. Kromě toho nechat v přihrádce katedrového referenta pro zahraniční styky kopii průvodního dopisu ke zprávě o cestě pro fakultní zahraniční oddělení (vyznačit na něm datum podání hlášení cesty o datum zprávy o cestě ÚO). Formuláře průvodního dopisu se nacházejí u sekretářky katedry. Katedrový referent kopie zpráv nevyžaduje.

II. Přijetí

Se realizuje především ve formě přednáškových a studijních pobytů, účastí na kongresech, konferencích, symposiích ap.

Dělíme je na přijetí – z KS, Jugoslavie a rozvojových zemí,
– ze ZST včetně SSSR.

Přijetí jsou plánovaná. Administrativně znamenají též dvě etapy :

1.

a) Vzhledem k zahraničnímu oddělení fakulty
Základním plánovacím dokumentem je opět návrhový list, který se předkládá zahraničnímu oddělení fakulty 6x. Pouze ve styku se SSSR lze je nahradit kopiemi zvacího dopisu – originál zasílá fakulta zvanému aspoň 6 měsíců před plánovaným přijetím. V platnosti zůstává schvalovací formulář (1x) příslušných kompetentních složek.

b) Vzhledem k ÚO
Po schválení přijetí zahraničního účastníka nutno vyplnit (1x) formulář «Hlášení cesty do zahraničí» v přísl. úpravě, tj. odpovídající situaci přijetí.

c) Vzhledem ke katedře
Osoba pověřená péčí o návštěvníka запиše do evidenční knihy jeho příjezd a vyplní údaje podle uvedených bodů.

2. Povinnosti po odjezdu návštěvníka :

a) Vzhledem k zahraničnímu oddělení fakulty
Pověřená osoba předá tomuto oddělení zprávu (5x) o průběhu a výsledcích pobytu zahraničního hosta do 14 dnů. Tuto zprávu přizpůsobí obsahovými náležitostmi bodům platným pro zprávy ze služebních cest našich pracovníků (viz str. 2).

b) Vzhledem k ÚO
Do 3 dnů vyplní a předloží formulář «Zpráva o služebním-soukromém jednání».

c) Vzhledem ke katedře
Zapiše do evidenční knihy požadované údaje – datum odjezdu-i data předání hlášení a zprávy ÚO a zahraničnímu oddělení fakulty.

Kromě toho nechá v přihrádce katedrového referenta pro zahraniční styky kopii průvodního dopisu ke zprávě pro fakultní zahraniční oddělení (vyznačí shodně se záznamem v evidenční knize – datum podání hlášení a zprávy o pobytu zahraničního návštěvníka na ÚO).

Katedrový referent kopie zpráv nevyžaduje.

V případě mimořádných neplánovaných návštěv na fakultě je nutno se řídit pokynem děkana ze dne 20.2.79, č.j. 679/ÚO/79 :

– Členy diplomatických misí z kapitalistických států, kteří požádají o umožnění návštěvy, odkázat na diplomatický protokol Federálního MZV, jehož souhlas je podmínkou uskutečnění návštěvy.

– Přijetí soukromě příjezdějících cizích státních příslušníků z KS se zásadně nepovoluje. Výjimky, odůvodněné odborným nebo zahraničně politickým zájmem, projedná proděkan pro zahraniční styky se zahraničním oddělením rektorátu UK.

– Učiněné nabídky odborných, propagačních a jiných materiálů, filmů či tiskovin, zasílaných

do ČSSR diplomatickými misemi KS, přijmout výhradně se souhlasem MŠ, event. až jeho prostřednictvím.

Poznámka

Při pozvání k účasti na recepcích či jiných akcích zastupitelských úřadů se předpokládá podání písemné žádosti na ÚO o «Povolení jednat s cizími státními příslušníky na území našeho státu»; přísl. formulář vyplní žadatel nebo skupina pozvaných (2x) a opatří tuto žádost stanoviskem vedoucího katedry.

Po uskutečnění akce předloží návštěvník nebo skupina účastníků do 3 dnů na ÚO vyplněný formulář (1x) «Zpráva o služebním – soukromém jednání s cizinci». Na úrovni katedry se pak запиše návštěva zastupitelského úřadu do evidenční knihy s datem podání žádosti o povolení účasti a s datem zprávy o návštěvě – obě pro ÚO.

III. Soukromé cesty

Pracovníků fakulty do zahraničí (KS, Jugoslavie a rozvojové země) na devizový příslib nebo návštěvou vyžaduje jednoznačné doporučení fakulty. Zodpovídá za ně proděkan pro zahraniční styky, který rozhoduje na základě vyjádření :

- u učitelů a odborných pracovníků – vedoucího katedry,
 - u administrativních pracovníků – vedoucího přísl. oddělení,
 - u studentů – vedoucího katedry studentovy studijní kombinace, FV SSM a studijního oddělení.
- Účastníci zapíší svůj soukromý pobyt v cizině (KS) do katedrové evidenční knihy a do 3 dnů podají na ÚO vyplněný formulář «Zpráva o služebním-soukromé cestě do ciziny». Pokyny pro studenty- viz bod IV.

IV. Pobyt studentů v zahraničí :

a) V rámci oficiálního vyslání fakultou přes MŠ
Podle pokynů přísl. referenta na úrovni fakulty a katedry. Katedrový referent pro veškerý styk se zahraničím požaduje každoroční seznam všech studentů, kteří byli vysláni do ciziny ke studijnímu pobytu (dlouhodobému nebo prázdninovému), a jejich zapsání do evidenční knihy podle studijního roku, abecedně a s rozdělením na dlouhodobé a prázdninové pobyty, s uvedením ročníku. Po návratu studenti vypracují zprávu, kterou předají (individuálně nebo kolektivně) v předepsaném počtu zahr. oddělení fakulty s průvodním dopisem, jehož kopie bude uložena na katedře u zahraničního referenta.

b) Soukromé cesty studentů na devizové přísliby nebo návštěvy do KS, Jugoslavie či rozvojových zemí.

Budou sledovat vedoucí učitelé skupin, kteří po skončení sezony zapíší do katedrové evidenční knihy jména těch studentů, kteří soukromý pobyt

v cizině realizovali! zápis podle ročníků a abecedně.

Materia byl zpracován v souladu se zněním přípisů a příkazů:

- 1) č.j. 2282/KO/Z/75 z 20.5.75 proděkana Křístka
č.j. 55/S/76 z 7.1.1976 – příkaz děkana fakulty č. 1
č.j. 774/S/76 z 23.2.1976 – doplněk k děkanovu příkazu č.1
č.j. 679/ÚO/79 z 20.2.79 – příkaz děkana fakulty č. 2.
č.j. 3344/S/76 z 1.9.1976 – oznámení děkana fakulty
č.j. 592/KO/Z/76 z 11.2.1976 – přípis proděkana Křístka
- 2) Ve smyslu zákona č. 102/71 Sb.

Uvedené formuláře

žadatelé obdrží: na zahr. oddělení FF UK
na ÚO FF UK
u katedrového zahr. referenta
nebo u sekretářky katedry

Evropský parlament o Československu

Nově zvolený Evropský parlament přijal na svém prvním zasedání ve dnech 16.-20. července 1979 ve Štrasburku jednomyslně rezoluci tohoto znění:

- «Evropský parlament,
- hluboce dotčen zatčením 10 příslušníků hnutí za občanská práva, signatářů Charty 77 dne 29. května 1979 v Praze,
 - informován, že tyto osoby jsou obviněny z podvrtné činnosti proti státu, která podléhá potrestání až 10 lety vězení a že očekávají proces,
- 1) vyjadřuje své hluboké přesvědčení, že tato zatčení a procesy, které se chystají, jsou zřejmým porušením ustanovení Závěrečného aktu Helsinské konference, jež zaručuje svobodu slova;
 - 2) vyzývá československou vládu jako signatáře helsinských dohod, aby propustila 10 zatčených, jak to odpovídá jejím mezinárodním závazkům;
 - 3) pověřuje svou předsedkyni, aby předala tuto rezoluci ministrům zahraničních věcí 9 států, členů evropského společenství, jež zasedají v rámci politické spolupráce a také čs. vládě».

Kromě toho politická komise Evropského parlamentu přijala na své schůzi 3. října 1979 v Bruselu usnesení sledovat vývoj situace v Českoslo-

vensku a zvláště připravované procesy proti signatářům Charty 77 a členům VONS a pověřila za tím účelem poslance SPD (německé sociální demokracie) Dr. Klaus Hänsche, aby shromáždil veškerou dokumentaci k represí v Československu, navázal kontakt s čs. úřady i rodinami persekovaných a jejich obhájci a podle možností se zúčastnil jako pozorovatel chystaných procesů a podal pak o tom Evropskému parlamentu zprávu.

Soudruh DUB

Je to nespravedlnost osudu, ba řekl bych, jakési národní neštěstí, že se veřejnosti zachoval tak žalostně neúplný obraz života jedné z legendárních postav české historie, pravého vzoru vlastností, kterých si všechny naše vrchnosti nadmíru vážily (i když nutno v zájmu úplnosti dodat, že se vždy našlo dosti lidí, kteří pro ně porozumění neměli, ba v určitých obdobích jimi pohrdali a jejich nositelům tu slovem, tu hrubým činem dávali najevo, jak málo je doceňují). Vlastnosti, kterým se v různých dobách říkalo různě – věrnost císařskému domu, vlastenectví (tento pojem ovšem nutno v této souvislosti používat s rezervou, protože byl širokými vrstvami interpretován zcela jinak), KLAPOKLÍDDEZ (zajisté vám není neznáma ta místrná zkratka pro «kladný poměr k lidově demokratickému zřízení») a dnes angažovanost.

Snad jste již uhádli, že mám na mysli onoho čackého profesora gymnázia a přítele okresního hejtmána, poručíka Duba, který se obětavě pokoušel o mravně-politickou výchovu vojsk, zejména Dobrého vojáka Švejka, přičemž jeho pravá povaha zůstala zahalena rouškou tajemství, což sám vyjadřoval slovy: «Ty mě ještě neznáš, ale až mě poznáš z té horší stránky, já tě donutím až k pláči». Žel toto tajemství mělo zůstat široké veřejnosti neodhaleno, neb poslední, co se o Dubovi dověděla, je závěrečný odstavec autentického, tj. Haškova rukopisu, který zní:

«S okresním hejtmánem jsme vždy říkali: "Patriotismus, věrnost k povinnosti, sebezpřekonávání, to jsou ty pravé zbraně ve válce!" Přimínám si to zejména dnes, kdy naše vojska v dohledné době překročí hranice».

Od té doby mnoho vojsk překročilo mnoho hranic, ale po Dubovi jako by se země slehla. Tím více potěšilo, když jsem právě dnes, v sobotu po velikonocích, našel ve schránce zásilku, která se ke mně dostala složitými oklikami z Československa. Obsahovala rozsáhlou, žel neulpnou dokumentaci o rodě Dubů.

Co se s čackým poručíkem stalo v dalším průběhu války, tím nemohu bohužel sloužit. První záznam je totiž až z 5. listopadu 1918, kdy se Dub vrátil do rodného města. Z data lze usoudit, že Dub nebyl v době, kdy válka skončil, ani na frontě, ani v zajetí, ani v legiích – nejspíše se ho dožil v nějaké etapové nemocnici – to by odpovídalo jak době trvání cesty

domů, tak známým údajům o jeho chatrném zdravotním stavu. Ale to jsou jen dohady.

Dokumentárně doloženo je jen tolik, že Dub se chtěl nejdříve nenápadně odplížit z nádraží do svého bytu, obává se, že občané mají jistě v paměti jeho c.k. vlastenecké projevy. Když však míjel bránu budovy okresního hejtmanskví, vystupoval z ní právě okresní hejtmán – a ejhle – byl to stále ještě jeho starý známý. Spatřiv Duba, zvolal: «Nazdar, bratře Dube, vítám tě domů!». A oba starí bojovníci proti habsburskému temnu si padli do náručí.

Jak z dokumentace dále vysvítá, Dub se ihned přihlásil na své staré místo v gymnáziu, pro jeho otřesené zdraví mu však byla poskytnuta půlroční zdravotní dovolená. On však na své zdraví nedbal a vrhl se plnou silou do rozvíjejícího se politického života. Vystupoval na řadě veřejných schůzi, někdy společně s okresním hejtmánem, někdy bez něho, a pronášel ohnivé řeči, které vždy začínaly slovy: «Tři sta let jsme trpěli . . . ».

Jeho politická činnost zřejmě neušla pozornosti vyšších míst, protože po konci zdravotní dovolené Dub již nenastoupil do školy. Stejný den, kdy přítel okresní hejtmán odjel do Prahy, kde se stal ministerským radou a později sekčním šéfem jakéhosi ministerstva, opouštěl rodné město i profesor Dub, byv jmenován zemským školním inspektorem.

V této funkci se stal postrachem všech ředitelů, jejichž školy navštěvoval a kterým sliboval: «Vy mě ještě neznáte, ale až mě poznáte z té horší stránky, já vás donutím až k pláči».

Bohužel, záznamy o dalším Dubově životě jsou poněkud kusé, obsahují již jen údaj, že se mu narodil (o datu jeho sňatku a o původu jeho ženy chybí jakákoliv zmínka) v říjnu 1925 syn Alois. Poslední zmínku o Dubu starším nacházíme v roce 1942 na Aloisově přihlášce do Kuratoria české mládeže. V rubrice «povolání otce» je tam uvedeno: «sekční šéf». Tak nevíme ani, zda se otec Dub dožil konce války a osvobození od nacistického útisku. Je to však nepravděpodobné, protože zajisté by byl i v této situaci projevil své horoucí vlastenectví.

Zato mám před sebou fotografii Aloise Duba v čerstvě nažehlené uniformě s páskou RG a se samopalem na rameni. Podle toho, že na okraji obrazu je část tanku, obsypaného lidmi a květy, lze soudit, že snímek byl pořízen 9. či 10. května. Aloisova levá ruka je obvázána, zřejmě byl raněn.

Jak ukazuje další dokument, původ jeho zranění vysvítá z fotokopie žaloby pro urážku na cti, kterou Alois podal proti jakémusi občanu Josefu Horákovi. Zmíněný Horák totiž tvrdil, že v květnovém povstání bojoval na barikádě právě u domu, v jehož sklepě se skrýval Alois Dub společně s pěti kamarády. Když barikádníci vyvěsili na domě československý prapor, Alois prý ze sklepa vyšel a vlajku strhnul, přičemž si o drát, jímž byla připevněna, zranil ruku. K žalobě je přiložena složka místopřísežných prohlášení oněch pěti Aloisových kamarádů, že ve zmíněné době společně s Aloisem Dubem bojovali na barikádě ve zcela jiné části města, jakož i záznam: «Řízení se zastavuje, protože žalovaný podlehl zranění utrpěnému 8. května 1945».

Dokumentace obsahuje několik dalších faktů: čtyři dekrety na byty po Němcích, jakož i dekrety o jmenování Aloise Duba národním správcem statku v Dubé a továrny v Ústí nad Labem. Jak to Alois všechno stačil, o tom se v dokumentaci nic nepraví. Zato obsahuje ještě fotokopie Prozatímní legitimace KSČ,

vydané v červnu 1945 v Praze («původní povolání: Dělník») a příkazu Čs. strany národně socialistické, vydaný v září téhož roku v Ústí nad Labem.

Jak dlouho zůstal Alois členem Čs. strany národně socialistické, nevyplývá z dokumentace, členem KSČ je dodnes. Také není jasné, jakou cestou se dostal do Mělníka, kde je jeho pobyt doložen několika novinovými výstřižky z března až května 1948. Je v nich označen jako tajemník Akčního výboru obrozené národní fronty a pracovník sekretariátu KSČ. Výstřižky citují části jeho projevů na různých schůzích a dovídáme se z nich, že se jeho výrazivo značně liší od zastaralých způsobů otcových. Neslibuje nikomu, že ho donutí až k pláči, zato se pro protivníky režimu domáhá «rozdrčení», «vyhlazení», «zničení» a jiných přínemností. Jak je vidět, drží krok s dobou.

Pak je v dokumentaci opět určitá časová mezera, po níž následuje dosti kuriózní dokument. Je to dopis, adresovaný v dubnu 1953 jakousi Vlastou «milé Julině». Personálie odesilatelky ani adresátky nejsou uvedeny. Z dopisu vyjímám:

. . . Dnes jsem potkala toho vola Lojzu, je z něho teď velké zvíře v partaji. Naposledy jsem ho předtím viděla vloni v červnu. Tehdy se mě místo pozdravu zeptal: «Vlasto, jdeš dneska večer na aktiv v Lucerně? Bude tam mluvit Ruda Slánský». Já na to, aby mě vynesl, že Slánského nemůžu ani cejtit, že se mi už při jeho jménu otvírá kudla v kapse. Nato on se strašně rozčilil: «Kdybys nebyla moje sestřenice, tak bych tohle hned oznámil», povídal, a já mu řekla, že si může něco. Na tohle jsem si vzpomněla, když jsem ho dnes potkala a říkám: «Tak co, Lojzku, kdo by teď měl oznámit koho?». On úplně zblednul a šeptal: «Prosím tě, nikde to neříkej, vždyť i soudruh Gottwald se v něm zmýlil». Je to vůl . . .

V té době byl Alois, jak vyplývá z dalších výstřižků, již několik let tajemníkem OV KSČ v Příbrami, kde vedl i zemědělský referát. Z prvních let této činnosti nejsou o jeho působení v dokumentaci obsaženy žádné doklady, ale z projevu pracovníka ÚV na okresní konferenci roku 1953 se dovídáme, že se zvláště zasloužil o přesvědčování rolníků ke vstupu do JZD a o odhalování kulackých zločinů. Jmenovitě je v projevu uveden případ kulaka Březiny, u něhož byla při prohlídce, k níž došlo díky Dubově bdělosti, nalezena brokovnice a pět metrů brambor, které ze sklizně neodvedl, nýbrž skryl ve sklepě pod dřívím. Vymlouval se na to, že je neschoval pro šmelinu, ale pro sebe a pro svou osmičlennou rodinu.

Také v dalších letech Alois patrně úspěšně radil zemědělcům, kdy a co mají zasít a sklízet, což lze usoudit z toho, že 1957 byl jednomyslně a spontánně zvolen Prvním tajemníkem OKKSČ v Ústí nad Orlicí. Zdá se však, že ani tato odpovědná činnost nestačila jeho touze sloužit straně a vlasti. Alois patrně neznal volné chvíle. Když zrovna nebyl na schůzi, poslouchal rozhlas a o všem, co tam zavánělo oportunismem, liberalismem a různými linými – ismy, psal dopisy na ÚV, na ředitelství Čs. rozhlasu a někdy i články do novin. Výstřižky těchto článků jakož i fotokopie dopisů jsou v dokumentaci obsaženy.

Ústředním ředitelem Čs. rozhlasu se v oné době stal soudruh Karel Hoffman. Často vystupoval veřejně jako obhájce instituce, kterou vedl, a jen s těžkým srdcem se znovu a znovu musel odhodlat k tomu, aby z Dubových upozornění vyvodil kádrové důsledky. V Čs. rozhlasu se občas konal tzv. FRP (festival rozhlasových průšvihů). Přestože Dub Hoffmannovi působil nové a nové potíže, zdá se, že si jeho

zásadovosti i tak čím dál tím víc vážil. Jinak nelze vysvětlit další dokument, v němž soudruh Karel Hoffman, nově jmenovaný ministr kultury, jmenuje Aloise Duba (jeho činnost je ve jmenovacím dekretu uvedena jako «pracovník ÚV KSČ» – jak se tam z Ústí nad Orlicí dostal, o tom chybí doklad) vedoucím odboru. Že sblížení obou těchto věrných a zásadových mužů bylo trvalé, vyplývá z dalšího dokladu, který byl Hoffmanem podepsán těsně po jeho příchodu z ministerstva kultury do čela ministerstva spojů. Je to dekret, jímž Dub je jmenován náměstkem ministra a vedoucím kádrového odboru tohoto ministerstva.

Z roku 1968 obsahuje dokumentace fotokopii známého prohlášení věrných komunistů, kteří se sešli v sálu Čechie Karlín, aby vznesli varovný hlas proti kontrarevolučním rejdům. Jelikož jde o kopii špatné kvality, nemohu s určitostí tvrdit, že jeden z podpisů je skutečně Dubův, ačkoliv se to zdá. Dále následuje fotografie, ukazující Duba, jak si potřásá u vchodu do jakési velké místnosti ruce se sovětským důstojníkem. V pozadí je vidět dva muže, kteří se přinejmenším značně podobají Karlu Hoffmanovi a Miroslavu Sulkovi – tehdy sesazenému řediteli ČTK. Na rubu fotografie je napsáno: 20. srpen 1968, 20 hodin. Snad to nějak souvisí se známou skutečností, že oba jmenovaní se v uvedenou dobu zúčastnili schůzky, na níž byly «věrným» komunistům rozděleny úkoly pro nastávající akci bratrské pomoci, ale s určitostí to tvrdit nemohu.

Žádné jiné doklady o činnosti Aloise Duba z doby bratrské pomoci v dokumentaci obsaženy nejsou. Lze však důvodně předpokládat, že společně se svým šéfem se marně pokoušel zabránit tomu, aby rozhlas mohl vysílat, a že se po nezdaru této akce společně s ním ztratil beze stopy – patrně do onoho komplexu Pod kaštany, nad nímž vlaje sovětská vlajka, a kde se v oné době kromě diplomatické aktivity, pro níž je vlastně určena, odehrávalo ještě leccos jiného. To ovšem nemám doloženo.

Další výstřížek mé sbírky je datován až z března 1969 a hovoří o činnosti Aloise Duba jako člena předsednictva Krajského výboru KSČ v Ústí nad Labem a předsedovi KKRK (to není Ku Klux Klan, nýbrž Krajská komise pro revizi a kontrolu, v čemž ovšem v oné době, pokud se týká cílů a metod práce, je jen nepatrný rozdíl). Hovořil na schůzi závodní organizace KSČ v jednom ústeckém závodě o nutnosti očistit řady strany od kontrarevolucionářů a pravicových oportunistů. Až při druhém přečtení tohoto výstřížku jsem si povšiml, že šlo o závod, který byl po válce vybudován z menší fabriky, právě oné, kde náš Alois kdysi národně správcovoval.

To již Aloisovi šel pátý křížek a postupně ho zřejmě obětavá práce profesionálního revolucionáře začala unavovat. Nevystupoval již tolik na veřejnosti – přinejmenším o tom nejsou zachovány žádné doklady v mé dokumentaci. A právě v den jeho padesátých narozenin vyšla v ústeckých novinách zpráva, že soudruh Alois Dub, člen předsednictva KV KSČ a člen ÚV KSČ, byl jmenován ředitelem onoho velkozávodu, k němuž od roku 1945 měl tak úzký vztah.

Potom již následuje jen zpráva o XV. sjezdu KSČ, kde Dubovo jméno je podtrženo na seznamu členů nově zvoleného ÚV. Jako takový se určitě i letos v březnu účastnil zasedání tohoto orgánu, na němž jeho starý známý, soudruh Karel Hoffman, nyní předseda ÚRO a člen předsednictva ÚV, kriticky hodnotil vývoj hospodářství. Jako jednu z příčin uvedl, že «na vedoucích místech v hospodářství jsou mnohde lidé s nedostatečnou kvalifikací a pochybných charakterových vlastností».

Když toto soudruh Hoffman říkal, hlas se mu zadrhl.

Donutilo ho to až k pláči.

Karel ADÁMEK

Z časopisu MAGAZÍN nového Domova, Zurich

Fond občanské pomoci

SDĚLENÍ FONDU OBČANSKÉ POMOCI ZE DNE 20.DUBNA 1979

Fond občanské pomoci, který byl ustaven v rámci Charty 77 dne 1. března 1979, již z části obdržel peněžitou částku, kterou byla dotována cena Monismanien, jakož i další příspěvky z domova i ze zahraničí. Mezi zahraničními dárci jsou například Norský svaz spisovatelů, některé pobočky Penklubu, akademik Sacharov a studenti architektury ze Stockholmu. Fond občanské pomoci začal tyto prostředky rozdělovat formou jednorázových sociálních příspěvků a vynakládá je též na podporu nezávislých kulturních aktivit a na další pracovní účely. Fond občanské pomoci přitom vychází z podnětů signatářů Charty 77 a vyzývá je k všestranné spolupráci.

dr. Jiří Hájek, Václav Havel, dr. Ladislav Hejdránek a dr. Václav Benda, Zdena Tominová, Jiří Dienstbier – mluvčí Charty 77

BONMOTÁKY Z PRAHY

Metoda kino-pravda byla u nás nahrazena metodou potěm-kino

Říkali o něm, že politicky vyzrál. Tak se ptám: na koho?

Dříve na spisovatele čekal lektor. Dnes na ně čeká liktor

Vládnoucí (j)elita

Jsme malý národ. Nemáme ani velké státníky, ani velká auta.
Musíme se spokojit s minicary

U nás každý vyšetřovatel vyšetřuje na vlastní pěst

Maminko, tady v Rudém právu je napsáno! Tak do toho nešlápní, dítě!

Na Západě superman.

U nás supermanka

Proč je Praha špatně zametená? Není dost profesorů filozofie!

U nás jsou umělci buď vyřezaní nebo vyřazení

K socialismu nevedou dálnice. Spíš steSky

Hic sunt ChameLeones!

CH/0077

FEJETON

Příspěvek k dějinám strany

JIŘÍ HOCHMAN

Jedna z otázek, jimž se již nadále nemůžeme vyhýbat je ta, zdali má přítel K. mít opravdu výčitky svědomí za to, že v roce 1948 podepsal agilnímu svazákovi Štrougalovi přihlášku do Strany.

Pokaždé, když K. načíná druhý litr vína, jeho tvář se zachmuří, zesmutní, a filosof řekne: «Kluci, nezlobte se na mě, já jsem podepsal Štrougalovi přihlášku do Strany».

Historická odpovědnost je jako všechno na světě věc relativní, a dá se ovšem formulovat různě. Josef

Šťastný se jako mladý anarchista neztrefil do dr. Karla Kramáře, neboť mu komplicové dodali vadný revolver. Josef Šťastný spatřoval svou historickou odpovědnost v tom, že následkem jeho selhání přišla u nás spousta sochařů o zakázky na pomníky dalšího otce vlasti. «A přitom by se bejval Kramář tak krásně sošil», říkal Josef Šťastný, a měl pravdu.

Pokud jde o našeho přítele K., filosofa, který podepsal Štrougalovi přihlášku do Strany, jeho výchozí odpovědnost lze vidět v tom, že mu podepsal přihláš-

ku do strany komunistické. V době, kdy se tak stalo, recessé ještě zcela nezanikla, takže bylo aspoň teoreticky možné zbavit se dotěrného aktivisty tím, že mu K. mohl podepsat přihlášku do nějaké jiné strany, kde možnosti služebního postupu nebyly následkem změněných poměrů tak slibné.

Jak K. sám připouští, na takovou myšlenku tehdy nepřišel. Na omluvu uvádí, že současně podepisoval přihlášku jedné velmi dobře rostlé brunetě z Berouna, jejíž případ vyžadoval mnohem většího soustředění, takže Štrougal do KSC doporučil, řekli bychom, hala bala. Pouze se ho prý zeptal, zdali mu už bylo šestnáct, neboť kandidát prý byl nejméně půl metru pod vojenskou míru, byl ostříhaný na ježka a měl vadu v řeči, zdvořile zvanou zadržování.

Po několika letech dostal K. pohlednici z Moskvy, kde Štrougal studoval na policejní reálce. Na pohlednici stálo: «S leninským posdravem Lubomír», ale to ještě ve filosofovi nevyvolalo žádné pocity historické odpovědnosti, leda podiv nad použitím «s» místo «z» ve slově «pozdrav», avšak současně s posdravem z Moskvy došla též pohlednice z Karlových Var sdělující že «Všechno v pořádku, Alena», a K. prostě v úlevě nad zprávou z lázní přehlédl osudové varování vepsané na druhou stranu fotografie pomníku Felixe Dzeržinského.

Na omluvu filosofovu možno uvést, že politický vzestup absolventů policejních učilišť, nota bene zahraničních, byl v té době v českých poměrech zcela neobvyklý a historicky dokonce nezjistitelný s jedinou výjimkou jakéhosi Jakeše z Přástky, jenž v r. 1254 vystudoval pálení kacířů ve Španělsku a byl pak uveden do vysokého úřadu v r. 1257, když u nás byla dočasně legalizována inkvizice. Ani ten to ale daleko nedotáhl, neboť ho Přemysl Otakar II. nechal za dva roky nato zazdít v kláštěře klarisek v Praze, velmi zajímavý postih s hlediska výkonu útrpného práva skoro 700 let před vyhlášením Stalinské ústavy.

Když pak jako blesk z čistého nebe spadl Lubomír Štrougal do křesla ministra zemědělství v roce 1959, měl dokonce filosof pocit, že se na mladém Štrougalovi před jedenácti lety provinil, neboť je obecnou zákonitostí úředníků ministrů zemědělství tábora míru, že jejich další osudy mají tendenci sestupnou, a nikoli vzestupnou. Zde však K. opět zanedbal dialektickou dedukční metodu, neboť nebyl snad Štrougal

prvním policajtem v křesle ministra zemědělství, a byl-li, dalo se na jeho další osudy usuzovat podle kritérií pro jeho případ nepřipadnými? Samozřejmě nedalo. O dva roky nato již seděl v křesle ministra vnitra, čímž posléze byla uplatněna jeho kvalifikace.

Ani tento vývoj však našeho přítele K. pořád ještě neuváděl do duševního zmatku, neboť si říkal, zavrou-li mě, řeknu jim, že jsem jejich ministra doporučil do Strany, tedy reference nezměřitelné hodnoty v systému kde nikdo nikdy neví zdali se nehodí nějakému referentovi do scénáře.

V průběhu Pražského jara se Štrougal choval tak nenápadně, že i K. na něho prakticky zapomněl nebýt toho, že při malování našel pohlednici s Felixem Dzeržinským, S leninským posdravem Lubomír. «Jako náměstek předsedy vlády snad moc škody nadělat nemůže, ale přece jen si myslím, že by ho měli vyhodit», řekl mi večer 20. srpna, což si oba pamatujeme.

V té době již Lubomír Štrougal opět pracoval v rámci své kvalifikace, takže nebylo divu, že se stal na podzim 1968 tajemníkem Byra pro české země, v dubnu 1969 předsedou vlády, předsedou Rady obrany a pak dokonce velitelem Lidových milic, zatímco ministerstvo zemědělství mu už nenabízeli. A jelikož ducha, jehož jsme vyvolali, nemůžeme se zbýti, jak pravil básník, musíme se nyní připravit na to, že budeme mít tohoto Štrougala prezidentem republiky. A tady, zdá se, musí již i náš přítel K. připustit svou historickou odpovědnost, neboť policajta jsme dosud prezidentem neměli, a dokonce v rámci tábora míru to bude zajímavý experiment, i když nechceme brát v pochybnost např. kvalifikaci soudruha Živkova.

Historická odpovědnost našeho kamaráda K. je však dostatečně vyvážená tím, že sám už ze Strany dávno vypadl, a to dokonce dvakrát, a nebyla-li leninská čistota soudruha Štrougala zpochybněna ideovým úpadkem jeho někdejšího ručitele, neměl by si náš bezpartijní přítel dělat starosti s tím, že kromě brunety z Berouna podepsal před třiceti lety přihlášku do Strany také Štrougalovi, který na to, co se z něho vyklubalo, vůbec nevypadal.

Zůstává zde ovšem riziko, že jako prezident si Štrougal vzpomene na to, kdo mu vlastně pomohl ke kariéře, a nabídne mu stranickou a státní rehabilitaci. S tím, bohužel, si bude muset K. poradit sám.

LISTY (řídí Jiří Pelikán s redakční radou) vycházejí jako dvouměsíčník a jsou určeny především čtenářům v Československu. Přečtete a předejte známým!

V ZAHRANIČÍ je možno časopis objednat za roční předplatné

20, - DM (nebo ekvivalent v cizí valutě) pro evropské země

25, - DM pro USA, Kanadu, Izrael a j. zámořské země (letecky)

27, - DM pro Austrálii, N. Zéland, Jižní Afriku a Již. Ameriku (letecky)

Předplatné a příspěvky na tiskový fond posílejte na

LISTY, PSchA München 112 76-802 složenkou nebo.

LISTY, Konto No 112844, Bayerische Vereinsbank, Leopoldstrasse, München.

Objednávky časopisu a knih (Tanky proti sjezdu, Zakázaný dokument) a ostatní korespondenci posílejte na adresu redakce:

LISTY, Via Torre Argentina 21, 00186 ROMA